

Asuntzioko Sermoi egile-, toki- eta urtegabea: Larramendiren testu berri ezezaguna [Loiola 14.08.1740]^{1, 2}

El Sermón de la Asunción (sin autor, lugar ni fecha): un texto nuevo desconocido de Larramendi [Loiola 1740.08.14]

Sermon de l'Assomption, sans nom d'auteur, de lieu et non daté : nouveau texte inconnu de Larramendi [Loiola 14-08-1740]

The Assumption Sermon with no known author, place or date: Larramendi's unknown new text [Loiola 14.08.1740]

LAKARRA, Joseba A.
Euskal Herriko Unibertsitatea (UPV/EHU)
Hizkuntzalaritza eta Euskal Ikasketak Saila

Noiz jaso: 2023-03-27
Noiz onartua: 2023-05-08

---

¹ Egitasmoak: Ministeritzaren «Monumenta Linguae Vasconum. VI. Avances en cronología de la historia y la prehistoria de la lengua vasca» (PID2020-118445GB-I00) eta EJren «Hizkuntzalaritza Historikoa eta Euskararen Historia» [GIC.IT1344-19].

Eskerrak zor dizkiet zenbait lankide eta adiskideri: Julen Manterolari testu honekiko arreta pizteagatik eta baita zenbait irakurketa eztabaidatzeagatik ere, Jabier Kaltzakortari Mitxelena 1974 [2017]-ren kopiagatik, Jose Antonio Munita paleografoari Larramendiren letra eta ASkoa erkatu eta bereizteagatik eta Blanca Urgelli urte askotako eta azken hilabeteetako era askotako laguntzagatik. Orobat, Madrilgo Historia Akademiako, Loiolako Artxiboko eta Anso Jakitunaren Fundazioko arduradun eta langileei egindako harrera eta emandako tratu atsegin eta eraginkorragatik. Aldizkariak jarritako irakurle anonimo baten oharrek ere lagundu didate pasarte bat baino gehiago hobetzen.

² Laburdurak: AJF = Anso Jakituna Fundazioa; AndS = Agustin Leitzakoaren Omenezko Andoingo Sermoia (1763); AS = Asuntzioko Sermoia (1740), AzkS = Azkoitiko Sermoia (1737),

Iñaki Segurola
filologo eta adiskideari

Antso Jakitunaren Fundazioan gordetako egile, data ez etorki ezagunik gabeko sermoi baten edizioa prestatu dugu. Haren formaren (bertako erretorika nahiz lexikoaren) azterketak Manuel Larramendiren aldeko egiletasun hipotesia dakarkigu: bertan garaiko sermoietan urri diren figura eta eskemez landa, hainbat hitz Iparraldetik Hegoaldean lehendabizikoz *Hiztegi Hirukoitzean* lekukotuak, mordoxka Lren euskal testu laburren bidez ezagun genituenak, hark 'bataiatu' mailegu bertakotu edo bertakotu-nahiak, halaber asmatu eta erabiliak, baita Lk sortu eta soilik testu honetan nahiz Lren gainerakoetan edo gutxi gehiagotan lekukotuak... ugari baititugu.

Loiolako Kolegioko Historia liburuak dioskunez, L izan zen 1740ko abuztuaren 14an Asuntzio bezperako sermoia bertan eman zuena. Loiolan eman izanak eta hango gramatiko eta erretorikoz osatu entzulego hain bereziak, azal bide lezakete sermoi labur honen hainbat apartekotasun, ornatuari zein lexikoaren garapenari dagokionez (cf. Lakarra 1985b AzkSz). Aurkikuntza honek eta bere inguruko ikerketak erakusten dute Lren euskarazko testuen altxorra ez dela uste genuen bezain laburra eta oraindik berriren bat gehiago ere eskura genezakeela baieztatzeraz garamatza (cf. Lakarra prest.-a).

Lanaren egitura: §1. Sarrera; §2. Lehen begiratu; §3 Hizkeraz; §4. Ornatusaz; §5. Aita Aranek Kolegioko Historia liburutik atera ohar ahantzia; §6. ASren hizkuntzan sakonduaz; §7. Zenbait isats lexikoaren erabileraz eta ASren egiletasunaz: §7.1. *Jatorri*; §7.2. *Miraldizko berritasun*; §7.3. Erretorika, hitz berrien pedagogia eta ASren egiletasuna; §7.4. *Edo/eta* bikoteak; §8. Orain arteko emaitzen analisia; §8.1. Emaitzen sailkapena; §8.2. Argudioen pisua egiletasunaren hipotesian; §9. Ohar bat AS eta HHren ekoizpenaz; §10. Gehiago grafiaz eta hizkuntzaz: kopia, ez originala; §11. Ondorioak; §12. Bibliografia; §13. Gure edizioa; §14. Testua.

Gako-hitzak: sermoia, hiztegia, erretorika, kronologia, egiletasuna, Larramendi.

BurDot = Burgosko Dotrina (1747), EKC = *Euskal Klasikoen Corpusa*, HH = *Hiztegi Hirukoitza* (1745), KS = Kontzeptzioko Sermoia (1766 b.l.), L = Larramendi, LEM = Lehen Euskara Modernoa, LKH = Loiolako Kolegioko Historia liburua; MendSG = Mendibururi egin Sarrera-Gutuna (1747); OEH = *Orotariko Euskal Hiztegia*, SAgS = San Agustinen Sermoia (1750); B = bizkaiera, G = gipuzkera, L = lapurtera, GN = goi-nafarrera, BN = behe-nafarrera, Z = zuberera.

Larramendiren testuetarako Altuna & Lakarra (1990) darabilgu, baina SAgS Kaltzakortaren edizio kritikoa (2018), hor ezarritako formak hurbilago baitira Lren originalekoetatik edo haren kopiarik zaharrenetakoetarik. Lren edo besteren pasarteak grafia modernoan ematen ditugunean OEHtik eta EKctik hartuak dira, testuinguruaren arabera garbi geratzen den bezala.

Editamos aquí un “Sermón de la Asunción”, texto sin autor, fecha ni procedencia conocida, conservado en la “Fundación Sancho El Sabio”. El análisis de su forma (retórica y léxico del mismo) nos hace formular la hipótesis de la autoría de Manuel Larramendi: así, el uso de figuras y esquemas muy poco frecuentes en los sermones vascos de la época, la presencia de abundantes voces pertenecientes al vasco septentrional atestiguadas por vez primera en el vasco meridional en el *Diccionario Trilingüe* o muchas otras conocidas a través de los breves textos larramendianos; junto a las anteriores, préstamos enraizados presentados como voces patrimoniales y voces inventadas y utilizadas por el autor, algunas de ellas sólo en este texto o en pocos otros.

Según el *Libro de Historia del Colegio* de Loyola, fue Larramendi quien predicó el Sermón de la víspera de la Asunción, el 14 de agosto de 1740. El hecho de haber sido predicado en Loiola y ante un público tan especial, compuesto por gramáticos y retóricos, puede explicar algunas peculiaridades del sermón, tanto en ornamentación como en la riqueza del léxico (cf. Lakarra 1985b sobre el Sermón de Azkoitia de 1737).

El descubrimiento del Sermón de la Asunción y las investigaciones realizadas en torno al mismo, nos muestran que el tesoro constituido por los textos en euskera de Larramendi no es tan pequeño como se pensaba y nos llevan a pensar en la posibilidad de hallar otros textos hasta ahora desconocidos (cf. Lakarra en preparación-a).

Estructura del trabajo: §1. Introducción; §2. Primera aproximación; §3. Sobre la lengua del texto; §4. Ornato; §5. La nota olvidada tomada por el P. Arana del *Libro de Historia* del Colegio; §6. Profundizando en la lengua del Sermón: análisis del léxico; §7. Adiciones sobre el uso de ciertas voces y la autoría del Sermón: §7.1. *Jatorri* ‘origen’; §7.2. *Miraldizko berritasun* ‘novedad admirable’; §7.3. Retórica y pedagogía de las nuevas voces; §7.4. Los sinónimos con *edo* ‘o’ & *eta* ‘y’; §8. Análisis de los resultados: §8.1. Clasificación de argumentos utilizados; §8.2. Peso de los argumentos en la hipótesis de autoría; §9. Nota sobre la producción del Sermón y del *Diccionario Trilingüe*; §10. Más sobre grafía y lengua: el Sermón es copia, no original; §11. Conclusiones; §12. Bibliografía; §13. Nuestra edición; §14. Texto del Sermón.

Palabras clave: sermón, vocabulario, retórica, cronología, autoría, Larramendi.

Nous publions ici un sermon dont nous ne connaissons ni l’auteur, ni la date ni la provenance. Une analyse de sa forme (sa rhétorique et le lexique utilisé) nous laisse envisager l’hypothèse qu’il s’agit de Manuel Larramendi : l’usage de formes et de schémas rhétoriques très peu fréquents dans les sermons de cette époque ; la présence pour la première fois de nombreux mots du Pays Basque Nord, qui figurent dans le *Dictionnaire trilingue* et que l’on retrouve en grande quantité dans les textes courts de Larramendi.

Selon le livre d’Histoire du Collège de Loyola, c’est Larramendi qui prononça le sermon de la veille de l’Assomption, le 14 août 1740. Le fait d’avoir été lu à Loyola et devant un

public tellement spécial composé de grammairiens et de rhétoriciens peut expliquer certaines particularités de ce sermon, en matière d'ornementation et de développement lexical (cf. Lakarra 1985b sur le sermon d'Azkoitia [1737]). Cette découverte, ainsi que les recherches effectuées à ce sujet démontrent que le trésor que représentent les textes en basque de Larramendi est loin d'être négligeable et nous amènent à la conclusion que nous pouvons encore récupérer de nouveaux écrits (cf. Lakarra en préparation-a).

Structure du travail : §1. Préface ; §2. Première impression ; §3. Sur la langue du Sermon ; §4. *Ornatus* ; §5. La note oubliée extraite par le Père Arana du Livre d'Histoire du Collège ; §6. Sur l'étude du lexique du sermon ; §7. Annexes sur l'usage de certains lexiques et la paternité du Sermon ; §7.1. *Jatorri* 'Provenance' ; §7.2. *Miraldizko berritasun* 'Nouveauté miraculeuse' ; §7.3. Rhétorique et pédagogie des nouveaux mots ; §7.4. Couple synonymique avec *eta* 'et' & *edo* 'ou' ; §8. Analyse des résultats ; §8.1. Classement des arguments utilisés ; §8.2. Poids des arguments dans l'hypothèse de la paternité du document ; §9. Note sur la production du Sermon et du *Dictionnaire trilingue* ; §10. Autres informations sur la graphie et la langue du sermon : copie et non document original ; §11. Conclusions ; §12. Bibliographie ; §13. Notre édition ; §14. Texte du Sermon.

Mots-clés : sermon, lexique, rhétorique, chronologie, paternité, Larramendi.

We have prepared an edition of a Sermon with no known author, date or source. An analysis of its form (both the rhetoric and lexicon therein) leads us immediately to the hypothesis that Manuel Larramendi was the author: employing figures and sketches that were rare at the time, and several words from the Northern Basque Country first witnessed in the Southern B. C. in his *Trilingual Dictionary*, which we were aware of from a small group of L's own short B.-language texts, those borrowings that he 'baptised' and took as deriving from inherited words from the old tradition— that were normalised or he sought to normalise, as well as those —some dating from before the *Trilingual Dictionary*— that he invented and used (sometimes extended soon after, sometimes much later), and those created by L and only witnessed in this text or in others or a few more by L. According to the History Book on the College of Loiola, on 14 August 1740, the eve of the Assumption, L gave the Sermon there. The fact it was given in Loiola and made up of very particular grammatical and rhetorical audiences— could explain the various peculiarities of this Sermon, both in terms of ornamentation and lexical development (cf. Lakarra 1985b on the Sermon of Azkoitia [1737]). This discovery and its associated research show that the treasure of L's texts in Basque is not as short as we thought and it leads us to confirm that we could still come across some more new ones.

Structure of the work: §1. Introduction; §2. First look; §3. On the language of the AS; §4. On rhetorical ornatus; §5. Father Arana's forgotten note taken from the History of the College book; §6. On the examination of the Sermon's lexicon; §7. Appendix on the some

lexical uses and the authorship of the AS: §7.1. *Jatorri* 'Source'; §7.2. *Miraldizko berritasun* 'Merveilous novelty'; §7.3. The pedagogy and rethoric of new words; §7.4. Synonims with *edo* 'or' & *eta* 'and' pairings; §8. An analysis of the results to date: §8.1. Classification of the arguments; §8.2. Analysis of the arguments on the autorship; §9. A note on the production of the Assumption Sermon and *Trilingual Dictionary*; §10. More on graphical and linguistical mathers: Sermon is a copy not the L's original; §11. Conclusions; §12. Bibliography; §13. Our edition; §14. The Assumption Sermon.

Keywords: sermon, vocabulary, rhetoric, chronology, authorship, Larramendi.

LAKARRA, J. A. (2023). «The Assumption Sermon with no known author, place or date: Larramendi's unknown new test [Loiola 14.08.1740]», *Euskera ikerketa aldizkaria*, 68,1: 111-220.

1. Sarrera

Antso Jakituna Fundazioko webgunean eskegirik “1700 inguruko” data-rekin (Sign, ZRV 4417, 1671 eskuizkribua)³ ageri da hemen argitaratutako sermoia; urteaz landa, egile izena eta eman zen eliza edo herriaren zehaztasunak ere falta ditu. 15,0 x 20,5 cm eta 33/34 lerroko 9 orrialde (8 beteak, azkena erdia exkax), letra fin eta argian idatzia, ia ohar, zirriborro, gehiketa ez ezabaketarik gabe⁴ dugu. Hitz ia guztiak errazki irakur eta uler daitezke, ez zirriborro nahiz original ongi bukatu gabe batean legez, baizik eta egileak berak edo beste norbaitek garbian ezarritakoa edo ondokoren batek horrelakoaren gainean kopiaua balitz legez.⁵

Ondoko edizio eta ikerketa (sareko kopiaz landa) AJFko testua eta harekin batera bertan gordetako beste dozena-erdi sermoi –bereziki, 1670 eta 1672 eskuizkribuak– bertatik bertara aztertuz egin da.⁶ Hara jo eta zuzenean erabili baino lehen, haren berri Nerea Urresti Euskal Ikasketak Gradu ikasleak 2020-2021 ikasturtean ekaineko deialdirako aurkeztu “XVIII. mendeko gipuzkerazko sermoi argitaragabe baten edizioa: *Maria Santisimaren jasokundea* (sic)” Gradu Akabuko Lan gisa irakurtzean izan nuen. GrALean, testuaren fotokopiaz landa, edizio kritikotzako testua dator (grafia gaurkotuan), baina ez hori prestatzeko erabili testu paleografiko premiazoagoa.⁷

³ “Número de control 236730 ‘Manuscrito sin fechar. Fecha probable 1700’. Incipit: Asunción, Maria optimam partem elegit, quae non auferetur ab ea. Luc. 10. Digitalización Vitoria-Gasteiz Fundación Sancho el Sabio 2008. Fecha de Incorporación a EMD 2008-07-31.” dator fitxan.

⁴ Salbuespenak oharretan aipatzen dira zehazki eta banan banan. Ez ditugu N.U.ren testuak gurearekin dituen irakurketa ezberdintasun guztiak aipatuko, gutxi eta garrantzirik gabekoak baitira; halere, kontrara jokatu dugu ezberdintasun larria iritzi diogunean (*a dan / Adan, artu / autu* eta besteren batekin) dagozkien pasarteetan oharrak txertatuaz.

⁵ Kopiaren alde joko luke txistukarien grafiaz hurrengo atalean eta bereziki §10ean esanak ere.

⁶ Bosteko multzoan bat argiro XIX. mendeko letraz idatzia da (1669.a) eta gainerakoak, hurrenez hurren 1670.a (ZRV 4418) 1772ko Kontzepzioko Sermoia (ik. Lakarra prestatzen-a), hemen argitaratzen dugun 1671.a (ZRV 4419) Asuntzioko urte eta leku gabea, 1672.a (ZRV 4420) San Migelena, Idiazabalen 1783an emana eta 1673.a (ZRV 4421) Seguran 1788an emanak, guztiak anonimoak. ASk ez du ur markarik baina bai gainerakoek eta esanguratsu gerta litezke beren jatorriak argitzerakoan.

⁷ Nolanahi ere, gure edizioa artxiboko eskuizkribuan oinarritua eta zuzenean bertatik bertara nahiz argazkien bidez behin eta berriro harekin erkatua eta zuzendua izan da; N.U. soilik sareko

Nerea Urrestik ondorio gisa (bere lanaren 26. orrialdeko bi paragrafotan) “baiezta dezakegu L[ehen] E[uskara] M[orderno]ko gipuzkerazko lekukotasun bat darabilgula esku artean” biltzen du. Horretarako argudioak *du* adizkia (ez *deu*) “XVIII. mendearen erdialdean, Larramendiren eraginez nagusitu zen frikari eta afrikatuen bereizketa dakarkigu[la] sermoiak” eta Larramendiren HHn lehen aldiz azaltzen omen diren zenbait hitz aurki ditzakegula, “hala nola *miraldi*, *dotatu*, *baiez* aldaera, *kerubin*, *serafin*, *txit*, *aditzalle* eta *berebat*” eta LEMan lehiari omen zegoen prosekutiboko *-ti/-tik* gehitzen du.

Bistan da aipatutako hitz gehienek argumentu-endarra ahula dela; garrantzitsuenaren kasuan, testuan ez da *miraldi* behin ere azaltzen, euskal corpus osoan ere OEHren arabera aurkitzen ez den bezala, hiztegi jakin batez (Maurice Harrietenaz) eta *Birjini*az landa. Testuan azaltzen dena, ordea, *miraldizco berritasun* bikotea da, eta lau aldiz agertu ere testu honetako 40 lerroko tartean (3r-3v) eta inoiz ez gehiago euskal literatura osoan; ikus §7.2ko iruzkina. “Argumentu hauekin garbi geratzen da testua LEMko dela beraz” baieztatu ondoren, gipuzkoarra dela esateko argudioak errepasatzen ditu bukatzeko.⁸

Argumentuekin ezin ados izan, noski, baina bai ondorioekin; alabaina, ondorio horiek asko findu eta zehaztu litezke eta egin ere behar direla deritzogu ondoko orrialdeetan erakutsi gogo dugun bezala. Findu eta zehaztu, gainera, testuari eta benetako egileari zor zaizkien analisi eta argudio landu eta garatuagoak erabiliaz egin behar, eta hori da lan honen asmoa.

---

kopiaz baliatu zen, pandemia egoeratik omen, artxibora jo eta originala (gehi aldameneko sermoi interesgarriak) esku artean izan gabe.

⁸ Cf. “Aditz jokatuak dagokienez, *ukan* aditzaren paradigmatan gipuzkerazko joera nabarmen-tzen da *-e* hizkiarekin (*det*, *deguma*) eta *izanen* paradigmatan *-a* ageri da Gipuzkoan espero dugun bezala (*da*, *dan*, *ciran*, *dala*). Bigarren pertsonako pluraleko adizkietan *-zue* erabiltzen du (*dizuet*) eta, harritu egin nau Gipuzkoan eta oro har, Hegoaldean *-zute* espero baitugu (sic!). Horrez gain, mintzagai dugun obran ikus daiteke nola gipuzkera zaharreko *deu* desagerturik dagoen *duren* mesedetan. Amaitzeko, gipuzkoar egileetan dokumentatutako zenbait hitz aurkitu ditugula azpimarratzea gustatuko litzaidake (*aldarte*, *txit*, *kontentu*, *eze*, *mingain*)” (Urresti 2021: 26).

2. Lehen begiratua

Ikusiko dugunez, Asuntzioko Sermoi hau ez da –inolaz ere– arrunt-arrunta Lehen Euskara Modernoko ia berrehun urtetako (1730-1891)⁹ argitaratu eta, are gutxiago, ez argitaratu eta ez ikertutako dozenaka eta are ehundaka sailetakoen artean: 2. lerroa orduko *zorionez* bat (*dicha eta* ___ batez lagundua eta azaldua), 3. lerroan *usteltasun* eta lehen paragrafoa amaitu orduko *deseguindu*.¹⁰ Aitzineko orriaren aurkia bukatu aurretik *aldarte*, *Patrona eta Amparatzallea* nahiz *gurasoac eta jaquinsuac*. Lehen orri horren ifrentzuan, *gure naturaleza eta jatorria*, *senidetasuna*, *verritasunagati*, *nere jatorria* [berriro!], *asiera edo jaiolecua*. Hurrengo orrialdeetan *suertoso*, *garaitzen*, *aldarte*, *senidetasun*, *tristura*, *andizkatu*, *autu*, *erruki*, *negarrezko*, *ontasun*, *edertasun*, *erribera*, *ondasun eta argitasun*, *egiazko*, *seguranza*, *asiera*, *ondasun eta atsegintasun*, *berritasun paregabe*, *sarrera*, *bizileku*, *eskualde*, *bidegaldu*, *erdiratu*, *admiragarri*, *aditzalle*, *gañezkatu*, *guzia dezakeana*, *ditxa eta zoriona*, *mundutar*, *anparatzalle*, *bitartekotasun*, *aukera*, *probetxuzko*, *soseguzko*, *esker-gabetasun*, *negargarri*... gehienak behin eta birritan baino usuago eta *ditxa eta zorion* ia dozena eta erdi aldiz (*zorion* bera soilik behin bakarrik, ordea). Bestalde, *amante edo maite*, *logratu edo izan*, *paradisu edo baratz*, gorago aipatu eta-bidezko sintagma mordoxka bezala lexiko berriaren hedadura bidearen erakusle garbi ere hor ditugu; cf. §§7.3-7.4 eta bertan aipatu Urgell 2018, Lakarra 2022a azterketetan egitura horiei aitortu balio garrantzitsuaz.

Nekez aurki daiteke maila horretako multzo ohargarririk hain testu laburrean eta ezta, beharbada, handiago askotan ere. Kopuruak alferreko egiten du oraingoz bakoitzaren xehetasunetan sartu eta OEHN edo EKCn bilduak direnak hona bulkatzea; nolana ere, aipatuetarik hiruzpal Lauren zertzeladak aski lirarteke testu hau LEMkotzat jotzeko. Gutxieneko baieztapen hori nabarmena-

⁹ Lakarra (1997ko) oinarritzko bezain urrunetik hasirik, euskararen periodizazio saioetan Lehen Euskara Modernoaren hasiera 1745ean jarri arren, gogoan izanik Lakarra 1985a-n markatu Lren (zein Etxeberri Sarakoaren) nahiz hizkuntzalaritza klasikoaren pentsamoldean gramatikaren hiztegiarekiko lehentasuna (eta baita Urgell 2018an eta Zuloaga 2015 [2018]: 197an 30eko hamarkadako egileez –berezi Arzadunen 1. edizioa eta Urkizuren 1740ko zortzikoak erkatuaz– erantsi arrazoiak), logikoago dirudi hasiera hori 1729ko *El Imposible Vencidoren* argitalpen datara aurreratzea.

¹⁰ Honetaz eta gainerakoez ikus §6ko sarreretako oharrak.

go litzateke grafiazko xehetasunak gehiturik, bereziki Larramendik (Leizarragari ikasirik) ezarri frikari eta afrikatuen arteko bereizkuntza (cf. Lakarra 1985b, Urgell 2018, Arcocha-Scarcia & Lakarra 2019) ia sistematikoa: *celebratcen, garaitcen, gozatcera, aurquitcen, eriotzaren, baratza*, baina *am̃parazallearen, deicen, aurquicen/aurquitcen, deizo, cicecan, contentaceco* eta tarteko *lotsacen*; kopuruak (ik. §10 zehatzago), afrikatuen alde makurtzen dira nabarmen.¹¹ Alabaina, gure asmoa ez denez honako hau “LEMko” ehundaka sermoi xumeen zerrenda zabalako kide arruntzat bermaturik uztea, aurrerago, –testuaren hizkerazko ohar labur batzuen ondoren, bertako erretorika maila ezohikoa zertzelada gutxieneko batzuez azaldu eta AS jatorriarekiko atetiko oharrak bildurik– bihurtuko gara gaira behe-rago (§§6-7), lexikoaren miaketa zehatzagoak testuaren inkognita nagusiez eta, bereziki egiletasunaz eman diezagukeena aurkezteko.

Aitzinekoekin amaitzeko, esan dezadan hasieran eskuizkribuko letra Larramendirenaren antzeko iruditu zitzaidala, baina guztiz ezinezkotzat jo ez arren, Jose Antonio Munita paleografoak erakutsi zidan uste hori ez zela aski funtsatua; ondoko ikerketak –batez ere §10eko grafiarenak– eskuizkribu hau ez Lren eskutik zuzenean aterea baina ezinbestean ondoko kopia dela ondorioztatzen eraman nau, nahiz kopiagilearen aldaketa edo huts gutxi batzuekin Lren originaleko ezaugarri eta zertzelada ia guztiak bertan gorde (ik. §§3-4, §§6-7 eta ondoko ataletako ikerketan emandako deskribapena eta bildutako frogak).

3. Hizkeraz

Sermoi honen hizkera zehatza euskalaritzan ohi diren sailkapen jakinen bati egokitu aurretik hizkuntz ezaugarri bereizleen multzo murrizta ezinbestean aipatu beharra dugu: garrantzi gutxieneko ez den nor-nori-zer indikatiboko pluraleko formen sailean, demagun, kasu bakarra baino ez dugu

---

¹¹ Eskuizkribuarekiko aipuak bertan datozen moduan eginak dira (bestelakoez ik. hasierako oharra). Kontraesan grafikoez atzerakada bat suposatzen dute dagoeneko 1729an (*Artean*) proposatu, 1737an (*AzkS*) jarraitu eta HHn errepikatu frikari/afrikatu bereizketa sistematikoari buruz (ik. Lakarra 1985b). Beharbada, ez originala baina inoren ondoko kopia dela iradoki lezake. Ikus sarakonago §10ean <tz> / <tc>ren distribuzioaren ondorioez eta baita Lrenak ez diren hizkuntz ezaugarri batzuez ere.

antzematen, balio sailkatzaile exkaxagoko singularreko ordainak ugarixea-go (ez arrunt ugari) azaldu arren. Bestalde, testuari berehalakoan antzematen zaion literatura hizkuntza garatzeko borondatearekin ia ezinezko gertatzen da hizkera edo bailara jakin batekin lotzea sermoiko hizkuntz ezaugarri urriok, eta ez soilik lexikoak, usuenik gertatu ohi den moduan. Izan ere, testuaren laburrean, ezaugarrien artean antzeman litezkeen zenbait kontraesanek erakusten du hau, besteak beste, estilo borondate argiaren eraginez, beharbada bailara estu baten mugak gainditu eta eremu zabalagora –Probintzia osora, gutxienik– iritsi nahiak, alegia. Hots, betiere Bonapartez geroz gipuzkeratzat hartu ohi den eremuaren barruan, esan genezake sermoi hau ez dela hego-mendebaldekoa, Urola edo Goierrikoa eta, beraz, jatorriren bat markatzekotan Beterrikotzat edo, oro har, lurraldearen Ipar ekialdekotzat jo beharko genukeela: aditzean *-a-* lotura zabalena da nagusi (*duala, dituana, cituan, dala*...) atzizkiaren aurrean baina 6 [hark] *zuen* ditu 5 *zuanen* aurrean, eta 4 [haiek] *zuen* eta *dituen*, *due* 1 ere badira (ez *-ute-rik*).

Egin eta **ezan* laguntzaile iragankor irrealisak biak darabiltza eta bat dator funtsean aspalditik ezagun zaigun distribuzio hedatuenaekin (*egin*: NZ 3, NNZ 5 / **ezan*: NZ 14, NNZ 0), hots **ezan egin* halako ia birekin baina soilik forma bipertsonalekin, *eginek* –exklusiban dituen joko hirupertsonalez landa–, nork-nor zenbait ere (agian berriagoak) badituelarik.¹²

Perifrasi irrealetan indikatiboetan bezala *-i/-tu* markek orokortuak dirudite nahiz aditz nagusiren bat edo beste *-ø*rekin baden: **ezan* bat eta 3 **edin -tu* gabe, 6 **edin* eta 5 **ezan -tu*-rekin, beste 2 **ezan -i*-rekin eta *egin* guztiak (5) *-turekin*. Hau da, *-ø/-tu* irrealis/ indikatiboko oposizioaren neutralizazioa aurreratua dakusagularik, baina ezberdintasun markagarriarekin laguntzaile iragankorren eta iragangaitzaren artean: *eginen* kasuan % 100ean, **ezan* ere ez hortik urruti (*-ø* 1 / *-tu* 5), baina **edin* % 33an soilik (% 66 usadio zaharrekoak); *-idunak* guztiak aspaldi neutralizatuak dirudite BZaharrean bezala, nahiz testuaren laburtasunagatik soilik 2 lekuko aurkitu **ezanekin*.

¹² Leturiagak (2022: laburpenean) “ez dirudi NOR-NORK irrealisetako *egin* Beterrin eta Gipuzkoako (ipar)ekialdean erabili denik”.

NNZ indikatiboko datiboan soilik singularreko *-i-* formak ditu (*digun, diot, dizue...* espero bezala), baina pluralean ez dugu Azkoitian Lk 1737ko Sermoian ugari dituen *-irau-*¹³ eta ezta ipar ekialderagoko (edo modernoago) *-izkidunik*, soilik 4v *Eta cergati, uste dezue? Cergati jaquin zuen corresponditzen Jaungoicoac eman ciozcan gracia guciai.*¹⁴ Leturiagaren arestiko lanari jarraiki, indikatiboko laguntzaile hirupertsonal pluralekoei dagokienez –xehetasun guztiak erabat loturik ez badira ere– aldaketa kate ardatz bat nabarmen litekeela dirudi: 1) *-irau-*, 2) 3. pertsona **enin-*en PL formak (*dioz-*, *zioz-*), 3) kontrakzioa (*dizka*, etab.) eta analogia (→**nin-*z egitura: *dizku, ditzu*, etab.), 4) *-zki-*ren hedadura eta *diztan, dizku, ditzu* eta gainerakoen ordezkatzea.

Honenbestez, ASn (2) egoeraren lekuko soila dugu, ez (1) eta ez (3)-(4) rena, nahiz pentsatzekoa den denetarik izan zitekeela Probintzian zehar, oraindik (1) eta dagoeneko (3) eta (4), Ipar-Ekialdetik hasi, Tolosalde eta Goierri barrera Urolaldera iritsi bitartean. Larramendiren *Arteak* eta literatura gipuzkeraren hedadurak *dioz-/zioz-* formen zabaleran zerikusirik izan zuelarik –Lariz, Ubillos, Agirre Asteasuko, Lardizabal eta Otaegirengan aurkitu ditu Leturiagak (2019 [2021]: 159) holako formak– ezingo ditugu gure analitistik baztertu.

Irtēn aditza ergatiboarekin *doa* (5r *irteten degunean*) baina *igo*, aldiz, nahiz ergatiboan nahiz absolutiboan (1v *igo zanecho*, 2r *igo lezaque*, 3r *igo zuen*, 4r *igo zanean*). XVIII. mendean Donostialdean (Lubieta; cf. Bilbao, prestatzen) inon baino argiago lekukotu *d/r* nahasketaren zantzuak badira (2v *adiqueta*,

¹³ Larramendik Hiztegian (“Aqui en Azpeitia y Azcoitia, hallo una terminación verbal, y es *dirautzat, dirauzquit*, por *diozcat, diauzcat, dizquit, diauzquit*, pero no las siguen en todas las transiciones del verbo» HH xxvi) *-irau* formak Urolarekin lotu arren, handik kanpora ere lekukotu dira (OA, Irazusta... eta are Lren beraren AndSn ere; alderantziz, baina hau egileari isuria izan liteke, AzkSn ere bada *dioz-* formaren bat. Ik. lehen Lakarra 1985b eta orain hainbat hobekuntzarekin, Olatz Leturiagaren lanak.

¹⁴ SAgSk (cf. §6 hasieran) baditu *zioz-* formak eta ez *-iauz-* nahiz *-zikirik*; alabaina beste puntu batzutan (**ezan* bakarrik irrealis iragankor trantsitibo nahiz ditransitiboetan, hainbat *-ø* (ez *-tu*) perifrasi horietako aditz nagusietan edo *-te* ASko *nazueren* aurka), urruntzen dute hein batean AStik.

Sermoi honetan bada, orobat, 4r *Deitzot itz oiec erac esango ciela mundutarraí Maria Santissimac* DAT PL KOM eta besteren bat (ik. §10); oharkabean egindako akats dirudite baina ez da ezinezko kopiagilearen jatorriaren adierazle izatea ere.

4r *badiduri, badirazu*) eta are *-r-* > $\emptyset$ -renak ere *iritzi* aditzaren jokoan, nahiz ez adizki guztietan (1r *baderitzot*, 2r *deizo*, 2v *deritzat*, 4r *deitzot*).¹⁵

Eduni dagokionez, ez da ageri Goierrri-Urolako *deu/deba-debe-zeba-zebe*-egiturakorik, baizik eta Iparralderagoko *du, due, zuala, zuen*; ezagun denez, distribuzio honek ez du balio une batetik aurrera, hots, XVIII. mendearen akaburako literatura gipuzkeran hartutako forma hauek Hego-Mendebaleko testuetan ere zabaldu ondoren, goiko beren “jatorragoak” ahozkoa baztertuaz bakoitzean era sistematikoagoan.¹⁶

Azkenik, baina ez gutxienik, izen morfologian ez da *-a + -a > -ea* bilakabiderik, harritzeko ere ez dena: AzkSn bertan *virgiña guciz santea* formula-koa (cf. Lakarra 1985b: 250) adibide gutxi batzuk bildu arren *-santea, espo-sea, lotsea, santearen eriotzea*, kontrako dozenakaren aurrean—ekialderagoko hizkeraren bateko hitzun baten eskua markatzen genuen.

4. Ornatusaz

Ezagun denez, Larramendi kexu zen garai hartako euskarazko sermolarien mailarekin, pulpitora entzulei iseka egitera igo ote ziren ere gordinki galdetuaz:

Alabañan [sermolari] guchic daqui bere jayeterrico Eusqueraren erdia, eta alperrac diraden bezala, eztute icasi nai gueiago, ta eztie nai beren buruai atsecaberico eman. Baña onetatic cer guertatzen da? Daquiten pisca arequin, hitz molcho, escumen baten diña eztan arequin nola eciñ adierazo dituzten beren esacariac, badarasate pulpitan hitzera naasi bat, beñ Eusquera, beñ Erdera, beñ Latinera, gucia leudatua, ciquindua, baraustua: ceñean dirudien, igo dirala gaiñ artara enzule[ei] burla eguitera. (Mendibururi egin gutuna [1747], Telletxea 1990: 279)

¹⁵ Alabaina, baliteke gertakari bata eta bestea kopiagileari zor izatea ere; cf. §10 hori onartu behar izateko arrazoi sistematikoagoez, batez ere grafiazkoak, baina baita hizkuntzazko zenbait ere.

¹⁶ Hori bide da gordetzen dugun Pomier eskuizkribuko formekin gertatzen dena, funtsean bertako hitzak Urola eta ingurukoetakoak badira ere (cf. Lakarra 2022b eta lehenago Gómez & Zulaika 2020).

Akats nagusia hizkuntzaren ezagutza exkaxa eta, horrenbestez, erdaraz pentsatu eta osatua euskarara mekanikoki bihurtzen zuten hizkuntzaren sena gorde gabe eta graziarik batere gabe botatzekoa boteaz. Izan ere, Larramendik *Artearen* hitzaurrean bertan gero hainbatetan eta hain itsuki ukatuko zitzaion “praktikotasuna” zuen aipu liburu honen zergatia azaltzerakoan (cf. Lakarra 1985a, 1992b, 1993, Sarasola 1986, Urgell 1996, 2000 eta ondoko hainbat lan):

El impulso que me hizo empeñar en estudio tan espinoso, no fue sola la pasión de ennoblecer e ilustrar nuestra lengua, y por este lado acreditar a la Patria. Fue otro mayor, y más propio de mi carácter, y consiste en el gran bien, y, utilidad que espero se ha de seguir a todo el País del Bascuence. Allí es necesaria esta lengua, sirviendo muy poco el Romance para el común de la gente. (*Arte*. Prólogo iii)

Berak ondutako sermoietan besterik aurkitzen dugu¹⁷: euskaraz sortu eta bikain zainduak, hizkuntzaren baliabideak eskutadaka, ezkutu zirenak edo gutxi erabiliak nahiz artean inoiz izan ez zirenak bilduaz haietan, gainerako prosa lanetan bezala (Mendibururentzako Sarrera-Gutunean 1747an zein Gandarari egindako 1763koan).¹⁸

¹⁷ Eskura dudan kasu argi batekin erkatu nahi izanez gero, ikus bedi ASJU 1984an Lazkaoko Parrokiako paperen artetik L. Murugarrenek argitaratu “Goierriko Platika”.

¹⁸ Cf. “este enemigo es el que sugiere tal excusa para que los predicadores, confesores, así eclesiásticos como regulares, vascongados, se duerman en cuanto al vascuence y vivan contentos con el castellano que saben” in extenso *Corografiatik Kaltzakortak* (2018: 43) aipatua. Ezinutzizkoa iruditzen zait, ordea, hark aipatu pasartearen aurrekoa:

No puedo menos de alabar la simplicidad con que se miente. Es certísimo que de las cuatro partes de Guipúzcoa las tres no entienden el castellano. Pues ¿para qué dicen lo contrario? Los que entienden el castellano son los eclesiásticos, los religiosos, los que han estudiado, los caballeros, los que se han criado en Castilla; y así un castellano arrastrado le entienden también los que en lugares menores y aldeas pueden ser alcaldes y cargohabientes, mercaderes y tenderos. De mujeres y señoras son pocas las que saben más castellano que sobre materias obvias y cotidianas. Todos estos aún no son la cuarta parte: todo el resto son puramente vascongados, y aun los más de esa cuarta parte, apenas saben más castellano que para manejarse en sus oficios y tratos. Pero quiero advertir a todos que esta excusa tiene otra raíz que la ignorancia, que se quiere encubrir, y esta raíz es maldita y nace del diablo. (*Corografía*, Telletxea 1969: 285).

Jabier Kaltzakortak markatu duenez (2018: 41) Larramendiren euskal testuak berandu iritsi dira ezagunak izatera, 1747an Mendibururi egin Sarrera-Gutun famatua¹⁹ eta aita Aranaren 1885eko edizio aski kaskarrean²⁰ argitaratu San Agustinen sermoiaz landara, bederen. Horrenbestez, eta gai eta garai zaharrenei eskaini arreta merezitakotik urrutiegi ibili arren usu, badoaz euskal literaturaren historietan sartuaz.

Alabaina, euskal testuak inork baino hobeto ezagutu eta dastatu zituen K. Mitxelena duela 60tik gora urte zalantza gutxi zuen Larramendiren euskarazkoei zegokien tokiaz, nahiz orduan ezagutzen zituen urrietan oinarrituaz izan:

En efecto, lo que nos ha llegado de lo que escribió en vascuence hace que tengamos que deplorar su escasez. Su prólogo a *Jesusen Biotzaren Devocia* de Mendiburu debe figurar por méritos propios en cualquier antología de prosa vasca y su panegírico de San Agustín con su exuberancia, sus calembours y sus paradojas es un magnífico aparato de pirotecnia verbal quemado brillantemente desde el púlpito en un día de gran solemnidad. (Mitxelena 1960: 98)

Gero ere, ezagutu berri zuen Agustín Leitzakoren omenezkoan oinarriturik, hedatu eta sakondu zituen gaiarekiko oharrak eta Lren lanarekiko laudorioak:

Larramendik, hori ere esan da, ez omen zuen erdaraz baizik idatzi. Ez da hau egin osoa: euskaraz utzi zituen bederen euskal belarriek baizik jaso behar ez zituztenak. Horrezaz gainera ere, utzi zituen euskarazkoak. Leizaren oroitzapenetan egin zuen hitzaldia argitara dadinean, itsu ez denak ikusiko du, lehenagokoak aski ez balira, nolako lanak izan zituen Larramendik hizkuntza lantzeko, prestatzeko eta

¹⁹ Cf. Lakarra (1985c) eta Altuna & Lakarra (1990: 11)ko oharrak dagoeneko Mogelek bere lehen (gipuzkerazko) liburuan egin aipu esanguratsuaz eta Ulibarrik eta Iztuetak beren arteko gutunerian egiten duten MenSGren erabilera implizitoaz, –ezagunaren ezagunez inork gehiagoren beharrik ez zuelakoan emana–.

²⁰ Altuna & Lakarra (1990) lanean funtsean Aranarena eman genuen gure bilduman; asko hobetu du testua Kaltzakortak arestiko edizioan (2018), ezagutzen ez den Lren eskuizkribuan ez bada ere, gorde diren kopiarik zaharrenetan funtsatuaz.

edertzeko. Lantzeko eta bateratzeko, egunen batean horrelako zer-baiten premian egon[go] ginelako. Euskal idazle eta sermolarien artean irabazi zuen izena eta omena ez zuen erdarazkoen bitartez irabazi soil-soilik. Bere garaikoeak eta ondotik etorri zirenek bazekiten, orain ahaztuxe badaukagu ere, gai zela Larramendi beste edozein bezain ongi, erderaz ez ezik, euskaraz mintzatzeko, bai hitzez eta bai izkribuz. Ez zuten itsu-itsuan gidaritzat hautatu. (Mitxelena [2017] *apud* Kaltzakorta 2018: 41-42)

Larramendiren testu mordoxka gehitu zituen 1966az geroz Telletxeak (bi otoitz, Gandararentzako gutuna, erdarazko liburuetakoz zatiak eta (bereziki) dagoeneko aipatu Agustin Leitzakoaren omenezko sermoi paregabea (AndS = Telletxea 1990) eta horiei erantsi ahal izan genien Azkoitiko 1737ko Sermoi anonimoa (AzkS = Lakarra 1985b). Beraietan ez maisugo teorikoa baizik eta gailentasun²¹ estilistiko eta linguistiko nabarmena erakutsi zuen Mitxelenak markatu bezala.

Maila hori euskararen ezagutza sakon eta zabalaz landa, baliabide erretorikoarenean eta horren erabilera apartekoan gauzatzen da:

Manuel Larramendiren hiru sermoi ezagutzen dira, San Agustin egunekoa, Azkoitikoa eta Andoaingoa. Hiru sermoiok balio handikoak dira, inolako dudarik gabe. Euskal literaturaren baratzean ditugun testurik ederrenetarioak dira. Manuel Larramendik bere sermoietan erretorika landua erakutsi zuen: estilistikoki testu trinko, indartsu, eta ezin bikainagoak dira. Hiru sermoi horiek, Mitxelenak san Agustin eguneko sermoiaren gainean ari zela ongi adierazi zuen bezala, andoaindarraren jeinu eta indarra garbi erakusten dute. (Kaltzakorta 2018: 40)

Ia duela 40 urteko gure lanean eman genuen AzkSn zen adibide ugari eta are gehiago bil liteke errazki SAgSn eta, bereziki AndSn, non hoskidetasu-

---

²¹ Euskal idazle garaikideekiko nagusigoa gauza ezagunegia da horretan aritu beharrik izateko; Kardaberatzen lekukotasunerako ik. Telletxea (1968), nahiz haren irizpide eta jokabideak ez beti zuhur edo sendoegiak izan (cf. *Euskeraren Berri Onakeko* aipua §10.ren akabuan). Mendiburuz alde honetatik esan litekeena esana dago bere lehen libururako Lren Sarrera-Gutuna ikusirik edo Burgosko Dotrinan Lren zuzenketa esanguratsu guztiak bertso inprimatuan gordेरik.

nak eta hitz jokoak, kontrajartzeak, galdera eta erantzunak, hitz ugaritasuna eta egitura paraleloen erabilera etenik gabe hedatzen den. Hauetariko batzuk errepikatzen dira testu batetik bestera, noiz baliabideak, noiz hitz jakinen errepikak –*beargai, jaiera, damugarri, etorkizun, ezinkizun, pekatu eriozko, ongille, guziékiko (eta guzierako)*,²² *zorion(eko)*– egilearen estiloa antzematen dugun lehen begiratuan ohartzeko moduan. Horrezaz landa, bai Axularren-gandik HHrako (eta honen Eranskinerako) hartutako hainbat hitz, baina Lren sermoietako haren hainbat bikote edo hirukoteren oihartzunak antze-man litezke.²³

AS hau aski laburxko da garaiko ezagun batzuekin erkatuaz, erdia edo ia bi heren, demagun, Larramendiren Azkoitikoarekin edo egile beraren San Agustini buruzkoarekin alderatuaz,²⁴ eta horrek are markagarriago egiten du berton diren figura erretorikoen kopuru eta, hainbat alderdarik begiratuaz, horien erabilera tupitua, dagoeneko gorago hitz aipagarrien nolako eta kopuruarekin kausitu bezala-bezalakoa.

Tamaina mugatu horrek ezinezko egiten du AzkSn (cf. Lakarra 1985b), SAgS Hernanikoan (ik. Kaltzakorta 2018)²⁵ edo AndSn (Altuna & Lakarra

²² Hau osorik edo lehen zatia, forma honetan edo aldaeraren batean errepikatzen da zenbait aldiz AzkSn eta AndSn eta hainbatetan SAgSn. “*Lenbiziko munduaren argia izandu zan guziakikoa, beste guzien gaia eta jaiotza. Lar SAgS 9 (guziatikiko, 5 guziékiko). Eliza katolika edo guziakikoa. CatBurg 5 (v. tbn. en contexto similar Ub 147, Mg PAb 161)*” dakar OEHk, Iztueta eta Lardizabalen parteen aurretik. Kontzepzioko Sermoian “legue jaquin eta gucienzacoaz” (6) “beticoa edo guciequicoa dirudien legue batengan” (6) eta “bere guciequico Providenciatic” (7); cf. Lakarra (prest.-a).

²³ Lakarra (1985b: 262, 6. oh.)n nioenez “Ene ustez Axularren irakurketak Larramendiren idazkeran izan zuen eraginik; gogora soilik S.Ag.en *Doanditzako Beste ichaso orri paratu zioean Jainkoak ondarrean bere marra ta esia... Ordea San Agustinen argi ichasoari etzion Jainkoak ipini muga-arririk ez eta ubaztarririk*”. Segurki, gehiago dira beste orain arteko hiru sermoietan, bereziki haren oihartzunez josirik diren SAgSn eta AndSn; alabaina, baten bat bada KS oraindik ezezagunean ere.

²⁴ ASren laburtasun erlatibo hori jai-bezperari dagokiona (abuztuko 14ko mezari, ez 15eko meza nagusiar dagokiona) izatea bide dugu arrazoi logikoena.

²⁵ Aita Eguiak zioenez –“Ernanico monjetan San Agustin egunean itzaldituba”– (*apud* Kaltzakorta 2018: 49), Aranek aipatzen zituen aukerak bakanduaz; damurik hark ezarri denbora tarte luzezia (“1738-60”) mugatzerik ez du izan Kaltzakortak. Beharbada, egiantzekoena sermoia 1750ekotzat jotzea litzateke, urte hortakoak baitira (cf. Telletxea Idigoras 1973: 44-45, oharrean) Lk Hernaniko San Agustinen Kanonigen Konbentuan egindako erreforma lanak, haien Erregela

1990)²⁶ errepikatzen diren anastrofe, metafora, antitheton, oximoron, homoioteleuton, errepika, paralelismo, kontrajartze, jolas etimologiko eta gainerakoak, guztiak itxarotea –are gutxiago haietako kopuru absolutuan–, baina horien erabilera, eta ez makala, dakusagu.

Erraz antzematen ditugu hitz bikoteak eta hirukoteak, lehenak batez ere, usu ez baitira soilik behingoz aurkitzen, bitan nahiz hirutan baino eta, inoiz (*dicha eta zorion*) are 16 aldiz²⁷ ere, 250 lerro pasatxo baino betetzen ez dituen testuan:

eguna, hordua eta instantea; aingueru, querubin eta serafin; negua, odei illunac, euri jasa guciac; eriotzaren sosegua, dicha eta zorionac; alde escubian, gloriaz beteric, escualde guciaquin; honra, dicha eta zorionac (2tan); ceruco querubin, serafin eta aingueru guciac (2tan); beti izango naiz zuen lagun, zuen amparatzalle, zuen abogada; deseguindu eta aertu; celebratcera eta alabatcera; celebratcean eta publicatcen [aurrekotik lerro gutxi batzutara]; deseo eta ansia guciac; patrona eta amparatzallea (2 aldiz), poz eta contentuz (3 bider); eliz gurasoac eta jaquinsuac; gure naturalera eta jatorria, asiera edo jaiolecua; valle edo erribera; leguez eta vitez; dicha eta honraren parte; ondasun eta atseguintasunac; Eliz guraso eta santu guciac; misterio eta veritasun paregabea; arritu eta icaratzzen dira aingueruac; eriotza soseguzcoa eta seguroa (soseguzko 3 aldiz).

---

berriztatu eta inprimatu, tarteko. Ikus Telletxeak (1990) editatu “Autobiografía” §§66 eta hurrengoak, tartean “§Empiezo a platicarlas” pasartea, nahiz Lk zuzenean SAgS ez aipatu. Bestalde, erreformaren ordena Hernani > Donostia > Mendaro-Mutriku izan zelarik (§§74, 78, 79 eta argitaratzailearen oharra 50. orrialdean) Aranak bere edizioaren sarreran galdetu bezala (“Ez dakigu oraindik Azeptian, Ernanin, Mendaron edo Motricun non otsaldituco zuen”) Hernaniz landa emana edo errepikatua balitz ere sermoia 1750ekoa edo ez oso geroagokoa bide litzateke.

²⁶ Ikusi dugunez, deskribapen zehatzik eman ez arren, Mitxelenak (1959, 1960, 2017[1974]) eta Kaltzakortak (2018) berariaz goraiatzzen dute bi sermoi horietako Lren erretorika. Zenbait adibide eta zertzelada eman nahi izan dugu estilo oso berezi horren isla gisa eta gure egiletasunarekiko argudiaketa sendotzeko; alabaina, Lren sermoiak irakurriaz batera (usu aski delarik orrialde mordoxka batekin) eta garaiko beste edozeinenarekin erkatzean haren estiloak arrunt markagarri dirudi.

²⁷ *Zorion* bera bakarrik behin azaltzen da: 3v *Maria Santissimac autu zuela secula ñoroc quenduco ez dion zori ona*. Ikus §6ko sarreraren gainerako datuak, esaterako *zorion(eko)*rekin koordinazio bidez eratu bikoteak (*zorioneko eta doatsutasun etab.*) Lren gainerako testuetan; cf., orobat, Lakarra prestatzen-c.

Etimologiak:

- Asuncioa, lo gozoa edo amesa, griegoen modura;*
- paradisu edo baratzza (3 aldiz)*

Joko dramatikoa areagotzen duten galde-erantzunak:

- Cer falta du, bada, bigarren Adan Jesucristoc? Falta du bigarren Eba Maria Santissima (2v);*
- Cer falta du, bada, ez contentu egoteco? Eva falta zuen, ...; laguna, cein eguin parte bere dicha eta zorionetan, ceñi comunicatu bere ondasun eta atseguintasunac (2v);*
- ez cegoan contentu, ez cegoan sosegu paradisuco dicha eta zori on guztiaquin, adiqueta egoqui²⁸ arte ceñi comunicatu edo parte eguin dicha eta zori on guztietan (2v);*
- Aundiagoa ote da, bada, Maria Santissimaren triunfoa, Jesucristorena baño? Ez, nere cristauac... (3v);*
- Ez nazue beti zuequin egoquico eta beste aldarte batean contrara, secula gucietan zuequin egongo naiz; ez zaitextela bildurtu, ez dezue ceri bildur izan; Samina izan bazan... dulce eta ederra izan da... (3v);*

Eta bokatiboak:

- Erreguiña gucien erreguiña... zure oñetara gatoz... (4v);*
- Zu izan cera Eba ederra...; Zu izan ciñan yuai eder ura... (4v);*
- Ea, bada gure abogada, itzuli itzazu gugana vegui misericordioso oriec (4v);*
- Zuc, Maria, asi cenduen hobra; zavaldu ezazu cere mantu eder ori; usatu ezazu gurequin eta, ama soberana... (4v);*

Eta, batez ere, testu ia osoa edo zati handi bat antolatzen duten eskema erretorikoak:

- gloria gueiago, sosegu gueiago, dicha eta zori on gueiago; etzan contentu, ez zuen aurquitzen soseguric (2r);*

---

²⁸ Beheraxeago, "Gutziz egoqui dator gaurco misterioan... Pobreac beti aurquituco dituzue ceroquin baña ni, ez nazue eduquico, me autem non Semper habebitis". Ikus testuan pare bat lerro aurreragoko edizioaren oharretan eta §6ko sarreran bildutakoak.

Cer falta ote zuen, bada sosegu edo bere viotza contentatzeco?; ez ce-goan contentu, ez ce-goan sosegu; orduan beteco zaizca bere viotzeco deseo guztia, orduan erdiratuco dituen ama semea[c] (2v);

Acaso icusi da... Venturaz icusi da... (3r);

Ezta aurquitcen itcic, Maria Santissimaren triumfoa esplicatu edo azalduco duanic. Erraz esan dezaquegu, Maria Santissimaren triumfo onec, moduren batez, gañezcatcen duela Jesucristoren beraren triumfoa (3r);

Bencitu zuen Jesucristoc bere pasio eta eriotzarequin deabrua eta pecatua (3r);

*ain cijoan magestadex veteric ece guztia arrituric guelditu ciran (3v);
etzuen beretzat bacarric logratu... expada zavaldu zan mundutar gucien mesedetan (3v);*

au da gure jabe indarsua, gucia dezaqueana, guerran guztia venticu dituana, da gure errequea (3v);

ama semeac biac eduqui zuen vorondate amodiotsu bat eta biac mese-de eguiteco prestatuac (4r);

Seguroac dira nere escualdeac, nere vitartecotasunac eta aleguiñac bada eriotzati datoquit segurantza oiec guztia (4r);

Autu zuen ama piadosa onec misericordia... autu zuen misericordia,, autu zuen, aizquenic misericordia... (4r);

izan zuan eguiatz chit ona, chit egoquia, chit provechuzcoa beretzat eta guretzat (4v);

igo cenduen triumfo aundietan cerura eta triumfo egunac dira mesede egunac, eta beti zaude triumfo aundian ceruco tronu orretan, mundua mesedex betetcen (4v);

Salbuespenak salbuespen, gutxi dira Lehen Euskara Moderno osoan maila honetara hurbil litezkeen saioak... Larramendiren orain arte ezagutzen ditugunez landa, jakina, eta arrazoi aski bide da Asuntzioko egile, urte eta toki ezagunik gabea ere haren eskutik jalgitakoen multzora hurbiltzeko, oraindik orain multzoan erabat sartutzat ematerik ez bada ere, noski.

Ornatusetik eta horren azterketatik lexikoaren eta, oro har, hizkuntzarena ere, horren miaketa ezin bereziak diren arren, nahiago izan dut bigarrena geroratu, barneko formazko azterketa erabakigarriena une batez eten eta

testuaren kanpotiko informazioak ere bere aldetik beste ertz honetatik erakitzen ari garena sendotu dezan.²⁹

5. Aita Aranak Kolegioko Historia liburutik ateratako ohar ahantziaz

Aurreko ataletan (batez ere §2.ean eta §4.ean, baina baita neurri apalagoan §3.ean) emandako hainbat datuk bertatik susmoa baino gehiago sortu digute Larramendi bera ez ote zen izango –galdera beldurti gisa lehenik, aurre-ondorio herabe gisa, gero–, Asuntzioko Sermoiaren egile. 2021eko uztaile amaian azterketa sakonagoa geroratuaz Madrilgo Historia Akademia-ko Artxibora “Jesuitas” funts famatu bezain zabalera jo genuen, aspalditik eskurakizun den Lren euskarazko gutuneriaren eta gainerako paperen atzetik. Ez genuen ezer ezezagunik lortzeko zortetik izan³⁰ eta ondoren, abuztuaren azkenerantz aspaldi ikusi gabeko Loiolakora jo nuen.³¹ Bertan Olatz Berasategi anderearen laguntza paregabearekin hainbat paper miatu nuen, Larramendirenak eta besterenak.

Ia etsia nengoenean berriro ere gauza ezezagun gutxirekin itzuliko nintzela etxera, hara non (15/1 Leg.) Aita J. I. Aranaren paper ustez ezagun bat bistaratu nuen eta baita bertako oharra ikusi ere; bertan Arana Larramendiz mintzo zen, Loiolako Kolegioko Historia liburua iturritzat harturik. Horiek astiro irakurtzean jabetu nintzen aurreko hilabeteetan esku artean eta

²⁹ Ikus §7.3 ornatusaren asmo pedagogikoaz, hots, hitz berri edo ezezagunen hedadura edo irakaskuntzaz.

³⁰ Nahiago genuke erabat oker izan, baina aitortu behar dut litekeena dela oso “correspondencia bascongada” delakoa “correspondencia con bascongados” ulertu behar izatea. Hots, euskaldunekin batez ere, baina ez nahitaez euskaraz izandakoa. Baliteke, haatik, gutun gehiago aurkitzea noizbait eta orduan ohiko “agur” eta “goraintziak” kanpo (cf. Zulaika 2022 beste adibide askoren artean), euskaraz gehiago duenen bat lortzerik izatea. Ikus 102. oharra sermoiak gehitzeko aukeraz.

³¹ Oso oker ez banaiz, 1983-1984an tesina egiten ari nintzelarik K. Mitxelenaren eta P. Altunaren bitartez han zen Irazustaren 1739ko ale bakarretariko baten fotokopia eskuratzera (ikus orain Olatz Leturiagaren arg., 2022). Ez dut gogoan besterik ikusi nuenik aldi hartako txango arin hartan.

gogoan erabilitako Gasteizko AJFko sermoia bera zela, hain zuzen, LKHn aipatu Larramendik 1740ko abuztuaren 14 arratsean eman zuen Asuntzioko bezperako mezako sermoia.

Honek berresten eta indartzen zituen goian aipatu Gasteizko Artxiboko sermoiarekiko nire susmoak (ik. §2 akabuan) eta data eta egiletasun horrekikoek geroratua nuen hizkuntzazko –funtsean lexiko hautatu zabal baten– azterketaren aitzinean. Kanpoko berriek gure gogoeten gainetik izan dezaketengarranziatatik eta eman zitzakeen hitz bakoitzeko zehaztasun baliotsuengatik, alderdi hau aurretik aipatu nahi izan dut berariaz, bere argudio-izaera berezia hobeki markatuaz.³² Bestalde, Patxi Altuna etsia zegoen Lk euskara galdua edo oso akitua zuela, txikitari Andoain euskalduna utzi eta *erdalerrira* aldatu ondoren:

Urte horretako [1734] udan heldu zatekeen azkenean Loiolara, hil arteraino hantxe bizitzeko. Beraz, hamaika urte edo zituela Hernanitik atera, eta ia berrogeitalau bete arte ez zen sekulan Euskalerrian bizi izan. Hogeitamairu urte hortxe-hortxe erbestean, alafede!” (Altuna 1992b: 42). Beheraxeago “Nola ez zitzaion bada ahaztuko [euskara], umetan etxetik atera eta erbestean hainbat urte igaro eta gero!” (43).

Eta hortik ondorioa:

Loiolara iritsi eta zortzi hilabete edo geroago arte, ez zen gai izan Elizan prediku xume bat –‘doctrina’ edo ‘ejemplo’ zeritzana– egiteko; eta gehiago harritzen gaituena, hura bere bizi guziko lehenbiziko euskal predikua izan zen. (Altuna 1992b: 46)

Markatzekoa da, ordea, Andoaindik Bilbora jo zuela 10-11 urterekin eta han beste 6-7 egin zituela (1699-1706) osabarekin, Lagundian sartu eta Valladolid aldera urrundu baino lehen.³³ Ez da sinistekoa, beraz, Hernanitik ate-

³² Horretaz kanpo sendotu ditut “ornatusa” eta konparaketak gainerako Lren testuekin eta are AJFko honen auzoekin; cf. Lakarra (prestatzen-a).

³³ Bitxia bada ere, Altunak xehetasun hauek beste inork baino hobeto ezagutu behar zituen (cf. Altuna 1992a Lren bizitzaz baina Altuna 1992b “L euskaldunberrituaz”). Bidenabar, nago Bilbo-ko egotaldi ez hain labur hori ez dela usuegi kontuan hartu Arteko lekukotasuna pisatzerakoan, batez ere bizkaierazko zatiaren zertzeladei dagokienez, esaterako -n gabeko hikaren lehenaldiak

ra bezain laster *Erdalerrira* jo zuenik. Gero ere, bestalde, atzerrian izan arren, euskaldunak izan zituen inguruan, dela Valladoliden, dela Salamancan, bigarren honetan bibliotekan eskura zitzakeen (eta erabili ere zituen) euskal liburu-eruz landa (cf. *Artearen azken kapituluko adibideak*). Gainera, badakigu Baionako hiru urteetan ere Iparraldeko euskal liburuak –tar-tean Leizarragaren ale interesgarri bezain gorabeheratsua eta Xurio eta Laneuxvillerenak (cf. Urgell 2005)– bilatzeko eta bere asmo lexikografikoetarako berriemaileekin egoteko izan zituen aukera guztiak progotxatu zituela (Urgell 2002a: 634).

Ez da orain hori, ordea, eztabaidatu gogo dugun gaia, Larramendiren galera horren frogatzat Aita Aranarengandik eskuratutako pasarte ustez egoki eta askitzat emana baizik. Aranak bere apunteetan bildu zuenez (*Escritos* 15/1) *Loiolako Kolegioko Historia* liburuan zera irakur liteke: “1735. El día 25 de marzo predicó la doctrina y ejemplo el P. Manuel de Larramendi y fue la primera vez que había predicado en vascuence” (makiazko “*Diarioan*” I [1714-1831]: 79). Jasandako euskararen galera hori omen litzateke Larramendi sermoiak euskaraz egiten hain berandu –1735ean, 43 urterekin, alegia– hasiaren arrazoia. Gogora dezagun, ordea, 1733an Erregina alargunaren zerbitzua utzi eta Loiolara biltzea erabakirik, asko kostata –Erreginaren baimena izan arren zazpi bat hilabete izan zuten Larramendi Donostian, oraindik Konpainiako nagusien erabakiaren zain–, 1734ko udan iritsi zela berak hautatu hurrengo, azken, 32 urteetako bizilekura. Loiola aurretik sermoigintzan euskaraz aritzeko modu handirik nekez izan bide zuen eta Loiolako bertako hamarren bat hilabete (1734ko ekainetik 1735eko martxora arteko) zuloa ez bide da Altunaren aldeko argumentu pisutsuegia. Hots, ez da erakusten Kolegioko gainerako kide jesuita euskaldunek urte exkax horretan nahiz aurreko eta ondokoetan ere Larramendik baino horrelako gehiago egin zutenik, benetan horrelakorik egin bazuten, bederen:³⁴

(100 *néuwa*, *éuwa*, *guéuwa*, *éuwa*, 102 *néuwa*, *éuwa*, *guéuwa*, *éuwa*), zenbait adizki aztertzerakoan. Gogora bedi “Aunque en Bilbao se habla mal, pero no es así en sus cercanías, donde la propiedad y pronunciación se conservan en su punto y sucediera lo mismo en Bilbao, si en este punto se picaran algo más de vizcaños; ni en esto quiero decir que no hay en Bilbao quien sepa bien su dialecto pues se hallan algunos” (HH xxviii).

³⁴ Bestalde, nabarmena da berak enparaukoen bidea hartu izan balu itxuraz egin beharko zukeen bezala, Larramendik sermoi eta misio gehiago emango zituen, noski, baina ez bide zituzkeen *Hiz-*

Aquí es corriente el castellano bastantemente, especialmente en los lugares mayores, entre todos los eclesiásticos, entre todos los caballeros y otras personas cultivadas. Aquí se habla y se predica con frecuencia en castellano y los sermones que se predicán a las Juntas Generales de la Provincia son en la misma lengua. (HH clxiiij)

Lo que es más intolerable es que suben al púlpito predicadores vascongados y predicán en castellano, no atreviéndose a hacerlo en vascuence. No quieren trabajar ni aplicarse a saber bien su lengua, ni a leer ni escribir en ella. Tienen sermones en castellano que encuentran trabajados y de molde en romance (...). (*Corografía*, Telle-txea 1969: 287)³⁵

Baina argumentuaren okerrak gora behera, beste ertz batetik dator guretzat Altunaren irakurketaren arazo nagusia: J. I. Aranaren oharra (Kolegioko liburutik hartuak, berriro ere diot) ez dira goian aipatutakoan amaitzen, baizik eta hor hasten eta honela jarraitzen:

(...) y en 1736, folio 39, el día de nº S[anto] Padre predicó el P. Larramendi (en Azpeitia) fue toda la comunidad a verle, como también el P. Provincial y secretario (...), id [1738ko ekaina] Plática en la renovación de San Pedro (folio 46), id virgen de la Asunción [abuztuaren 15eko] de 1740 (folio 46).

Komeni da azken pasarte hau hitzez hitz eta bere osotasunean LKHn dagokion tokian datorrena ematea: “La víspera de Nuestra Señora platicó

---

tegia, *Corografía* eta *Foruen Historia* idatziko, besteak beste, herrigintzan Hernanin, Andoainen edo enparauekoetan egindakoez landa. Bistan da horrenbeste bazekiela Larramendik bere bizitzaren lerro nagusiak antolatzerakoan eta nabarmena da bere aukeraren aldeko izan zituela garaiko zein geroko euskaldun gehienak (nahiz ez hainbeste “beltzak”). Altunaren ikuspegiari harako Ibarren hitzen oihartzun gaiztoa ote den nago: “Desgraciadamente el P. Larramendi malogró su gigantesco esfuerzo extraviando el movimiento literario por los derroteros de la polémica estéril y de la diatriba ociosa” (*Genio y Lengua* 120); cf. honetaz Lakarra 1985, Sarasola 1985, Urgell 1996, 2018, besteak beste.

³⁵ Ezaguna denez salbuespena Zarauzko frantziskotarrena zen (*Corografía*, Telle-txea 1969: 291); ez dirudi jesuiten artean eredu on edo erdipurdikorik aurkitu zuenik Larramendik bere uesteko euskara exkaxa hobetzeko eta, horrenbestez, goizago edo egokiago (¿?) euskaraz sermoigintzan aritzeko.

el P. Manuel de Larramendi y el día de Nuestra Señora se dieron dos extraordinarios y truchas”.³⁶

ASra itzuli baino lehen, marka dezagun Aranaren oharretan euskarazko zenbait sermoi (Loiolan edo Azpeitian egindako soilak) aitortzen zitzaizkiola Larramendiri, ez seguruenik bere bizian emandako guztiak, zirela han bertan edo beste lekuren batean emanak: 1985az geroztik ezagutzen dugun 1737ko AzkS “Amabirjinaren Egunekoa” ez da aipatzen, esaterako; are gutxiago, Kolegioko historiari ez legozkiokeen SAgS (Hernani 1750) edo AndS (Andoain 1763). Ordea, jakin badakigu Kolegiotik edo aldirietarik harago hainbat gehiago izan zirela, orain arte gorde diren aipatu hiru horiezaz landa.³⁷ Galdutako (edo aurkitu ez diren) testuei dagokienez, Kolegiotik edo Azpeititik-Azkoititik kanpora egindakoak alde batera utziaz, LKHn Asuntzioko honekin batean aipatu eskutatatxoa ere faltako litzateke, gutxienez: –1735ekoa, 1736koa eta 1738koa bai eta seguruenik gehiago– eta, Altunak arrazoi balu eta, batez ere, Larramendi –gainerako jesuitak ez bezala– beti idatzizkoaren laguntzaz baliatu izan balitz bere ustezko ezgaitasun edo mentsarengatik, (hala hobe guretzat!) oraindik mordoxkaren bat gehiago eskuratzeko esperantza ere izango bide genuke.³⁸ Nago, beraz, J. I. Aranaren oharreko zerrenda (eta haren iturri LKHkoa) 1735ekoarekin hasi eta amaitu eginaz irakurleari eman baino ezkututzen ez ote zaion informazioa argigarri eta osagarria; aldiz, jokabidea bera nahasgarritzat hartzea ere ez litzateke gehiegizko. Nolanahi ere, ikusi dugu 1740ko Asuntzioko abuztua-

³⁶ Ez dakit ziur (litekeena da, halere) 1738ko Platika euskaraz izan ote zen; urte horretako ekainaren 18an bertako Nagusiaren (Francisco de Bazaren) hileta mezan Lk eman zuena, aldiz, ez bide zen euskaraz izango eta horregatik ez dut zerrendan sartu. Alabaina, Altunak aipatzen ez duen 1740ko Asuntzio-bezperakoa hori euskaraz eman zuela susmatu ez ezik, ondoren editatu testuak erakutsiko du argiro eta, gainera, Loiolako Kolegioan eman ere, aipuko koordinazioaren bigarren partean datozen hurrengo eguneko amurrairekin eta gainerakoek ez baitute uzten zalantza izpirik.

³⁷ *Autobiografía* irakurriaz pentsatzekoa da beste asko izango zirela bai erdaraz –hor (Telletxea 1990: 135-152. or.) argitaratu Iruñean eta Donostian 1737an eman zuen San Francisco Regiskoa-rena, esaterako–, bai euskaraz (cf., gutxienez, 30. orrialdean aipatu Oiarzungoa, 32.eko Tolosakoa edo 59.eko Donostiakoa).

³⁸ Seguiolak (2004) aztertutako sermoiak L ez den beste norbaiti esleitzen dizkio (Lri berari hainbat zuzenketak esleiturik, hori bai); alabaina, badira agian oinarritzko testuko zenbait forma berrikusi beharrekoak oso goiztiartzat (1745 aurrekotzat) jotzen dituenak batez ere.

ren 14ko sermoia Larramendik eman zuela eta non eman zuen ere argi gelditu da Aranaren lerroetan eta hark kopiatu edo laburtu *Loiolako Kolegioko Historian*: hor bertan zizka-mizka gisa, fraideei hurrengo egunean bazka berretua eman zitzaien leku berean. Ondoko orrialdeetan jarraituko dugu erakusten sermoi horixe dela lan honetan argitaratzen duguna edo, alderantziz, orain irakurlearen eskutan jartzen dugun testu honen originala Larramendiren buru-eskuetatik soilik atera zitekeela.

6. ASren hizkuntzan sakonduaz: lexikoa miatuaz

Atal honetan logikoa litzateke paragrafo luze bat Lren hizkeraz, §3ko ASrena erkatuaz eta osatuaz. Alabaina, ez dugu oraingoz horrelakorik eta ez da egiteko erraz-erraza ere, ñabardura eta aldaketa markagarriak baitira haren testu batetik bestera: esaterako, “bereagotzat” jo litekeen Andoaingo Sermoiaren hizkeran *ezan da iragankor irrealiseko laguntzaile bakarra (*egin* ez da), 7 aditz nagusi partizipiorik gabe dira indikatiboaz kanpora (baina *-tu* 1, eta *-i* 4), 13 *-zki* indikatibo bitrantsitiboetako PLak, 8 *-ioz-* eta behar bada hor espero ez genituzkeen 2 *-iauz-*. Horrekin batera, *duen/zuen* 3p. sing., *zuten* 3p.pl. *-ana/-ala* izaneren, *iduku* eta *izandu* gutxi batzuk eta 3 *-en* (*izan*en, *eguiñ*en, *esain*) aski harrigarriak –bada horrelakoren bat *Korografian* gipuzkeraren adibidetzat, zalantzarik gabe inori hartua ez dena—³⁹ nahiz *-ko* orokorra izan. San Agustinen sermoian *zuen* (hark) baina *duanic / duenean* orrialde berean, *etzala*, *zan*, *bizitu*, *egondu*, *zutela*, *ziozcatela* eta *ziozcan*, eta –forma irreal gutxi den arren– soilik *ezan darabil (trantsitiboan nahiz ditrantsitiboan, *-tu* gabe aditz nagusian), eta ez *egin*. Luzeago aztertu nuen (Lakarra 1985b) Azkoitikoan bertako hizkeratik hurbilago lireratekeen *deu/deban/deben*, *zeban/zeben* eta *-irau-* datibo pluralak (*zki* gabe), *egin* eta *ezan* irrealisetan, funtsean ditrantsitiboak ere lehenarentzat direlarik.

Nabarmenki, hizkuntz erabilera ñabar honek ezin liezagukeen laguntza handirik eman AS ere Larramendirena den edo ez den erabakitzeke orduan

³⁹ “Etzaquit cer esain dizutedan”, paragrafoaren hasieran bertan (Altuna & Lakarra 1990:25). Aurrerago, “en Oyarzun [son conocidos] por *esain*, *emain* y otros acabados en *n* y también por *esanen*, *emanen* y (...) lo mismo en sus vecindades de acá y de Navarra” (26-27).

eta –hau delarik gure oraingo egiteko nagusia–, horren ordez beste alderdi batzuetan sakondu behar izan dugu gehiago oraingo honetan (cf., halere, §4ko hizkuntzazko ohar orokorrak edo hemen beherago *egokiri* buruz).

Dagoeneko ikusi denez, Asuntzioko Sermoiko testu honetan gutxi da halabeharrez gertatzen dena, egileak ongi hautatu eta pisatu ondoren osagai bakoitza bere tokian ezarriaz osatua baizik. Bistan da edukiari adina garrantzia formari eman zaiola eta hizkuntz osagai bakoitza tentuz hautatua eta kokatua izan dela. Osagai horietarik markagarrienak iruzkinduko ditugu OEH erabiliaz, gehienetan sermoiaren jatorri eta egiletasun zehatzaz zertzelada aski garbi eta errotuak atereaz. Halaber, OEHko bertako zenbait baieztapen, aurkezpen eta laburpeni ohar jakingarriak gehitu ahalko dizkiogu usu, sarrerak finduaz eta aberastuaz.

Ezinbestean, egiletasunaren froga-bide sendoenak lexikoaren azterketatik datozke: 1737ko Azkoitiko Sermoi egilegabearekin ikasi genuen legez (cf. Lakarra 1985b), ASko hitzen historia eta erabilerari buruzko zertzelada nagusiak miatu ditugu, sakontasun eta segurtasun handiagoz oraingoan, bai gainditu beharreko zailtasunak, bai ikertzaileak eskura dituen lanabesak –OEH (eta EKC honen osagarria) eta Urgellen Lren *Hiztegi Hirukoitzarekiko* azterketak, bereziki– orduko edozer baino askoz erabilgarri eta are bikainago direlako. Horiezaz baliatuaz berehalakoan antzeman litekeenez, testu hau ez LEMko egile arrunt edo “larramenditar huts” batena, baizik eta Larramendiri berari zor zaiola bistakoa da, beste edozein azalpen eta arrazoiren gainetik.

Emaitzen analisisan errazkiago sakontzeko eta pisatzeko, sarrera bakoitzaren akabuan emandako datuen eta argudioen lehen sintesi bat eratu dugu, besteak beste ondoko azalpen lerroetarantz hurbilduaz; hara antolamendu horretarako garatu ditugun irizpide-sailak (ikus §9 akabuan gehiago horien hierarkiaz):

- A) Hegoaldeko lehen agerraldiak;
- A1) Erabateko (Hego eta Ipar) lehen agerraldiak;
- A2) Hegoaldeko 2. agerraldia (Lren 1. agerraldi baten ondotik);
- B) ASn eta HHn bietan lekukotuak;
- B1) ASn, HHn eta Lren beste testu batean gutxienez lekukotuak;

- C) ASn eta Lren gainerako testuren batean lekukotuak;⁴⁰
- C1) Hitzen baten zenbait usadio oso berezi AS, HH eta Lren corpus laburretik kanpo usuko ez direnak;
- C+) ASn eta Lren beste bi testutan gutxienez lekukotuak;
- D) Iparraldeko testuetarik Lk Hegoaldean bertakotuak;⁴¹
- E) Lk asmatuak edo “bataiatuak” (maileguak ondare zaharrekotzat emanak);
- F) 1800ean edo are beranduago bertakotutako hitzak;
- G) Ez Lren testuetan eta ez beste inongo lekukotasunetan aurkitzen ez diren hitz edo egitura lexikoak;
- H) HHn B- letratik aurrera eratorriekin egindako lan ez-exhaustiboagatik (cf. Urgell 2002a) han bertan ez baina ASn edo Lren gainerako idazlanetan agertzen direnak;
- I) Atzizki ezberdinen erabilera ugariagoa ASn garaiko testuetan ohi baino;
- J) Hizkuntza geografiaren arabera Urolako edo aldirietako hitz esanguratsuak;
- K) Sermoiaren ugari (= 5 aldiz edo gehiago) erabilitako hitzak.

Sarrera bakoitzaren bukaeran parentesi batean adieraziak joango dira eta, hurrenez hurren, (1) “datu edo argudio bateragarriak Lren egiletasunarekin baina ez erabakigarriak”, (2) “Lren egiletasunaren aldeko datu eta argudio garrantzitsuak” nahiz (3) “Lren egiletasunaren aldeko datu eta argudio erabakigarriak” erantsiko zaie.

---

⁴⁰ Kontzepzioko Sermoiak (KS) ere sartuko dut hauen artean, Lakarra prestatzen-a-ko zenbait emaitza aurreratuz; alabaina, garbi identifikaturik izango da kasu bakoitzean bere lekukotasuna eta horren pisu berezia hala dagokionean.

⁴¹ Hara Hiztegiko pasarte ezin adierazgarriagoa: “Estas diferencias y las que están en el Arte, hacen principalmente este dialecto [lapurtera] y no digo nada de los nombres y verbos porque estos deben hacerse comunes a todos los dialectos, como lo procuro en el Diccionario” (HH xxviii)

Hasieran 2. multzoan sailkatu genituen dozena-erdi bat hitz 3.era eraman ditugu, 3 letra (= argumentu edo irizpide) ezberdin edo gehiago biltzera iristen zirenak, batez ere A (lehen lekukotasunak), B (AS eta HHren arteko loturak) eta C (Lren testu ezberdinen arteko paraleloak) aldi berean ziztuztenak.

Aditzalle. “Entendedor, inteligente” nahiz “Oyente, escuchante” dakartzate bai HHk eta baita Añibarroren *Voces Bascongadasek* ere. Lehen adieran Leiz eta Oih-gandik Zerbitzari eta Mitxelenarengana egiten da jauzi. Bigarreanean askoz lekuko gehiago dira, baina EtxZib soilik dugu HH aurretik. Azken honek “Oidor de Cancillería” eta “Oidoría, *aditzalleen goiendea*” ere baditu; izan ere, hainbat dira Lren hiztegia *-tzalle* atzikiaren bidez sortutako hitz berriak, tartean behezagoko *anparatzalle*. Urgellek (2000: 578-80 eta 642-43ko taulak) *-tzaille* (eta bere aldaerekin: *-le*, *-tzale*, *-zale*, *-aile*, *-daile*, *-taile*) 150 eratorri dakartza, lehenago soilik 22 zirelarik lekukotuak HHko A- letran. Ia aditz bakoitzak du zati horretan bere *-tzaille*, DAuteko *-dor* sail zabalaren ordaina bihurtu nahiz (Urgell 2000: 578).

OEhk dioenez Hegoaldean ondoko testuak 1800eko Mogelen Gzkoa eta Etxegarairena zenbait hamarkada are berankorragoa lirateke baina EKCn Kardaberatzen (*Meza eta Komunioa*) eta Mendibururen 1760ak ere badira; Iparraldean, aldiz, Haraneder, Larregi, Baratzart eta Monhok ere badakarte XVIII. mendean. Honenbestez, ASren lekukotasuna oso garrantzitsua dugu: lehena baitugu Hegoan (1740) eta egilearen HH argitaratu baino lehenagokoa; froga aski sermoiaren egiletasuna Lren alde eramateko.⁴²

(A / B / D) → [3]

Admiragarri. Gasteluzar, Harrieten Gramatikako hiztegieta (*amiragarri*)⁴³ eta, ondoren, Haraneder 1750 (EKC) testu herrikoietan (pastoral eta astolaster)

⁴² Urgellek (2002a: 633) erakusten duenez, Lk HHren hitzaurrean ziharduen 1742an, bertako ohar batek agertu legez: “... tiene de antigüedad casi los 1742 años en que estamos (1745: lxiii)”;

egile berak dioenez, pentsatzekoa da gorputz nagusia ordurako amaitua zela. Eranskina, aldiz, 1743an ekoinzi bide zen, eta urte berean Lk zenbait hilabete eman zituen Donostian, proba zuzenketan.

⁴³ Ohar bedi Harrieten hiztegiak Lrentzat iturri-hautagai sendoak izan arren (cf. Lakarra 1995, Urgell 2000), 1741ean argitaratu eta ASa egin eta gutxienez urtebetegarrean jaso zituela; hor-

aurkitzen dugu Iparraldean; Hegoaldean, aldiz, soilik 1745az geroz, Olae-txea, Lizarraga Elkanokoa eta Añibarrorengan.

HHn *miragarri* eta *arrigarri* dakartza ‘admirable’-ren ordain gisa baina *admi-ratu* ere ageri da besteren artean, ‘admirar a otros’-en; horrenbestez, aski den adinako ereduak dituzte HHn gorago aipatu jarraitzaileek *admiragarri* sortze-ko eta ez da harritzeko sermoi honetan ere agertzea haietan baino lehen. Antzeko kasuetarako (hots, HHn ez baina AS honetan direnez) ikus *argita-sun* eta, batez ere, *berritasun* eta *senidetasun* -garri atzizkiarentzat, cf. behera-go *negargarri*.

Urgellen zenbakien arabera (2000: 596) Lk HHko A-n 15 kasu bildu ditu atzizki honekin eratorriak lehendik lekukotu 4ren aurka. Gainerako testue-tan ere ugari dira -garridunak, AS honetan ez bezala -tasunenak baino uga-riago.

(A / D) → [2]

Andizkatu. Soilik 1745 ondoko Hegoaldeko lekukotasunak eta HHri lotuak: Kardaberatz, Añibarro, Astarloa, 1820ko Konstituzioko Kartilla, Iztueta, Lardizabal, Antia. HHn “Encarecer, exagerar, *andizcatu*, *gueitizcatu*”, “pon-derar, encarecer” (berdin) eta are horren hainbat eratorri ere: “encarecida-mente, *andizquiro*, *gueitizquiro*”, “encarecimiento, exageración, *andizcada*, *gueitizcada*”, “ponderable, *andizcagarria*, *gueitizcagarria*”, “ponderación, enca-recimiento, *andizca*, *gueitizca*”, “ponderador, *andizcaria*, *gueitizcaria*” [“pon-derativo” berdin].

Ikus, halaber, beherago *gañezkatu* eta baita Lren SAgS 9 *Munduan diraden eskola guziak andizkatzen dira San Agustiñen izenaz, eta aberasten eta edertzen oi dabilta ainbeste urteren epean aren argiarekiñ*.

Hitzaren eta sermoiaren Lrekiko lotura nabarmen hau areagotu egiten du ASko lehen agerraldi honek (1740).

(A / A1 / B / B2 / C / E) → [3]

---

tik egileak gehienbat HHren Eranskinean eta 2. liburukian erabili izana. Bestalde, OEHk *miraga-ri* “garai eta dialekto guztietan orokortzat” jotzen du, baina hutsune aipagarriak dira horren erabileran, demagun Hegoaldean HH baino lehenago (OA da bakarra) eta gero ere Mendiburu edo frai Bartolome falta dira (baina ez BurDot).

Anparatzalle. XIX. mendearen hasierako Oñatiko eskuizkribua, Gerriko, Uda-
regi, Beovide eta besteren bat OEHN, guztiak ere sorburuan den «“ampara-
dor, protector”, “apadrinador” Lar.”»-ren ondoren. Atzizki bera baliatuaz
goragoko *aditzalle*, beste askoren artean.

70 urte data aurreratuz, AS 1740koak ditugu, testu honetan, Lk asmatu
hitz honen lehen agerraldiak; ik. *aditzalle*ko iruzkinak Lren *-tzailere*kiko jo-
kabidez.

(A / B / E / K) → [3]

Argitasun. OEHN hitz “orokortzat” du, baina 1745 aurretik hutsune markaga-
rriak dira Iparraldean (Etxepare, Leizarraga, EtxeZib, Axular, Gasteluzar,
Oihenart, Tartas, Belapeire... Hobe bide genuke markatzea soilik Haranbu-
ruk eta Pouvreauk dakartela) eta, aldiz, Beriainek eta Kapanagak Hegoal-
dean, Lren Gramatikako poesiaz landa (*Arte 393 Zerura argitasunez / Artizar
berri doake*).

HHK soilik “Lucimiento” dakar, baina Añibarrok “Claridad”, “lustre”, “res-
plandor” ere bai; hainbat “claridad” ezberdin ditu, baina bestelako ordaine-
kin: “de la luz, *arguiera*”, “dote de gloria, *arguidoaiña*”, “en el modo de ha-
blar, *miquinera*”, “de ojos &c, *garbitasuna, chautasuna*” [hauekin *argitasun*
“dohainik” ulertu edo erantsi behar dugu, cf. *atsegintasun, bitartekotasun* eta
han aipatuak ere] eta “dicho, resuelto, *hitzaurqueta*”. Ondoren ez dirudi
hitzaren erabileran ezberdintasun markagarririk dagoenik Ipar eta Hegoa-
ren artean.⁴⁴

ASri buruzko LKHko oharra ezagutu baino lehen, hipotesirik errazena ser-
moikoa Lren zordun izatea genukeen, baina ez zatekeen erabateko azalpena,
ordea; orain, ASa Lrena eta 1740koa dela jakinik, ASren eta HHren arteko
lotura hori indartzen da zertxobait. Ordea, aurreko lekukotasunak gogoan
(Beriain eta Kapanaga) honako berri hau bateragarri dugu ASren egiletasu-
narekin baina ez frogarri hori Lren alde makurtzeko.

(A2 / H) → [1]

---

⁴⁴ Seguruena *StJulien* pastoraleko *argitarzūnek* ez du HHkoarekin zerikusirik baina ezin esan
beste horrenbeste Duvoisinen adibideez; gainerako askotan bezala, markagarria da erakusten
duen Lrekiko zorra.

Asiera. Hegoaldeko hitza (lehen agerraldia Otxoa Arin) eta ez aldaera bakarra (*asaiera* Urkizu, Mogel) 1800 arte.

HHz landa (“Comienzo”, “principio”, “origen”, “cabeza”, “exordio”), BurDot-en (14 *gauza gucien asiera eta bucaera*), AzkSn (*asiera ta jaiotza, acabera ta asiera* 48) eta SAgSn (60 *argi errañuen asiera eta jayotza*) ere bada. Zalantzarik gabe, hiztegi horrek badu garrantzirik Hegoalde osoan (Bn bereziki) *asiera* aldaerak 1800 geroztik hartutako hedadurarekin (Mg, fB, Añ, Gco, AA, LE...).

Sermoikoa Lrena eta 1740koa dela jakinik, gogoratzekoa da haren HHren bidez hasten direla ugaltzen Hegoaldean *-era* atzizkiaren bidez sortutako eratorriak⁴⁵ (Lubietak ez ditu eta Pomierrek bai, cf. Iruretagoiena 2022, Lakarra 2022b); cf. ASko *aukera, sarrera* eta zentzu batean *erribera*, gehi beherago *sarreran* erantsi Lren beraren aipu adierazgarria.

Orobat, KS 10 *bucaera* ere erants dakioke.

(B / B1 / C) → [1]

Atsegintasun. Oso gutxi lekukotua Iparraldean (baina mordoxka adibide Axularrengan) Kardaberatz, Ubillos eta Mogelengan (cf. EKC) Hegoaldean 1800 arte.

Ez dator HHn; jakinik (cf. Mitxelena 1981a, 1981b) Ubillosek ere Axular erabili zuela, hau bide da haren eta sermoi honen egilearen iturria. Añibarrrok badakar (‘deleite sensual’), HHko “*gozendea, gozaroa, pozmada*” ordezkatuaz, nahiz Ax nahiz Lren *atseginetik* eratorri hau eratuaz.

1740koa delarik testua, hau da hitz honen lehen agerraldia Hegoaldean eta froga erantsia berau Lrena dela segurtatzeko eta are hark bete Iparraldeko tradizioarekiko zubi-lan ezagunarena ere.⁴⁶

KSn bai *atsegintasun* eta baita *atsegingarri* datoz, biak HHn falta arren (baina ez horien oinarrian den “plazer, *atseguin*”, noski).

(A / C / D / H) → [3]

⁴⁵ Goraxeago (eta hitz honetara mugaturik) aipatu dugun OAren salbuespenarekin; hots, *asiera* bai baina *sarrera, egoera* edo *eranzuera*, esaterako, ez dira haren dotrinan (aipatu litezkeen enparauko askoren artean). Urgellek (2000) HHko 65 *-era (kera/dera/tera)* dakartza aurrez lekukotu 2en aurka.

⁴⁶ Izatez, Ubillosek bazuen Axularri hartu gabe ere hitza asmatzerik, baina testukoak dirudi hipotesi merkeena.

Aukera. “*Funtsean XIX.aren hasietarik lekukotua Hegoaldeko testuetan (lehenago Kardaberatz, Egiategi eta Ubilosengan)*” (OEH, s.u.). Ezin nabarmenago da, noski, hiru egileok duten Lrekiko zor zabala eta baita kasu honetan ere.

HHn “elección, *auta, autesa, autacunza, auquera, iracurtza*. Lat. Electio, delectus, us” eta, bereziki, “opción, *auquera, autaera*. Lat. Optio, nis” eta areago den Lren beraren AndSk *Eguizu zuc maiteago dezunaren auquera* eta baita *zure auqueraco hori baño* dakartzate. Lehendabizikotik, goian aipatuak zein Añibarroren *Voces Bascongadasko* sarrera.

Sermoiko lehen agerraldi absolutua dugu eta Lk hitza 1745 baino lehen ere eratua zuela eta arrunki zerabilela darakus; ik. *asiera* amaierako iruzkina atzizkiaz.

(A / B / E) → [3]

Autu. “Aditz gisa soilik Hegoaldeko tradizioan lekukotua. Partizipio-adjektibo gisa badarabilte Iparraldeko idazleek ere; izen-erabilera Iparraldekoena da soilik” (OEH, s.u.). RSk adibide baten ondoren Ubillos eta Mogelenak dakartza eta EKCK baita Kardaberatzen 10 adibide gehiago ere.

HHn “elegir, eligir, *autetsi, autatu, bereistu, iracurri*. Lat. Eligere”.

ASko erretorika eta errepikapenek asko laguntzen dute hitzaren zertzelada formal eta semantikoak fintzen eta, orobat, ASren egiletasuna Lren alde iradokitzen, (nahiz ez *gainezkatu, zorion* eta beherago §6 honetan ikusiko dugun zenbaitek adina): 4r *parteric onena daqui aututcen. Badaqui Maria Santissimac erreinu artan daudena escu-aldeti justicia eta misericordian eta escogitcen du bertati misericordia beretzat*. Ib. *Autu zuen ama piadosa onec misericordia, mundutarrai (4v) piedadex eta erruquix veguiratceco, autu zuan misericordia Aita Eternoaren justicia palagatceco eta misericordiaren ama izateco, mater misericordiae, autu zuen, aizquenic, misericordia, betico guri cerua aseguratceco bere eriotzaren vitez*.

KSn ere aski erabilia: 3 Jangoicoaren amatzat *aututaco* Maria gracion sortua, 4 onen mendean bicitceco *autu zuana*, 8 Jangoicoac seculan bere amatzat *autuco etzuan*.

Oraingoan Ubillos ez bide da Lren eskuizkribuen zordun eta baliteke biek G ahozkotik hartu izana.

(C) → [1]

Berritasun. “Iparraldean Leiz geroztik [Ax., EtxSar eta Haraneder barne, baina azkena argitaragabe zen artean] eta Hegoaldean XX. mendean [Garitainandia eta Lekuona]” (OEH, s.u.). Erants bedi HHn ere (s.u. “novedad”) badatorrela, handik hartu bide duelarik Duvoisinek beste hainbatetan legez.

AS, beraz, lehen lekukoa dugu Hegoaldean, OEHN datorrena baino ia 200 urte lehenagokoa; (bada Mbren 1759koa ere EKCn) cf. §7.2n aztertu *miraldizko berritasun* ere. Datu hauen aurrean hitz hau bere soilean AS Lrena dela frogatzeko lain genuke.

(A / B / D) → [3]

Bidegaldu. HHn “Descarriarse, *errebelatu*, *bidea galdu*”, “Descarriado, *errebelatua*, *bidea galduric dabillena*” eta Mendiburu eta Iztuetaren ondoko testu-lekukotasunak OEHren arabera (s.u. *bidea galerazi / galerazo*).

Haiek bezala sermoikoa ere Lri lotua (hark asmatua), are HH argitaratu baino lehen, gainera, eta hor bertan dugu Lren egiletasuna markatzeko froga erantsia.

(A / B / E) → [3]

Bitartekotasun. “Iparraldean lapurtar klasikoetan eta Joanategirengan. Hegoan lekukotasunak XIX.aren hasieratik” (OEH, s.u.). HHk s.u. “intercesion *artetzea*, *bitartetzea*, *arartetzea*” eta “intercesor, *artecoa*, *bitartecoa*, *arartecoa*” dakartza, *-tasun* atzizkirik gabe eta, seguruenik Axularrengandik hartuak edo moldatuak.

HHko *-tasun* gabeko antzeko kasuetarako ikus ASko *senidetasun* eta Urgell (2000)ko iruzkina HHko *-tasunen* urritasunaz, gehi goiko *argitasun*, *atsegintasun* eta *admiragarri*.

Hegoaldeko lehen agerraldia beste hainbatetan bezala. Sarrerako datuek orotara ASren Lren aldeko egiletasuna aldeztzen dute.

(A / D / F) → [2]

Bizileku. HHn “vivienda, *bicitza*, *bicitegui*, *soillerrua*” eta “morada, estancia, *egontza*, *egoitza*, *viciteguia*” [eta are “morador, *lecontaria*, *viciteguilea*”] eta, seguruenik hortik Añibarroren hiztegiko *bizileku*. Baliteke horrela izatea Lizarraga Elkanokoa, Mogel, Gerriko eta abarretan ere. Nahiz HH aldamenean

zuten etengabe oraingoan modu “poligenetikoan” Lrengandik urrundu zirela dirudi... ASren egileak berak egin bezala.

ASkoa berriro ere lehen agerraldi absolutua, nahiz oraingoan ez dirudien egiletasun froga erabatekoa; haatik, KSn ere badarabil eta hor, gainera, *bil-leku* ere bai.

Cf. HH “Lugar, quando viene con otro nombre, como lugar de páxaros, &c. entonces se postpone *lecu*, *toquia* (...) o se postpone el nombre postpositivo *teguia*...” eta hortik HH “exedra, *biltoquia*” eta baita KSn *bil-leku* eta honako *bizileku* hau ere.

(A / C / C+ / H) → [3]

Desegindu. Alomorfo berriaren lehen agerraldiak OAk eta Barrutiak OEHren arabera. Halaber, “En todas las significaciones que el castellano tiene en el verbo *deshacer*, es en vascuence *desegin*” jasotzen du HHTik, “da *desegin* en infinidad de acepciones” erantsiaz.

Lotura areagotuaz, cf. azkenik, *Desegin zuan Jainkoak argi ura izarrak egiteko* dakar L SAgS 11tik; honen data (“1738-1760” dakar Aranak eta 25. oharrean proposatu bezala 1750ekoa balitz ere 1740ko ASko hau genuke Lren lehena eta HH aurrekoa, bidenabar.

Aipagarri gertatzen da HHren hitzurreko ondokoa (L orria):

El *des* de que el Castellano compone tantas voces, creo yo, que es del Bascuence, aunque no aya estado en uso con tanta extensión como en Castellano. Está corriente en todos los Dialectos en las voces *deseguin*, *desordux*, *deslayan*, *desdicha*, *deshonra*, *desohorea*, que son Bascongadas. Siendo pues suyo el *des*, doy al Bascuence lo que es suyo, no porque no tenga modos de decirlo, sino para que tenga también este, y quede más abundante. Y así pongo *oitu*, *desoitu* (...) y otras muchas voces [17 bikote dakartz]. Y he hecho experiencia entre los meros Bascongados, que las entienden con la misma facilidad, que el *eguin*, *deseguin*.

Ez zela teoria hutsean gelditu Andoaingo Sermoiak erakusten digu, HHko zerrenda horretako *desapainduric* baitarabil.

Geroago, KS 10 *Eta norc ezarri lezaquean zuen biocetan ecerc ere ecin deseguin lezaquean eran*.

ASri dagokionez, froga erantsia Lren egiletasunaren alde.⁴⁷

(B / B1 / C / C+) → [2]

Edertasun. “Garai eta dialekto orotan” OEHren arabera, baina ez dakar Hegoaldeko lekukotasunik 1745 b.l. –HH ‘belleza, *edertasuna*, *ederrera*’–. Iparraldean nahiz EtxZiburukotik nahiz EtxSarakotik har zezakeen baina, beharbada, egin ere egin zuen, L ez baita *-tasunen* oso zale berak sortutakoe-tan (ik. *senidetasunen* bildu oharrak). Halere, hautagai hobea da Xurio EKCK 12 agerraldi aurkitzen baititu bertan *zorion*-ekin gertatu bezala (ik. han). Ohar bekio, gainera, HHko *ederrerari*, hor sortu eta beste inongo atxikimen-durik ez duelarik, Harrietek hortik bildu arren.

Hegoaldean 1745 b.l. salbuespen bakarra, halere, Lren beraren AzkS *Zeure arpeguico edertasuna, itsustasun ta edertasun* dugu eta orain 1740ko AS honetako hau (2r *ceruco edertasunac*) gehitu behar. Gero ere HH ondotik lehen testua Lren San Kasimiro 2ko O! *Zu andre guxtien ohore ta edertasuna*; kasu horko *ohore* esanguratsu horri. Orobat AndSn *Onelaco edertasun preciagarriic*.

Nahiz *-tasun* eratorri bat errazki poligenetikotzat jo litekeen, datuon aurrean ezin uka Lk aurreko eta ondokoek baino hitz honen aldeko isuri handiagoa zuela; horrenbestez, gertakaria haren ASren egiletasunarekin bateragarri edo are aldele gertatzen da.

(B / B1 / C / C+ / D) → [2]

Egiatzko. Orokorra OEHk dioen bezala; halere, markagarri HH “verdadero, *eguiatzcoa*” eta, bere laburrean, 1737ko AzkSn eta 1740ko honetan ere leku-kotu izana; orobat, gero BurDot-en.

Nahiz Hegoaldean badiren Beriain, Kapanaga eta Otxoa Arin eta are Urki-zu durangarra ere eta XVII.aren akabuko Antzuolako Dotrina (azken hau argitaragabea eta Urkizu ezezaguna Lrentzat) litekeena da Iparraldetik har-tua izana (Ax eta are EtxZib ere hautagai lituzke).

Nahiz, *-zko* oso eraketa prozesu “erraxa” den eta ez den ezinezko hitza herri-koia izatea Hegoalde osoan (GN, B, G), *-zko* horrek adieraz bide lezake ez

⁴⁷ *-kida* atzikiaren bidez HHn sortuentzat Leizarragaren TBko *servitzariquidea* dakar.

ahozkotik edo bere gaitasunetik baina idatzizko iturri batetik hartua izatea. Ikus, gainera, *soseguzko* atzizkiaz *Artean* irakur daitekeenaz eta *egiazkoren* ASko gainerako kideez.

(B / B2 / C / C+) → [2]

Egoki. Zalantzarik gabe, ondokoa dugu pasarterik markagarriena testuan gramatikari dagokionez: (3v) «Jesucristo gure jaunac beingo batean esan cien bere dicipuluai: “ez nazue beti zuequin *egoquico* eta beste aldarte batean contrara, secula gucietan zuequin izango naiz”». Horren baliokide hurbila dugu zenbait lerro behe-rago *edukirekin*: «Orduan eranzun zuen Jesucristoc: “Pobreac beti aurquituco dituzue zeroquin baña ni ez nazue eduquico, *me autem non semper habebitis*”».

Pasarte ugaritan erabiltzen du Lk aditz hau, dela ASn, dela gainerako testuetan: MendSG *bestenaz* banagoca, *zure hizcuntzari*; AzkS 43 *dionari ondo* dagocana, 57 *barcaciozca* nagoca; SAgS 65 *guztioc San Agustiñi* dagozca *ari jarrai*; AndS 77 *tilit tilit mingaña* dagoquit; *Arriari zagozca aita Garagorri*; *ceri* dagocalá, *bada, amore minez, certan bear det nic?*, etab.

HHn “tocar, pertenecer, *egoqui* y sus irregulares que están en la palabra *pertenecer*. También está en uso *tocatu*” diosku eta s.u. *pertenecer* “el verbo *egoqui* pertenecer o tocar tiene varios irregulares y son los siguientes (...) Otros irregulares de el verbo *egoqui* se pueden ver en la voz *estar*”. Akabuan “estar *egon, egondu, egotu*” eman arren soilik, oharrean “de el verbo se deriva otro, que es *egoqui*, y *significa estar relativamente* y tiene sus irregulares, que se usan más que los regulares” (etzana gurea).

Goiko ASkoaren hurbiltasun handiena ASn bertan 2v-ren akabukoak agertzen du: “ez cegoan sosegu paradisuco dicha eta zori on guztiaquin, adiqueta *egoqui* arte ceñi comunicatu edo parte eguin dicha eta zori on guztietan”.

Lren gainerako testuetan ere badira *egokiren* usadio ohikoenetik urruntzen direnak: cf. SAgS 65 *eciñ nagoque neregan zure beguic* nagotela; *Baña euscal-dunai* *egoqui edo arriari aimbat dezū eta onechec sumindua nauca*” (Gandarari egin gutunean).

Izen gisa MendSG 34 *Arc eracusten dizquigu sayets guztiac*, *arc* *egoqui santuac*; SAgS 68 *Egotsi zion San Agustiñen argi oni egoki auşe*.

Egokiren erabilera hauek guztiek markagarri egiten zituzten Lren gainerako testuak (cf. OEH s.u.) eta ASko berri hau eransteak areagotu egiten du haren usadioaren berezitasuna, euskal corpus osoan edo, gutxienez, bere mendeko testuen artean. Horrenbestez, ASko aipatu pasarteak sermoiaren Lren egiletasunari buruzko froga larrienetarik dugu.

(B / C / C1 / K) → [3]

Erdiratu. “Garai eta dialekto guztietan, B lekat (bai Lazarraga arabarrean)” dio OEHk; alabaina, gipuzkeran eta goi-nafarreran ere ez dator 1745 baino lehen, AzkSz landa: *batzuec laurguituac, besteac erdiratuac, batzuec lauridiquituac, laurenduac...* (50). Iparraldean Etxep, Leiz, Materre, Axular nahiz Belapeire.

HH “partir en dos mitades, *erdiratu*” eta ondoren Hegoaldean ere Mendiburu, Kardaberatz zordun ezagunak (gehi are nabarmenago den Egiategi zuberotarra), etab.

Aurreko datuen arabera, sermoi honetakoa ere Lrekiko lotura ezinukatuzkoa da; 1740an emandakoa dela jakiteak bermatu egiten du testuaren egiletasuna; hitzaren bigarren lekukotasuna Hegoaldean (eta egile beraren AzkSren ondotik), gehi Lren Ipar > Hego zubi lanen froga erantsia.

(A2 / B / C / D) → [3]

Erribera. Bko eta Gko forma Azkueren arabera (badira *arribera, arriba* eta *ribera* aldaerak ere). Alabaina, benetako lehen testu argitaratuak (Mogel, Iztueta, Lardizabal, Arrue...) guztiak dira Lren zordun.

Erabakigarria bide da ondoko erabileraz Lren HHko hitz honen “bataioa”: “Ribera, voz del vascuence *erribera*,⁴⁸ que significa tierra baja y blanda. [...] *erribera* e *irura* en bascuence propiamente significan las llanadas y prados vecinos a los ríos”. Are gehiago, MendSGean ageri zen Hegoaldeko lehen testu-lekukotasun erabilgarria (Lazarragaren argitaragabeak ezin balia zitzakeen): *Sekañetan biziagatik, Euskaldunak eztira sekañak, erriberak bai, lubera gozoak, beti giro onean daudenak*. L MendSG 280.

---

⁴⁸ Holako “bataioak” are euskal testuetan eurretan aurki litezke inoiz: cf. AndS «amátzea (gureá degu hitz hori) edó maitatzea...» (Altuna & Lakarra 1990: 75).

AS azalpen eta lekukotasun horietarik ezin gertuago: cf. “*valle edo erribera triste onetati*”, eta berau da HH aurretiko lehen (1740) lekukotasuna ere, arabarra kontuan hartzen ez badugu.

(B / B1 / C / C+ / E / F) → [3]

Erruki. OEHren arabera, Lazarraga eta RSz geroz (bietan *erruki izan*) usuko Bz (sic). Giputzen artean XVIII.ean, Kardaberatzek eta Peñafloreak (*GavS*), eta XIX.aren lehen zatian Gerrikok, usuago 1850ean eta, bereziki, XX.aren hasieratik; garai honetan zabaltzen da zenbait testu goi-nafarretara.

HHn “*compassion, cupida, gupida, erruquia, gupidesquia, urriquia, pairaquida*. Lat. *Compassio, miseratio*” eta baita “*compassivo, cupidacorra, &c.* Lat. *Misericors*” non < &c. > -kor ulertu behar den gainerako oinarriekin ere (*erruki* → *errukior*); cf. *senidetasun sarrera -tasun* atzizkiaz.

Hitz eta testu honen eta Lren arteko lotura pisatzeko, ez da ahaztekoa Azkoitiko Sermoiko lekukotasuna: *Badira gizon ta emakume asko, ez errukirik ez damurik ez miñik ez gitxien dan sentimendurik deueenak*. AzkS 55.

ASkoa hori indartzera dator eta baita, era berean, KS 10eko *errukitsu (ama erruquitsu eta gure miserien berri daquizuna)* ere. Bata eta bestea Lren egiletasunaren alde mintzo dira.

(B / B1 / C / C+) → [2]

Eskergabetasun. XVII.aren hasieratik lekukotua nahiz Ipar nahiz Hego eta XIX.aren erdialdean urritzen hasi omen zen OEHk dioenez, baina ematen duen Hegoaldeko lehen lekuko pareta Mogelena eta Añibarroena dugu (nahiz EKCn Mbren 23 agerraldi izan). Aldiz, HHn, s.u. ‘ingratitude’ ondokoa aurkitzen dugu: “*esquerguea, esquerbeltza, esquerbaguea, esquerbagueatasuna*, Lat. *Animus ingratus*”.

Atzikiaren forma gorabehera, Sermoiaren Lrekiko loturak bistakoa dirudi; ondorengo testuen (Gerriko eta Konstituzio-kartillaren itzulpena) lekukotasunak ere horren alde egiten du argiro.

ASkoa dugu orain Hegoaldeko lehen lekukotasuna. Litekeena da –nahiz ez den ohikoena– Lk bere kabuz asmatu izana, baina Materra zuen Iparraldean aukerako iturria (Harrieten gramatikako hiztegiak edo Haraneder berankoregiak dira eta SPren obrak ez dira agertzen Lren HHko zerrendan).

Froga erantsia, Lren egiletasunaren eta haren Ipar-Hego zubi lanen alde.

(A / B / D) → [3]

Eskualde. HH “Frenillar los remos, *arraunak jaso ta eskualdetik lotu*” eta “(a) mano, a la mano, cerca, *escualdean*”. OEHk Gerriko dakar lehen agerraldizat; askoz beranduagokoak (Duvoisin tarteana dela, agian) Iparraldeko ‘dirección, partido, región’ aldaerak, XX. mendearen akabutik Hegoaldean ere zabalduak.

ASko adibideak dira, beraz, lehenak nahiz Ipar nahiz Hego; bestalde, adierari dagokionez hurbil dira OEHko “2. Poder”-etik: 2v *Mundu guciaren jabe zan, escualde guciac ceduzcan, Jaungoicoac apaindu zuen inocenciaco janci ederrarequin, dotatu zuen memoria, entendimentua eta vorondatearequin, zan munduco erregue bacarra*; 4r *Seguroac dira nere escualdeac, nere vitartecotasunac eta aleguñac bada eriotzati datozquit seguranza oiec guztiac*; 4r *Badaqui Maria Santissimac erreinu artan daudena escu aldeti justicia eta misericordia eta escogicen du bertati misericordia beretzat*.

Lk 1740an asmatu eta gero HHren bidez zabaldutako hitza; testuaren egiletasunaren froga sendoa. Cf. KS 2 *fruta gucietatic jateco escualdia*.

(A / A1 / B / E) → [3]

Gañezkatu. *Euskalzaleko* eta are geroagoko Lauaxeta, Erkiaga, Orixe eta besteren lekukotasunak ditu soilik OEHk.

Ikus gorago *andizkatu* eta han aipatu *geitizkatu* ere; hiruretan ere zalantza gutxi da hitzaren sorreraz nahiz AS eta Lren arteko loturaz. AndSn *gainex-tatu* aldaera darabil: *locatzéz gainex-tatuac* eta horrela HHn ere: “rebosar, *gañex-tu, gañex-tatu, gañex eguin, gañdatu*”, “rebosadura, *gañdia, gañdea, gañex-tea*”.

ASkoa dugu, beraz, hitzaren lehen agerraldia eta Lren egiletasunaren aldeko froga erantsia.

(A / A1 / B1 / E / F) → [3]

Garaitu. GN (Beriain, Isasti) eta Iparraldeko (Leiz, EtxZib, Ax, Oih, etab.) lekukotasunak 1745 baino lehen, Mendiburu, Kardaberatz, Ubillos... HH geroz OEHren arabera.

Lren hiztegian “Vencida, ir de vencida, llevar de vencida, *bentzutuaz, garaituaz joan, eraman*” Ib. “Allanar dificultades, vencerlas, *errazkeak [...]* *garaitu, gozatu*” Ib. “Sobrepujar” Ib. “Prevalecer”.

Aipatzekoak, kasu honekin duten erlazioagatik, SAgSn ([Illuna eta argia] *zeñek zein garaituko zuen ibilli ziradela*. L SAgS 6) eta BurDot-en ere lekukotua dela; cf. *garaitasun* (SCasimiro). Guztien artean Sermoiaren eta Lren lotura ia ezinbestekoa egiten dute; orain, gainera, 1740ko lekukotasun zaharxeagoa eta HH aurrekoa gehitzen da, Lren aldeko egiletasun froga.

(B / B1 / C / C+) → [2]

Guraso. “De uso general en todas las épocas y dialectos” (OEH) baina soilik Lazarraga –2004an ezagutua– HH baino lehen. ASn 2v *Adan gure lendavico gurasoa* eta 3v *Eliz guraso eta santu guciac*.

Testuan eta egilearen HHn bi adieretan:⁴⁹ “Padres y abuelos, *gurasoac, burasoac*”, “Padres de la Iglesia, *Eleizaco aitac, gurasoac*”. Bigarren erabilera honetan ondoren, HHko lehenaz geroz, BurDot eta 1800 ondotik Cb, AA, fB edo Lard, baina ez Mb, Ub.

KS are aberatsago: *Lenen guraso Adam eta Evagandic 2, jaiotcea guraso becartietatic 5, guraso bear edo pobre[a]gandic 6, guraso illumetatic 6, Elizaco gurasoac edo Padreac 3, Elizaco gurasoac eta beste theologoac 3*.

AS, HH, BurgDot eta KSren arteko lotura bereziaren erakusgarri.

(B / B1 / C / C+) → [2]

Guzia dezakeana. ASn 3v *Au da gure jabe indarsua gucia dezaqueana*. HHk “omnipotencia, *cinálá, gucialá, guciáhala*. Lat. Omnipotentia”, “Omnipotentia, *cinalduna, gucialduna, gucialtuna*. Lat. Omnipotens” dakar; cf., orobat, “poderoso, todopoderoso, *gucialduna*”. Sermoiaren egilea eta honen HH aurreko data LKHren bidez ezagutuko ez bagenitu ez genukeen honekin bakarrik loturaren erabateko froga baina bai egiantzekotasun handikoa; hori jakinik, ordea, ondorioen indargarri dugu.

⁴⁹ Oraindik hirugarren bat, lenen (Elizako) guraso(ak) ‘primeros padre(s) (de la Iglesia)’; cf. testua eta HH s.u. “primero en orden... lenen”.

Orain, gainera, KSkO agerraldi hauekin guztiak erants ditzakegu egin laguntzailearekin: *gucia daguiqueanac* 3, *gucia daguiquen Jangoicoac* 1, 2, *escu gucialdunac* 4, *esan gucialdunac* 4, *gucialdun eta jaquiundeari bidegabe* 4.

Gucialdunaren ondoko lekukotasunak ere (Ubillos, Guerrico, Agirre Astea-sukoa, Txomin Agirre, Campión, Orixe...) Lren HHren zordun ezagunak dira; azkenik Andoaingo Sermoiaren hondar paragrafoan “Biz alá, Jainco *algucietacoa*, alá izán dedillá (...)”.

(A / B / B1 / C / C+) → [3]

Jakinsu. ASko hau da lehen agerraldia “Elizako __” adieran (eta Hegoaldean beste edozeinetan). Hara ezin adierazgarriago iruditzen zaidan OEHn *sabioz* aurkitzen dugun guztia:

Sabio. “Sabiamente, *sabioa legez*” Lcc. *Narbaez gizon sabioak / oi ta egun dau agindu.* Lazarraga 1153v. *Begiak buruan sabioak eta eroak oñetan.* RIs 16. *Iaun bat guztiz sabioa, ona, daukana poderio guztia.* Cap 27. *Artzain ignorantea ninzan, biurtu naiz sabio.* Acto 329. *Guziak sabio, guziak poderoso, guziak miserikordioso.* SermAN 1r. *Jaun bat infinitoki on, poderoso, sabio, justo, prinzipio eta fin gauza guztiena.* CatSal 23. (v. tbn. en contexto similar Zubia 147, El 29, Iraz 15, Arz 30, LE Ong 32r, CatLlo 17, CatAe 22, CatR 23, CatUlz 15, Ag Kr 7).

Bada AS aurreko lehenagoko adibide bat (adiera arruntenean), hau ere Lren testu ezagunekoa, AzkSkoa hain zuzen: 47. *Munduko jakinsu andienak mututurik uzteko.*

Erantsi bekio halaber (cf. Lakarra prest.-a), KS 4 *santo Thomasen eta beste jaquiñsu ascoren iritcian.*

HHn “*sabio, jaquiña, jaquiñsua, jaquiñduna.* Lat. *Sapiens*”. Hegoaldean geroztik oso arrunt bilakatu den arren oso egiantzekoa litzateke Lk Iparraldetik hartua izatea, han Leizarragaz geroztik (EtxZib., Ax. eta EtxSar barne), ugarria baita *jakintsun* aldaeran.

Atzikiari buruz, cf. *amodiotsu* eta *indarsu* ere.

(A2 / B / B1 / C / C+ / D?) → [3]

Jatorri. Ikus hurrengo atalean §7.1.

Jontura. HHk ez dakar, bai Mendiburuk eta baita Iztuetak ere EKCren arabera. OEHren arabera “G-azp” delarik, besteak beste, uste izatekoa da mailegu bertakotu eta aski hedatua zela garairako. Cf. behean *suertoso*.

(A / J) → [1]

Miraldizko. Ikus hurrengo atalean §7.2.

Mundutar. “Dialekto guztietan lekukotua” dio OEHk eta *mundutiar* eta gainerako aldaerak aipatzen. Alabaina, lekukotasun guztiak XVIII. mendearen bigarren zatikoak edo are geroagokoak ditugu, Ipar nahiz Hego 1745 aitzinekorik ez delarik.

HHko “mundano, mundanal, mundial, *munduarra, mundutarra, munducoa*. Lat. *Mundanus*” horren zordun bide dira, ohi bezala, Mendiburu, Ubillos eta beste hainbat, are Duvoisinek bezala atzizkia *-tiar* bihurtu dutenak ere.

Markagarri da 1740ko sermoi honetan eta lerro gutxiko tartearekin 4 aldiz agertzea hitz hau (3v *mundutar gucien mesedean*; 4r *Deitzot itz oiec erac esango ciela mundutarrai Maria Santissimac... Maria Santissimac icustean mundutarrac pena eta tristezaz veteric*; 4v *Autu zuen ama piadosa onec misericordia, mundutarrai piedadez eta erruquiz veguiratceco*), eta jakingarriak orobat *escuelar* AzkS 54(2), *zerutarra* (SAgS 71) nahiz BurDot-eko 101 *campotar* eta *lecortar* ere.

Esan gabe doa ASren Lrekiko egiletasunaz frogatzen argia dela, hitzaren lehen agerraldi absolutua izateaz gainera (eta HH bigarrena).

(A / A1 / B / C / E / K) → [3]

Negargarri. “Lekukotua Hegoan XVIII.etik eta Iparraldean Pouvreau, XIX.eko BNko testu batean eta Lafittegan; *negargarri* Hegoaldeko testuetan eta *nigargarri* Iparraldean, Orixek biak darabiltza” (OEH). Zehaz liteke XVIII.ean 1745 baino lehen Urkizu durangarrak dakarrela, baina zalantza egin genezake hori den ondokoen iturri (ez da Lren HHko liburu erabilien zerrendan).⁵⁰

HHk “Fúnebre, *negargarria*”, “Luctuoso, *lantugarria, negargarria*” dakar, baina aurretik AS 5r *gu amparatceco aldarte estu eta negargari onetan*.

⁵⁰ Alderantziz, Urkizuk izan zezakeen bere aurreko zenbait libururen berri (are XVII. mendekoren batena ere) Zuloagak (2015) markatu bezala, nahiz ez dirudien Lren 1729koaren eragin nabarmenik duenik (grafian esaterako).

Ondoren Añibarrok, Moglek, Agirre Asteasukok, Prai Bartolomek... da-karte.

Horien artean zen AndSn ere eta orain KSk 5 (2) *cembat negargarriago da*, 8 O *egoera negargarria* eta 10 *egoera negargarri onetatic*.

Asuntzioko Sermoiak gehi gainerakoek areagotzen dute Lren erabilera hau eta, beraz, horien eta Lren arteko lotura; cf. gorago *admiragarri* eta han aipatu Urgell (2000)k eman *-garri-z* HHn egin erabilerari buruzko datuak.

(B / B1 / C / C+) → [2]

Negarrezko. Hegoaldean 1745 baino lehen Betolatza eta AzkS (*Negarrezco erreten* 52) eta AS honetakoa orain; EtxZib. Pouv, Xurio Iparraldean. HH ondotik Kardaberatz, Mendiburu, Añibarro... *Negarrezko* ez baina HHko hainbat *negarrez* (“llorar”, “estar llorando”) biltzen ditu OEHk; halere, poligenetikoak dirudite *-zkoren* bidez sortutakoak.⁵¹

(H) → [1]

Ondasun. OEHrentzat soilik Hegoaldekoa, 1745 aurretik RS, Lazarraga eta Kapanagarengan lekukotua.

HHn hainbat sarrera eta zertzeladatan: “Acaudalar, hacer caudales, *ondasunak biltzea*” Lar. “Medios, caudal, rentas, *ondasunak*” Ib. “Bienes libres, burgemáticos, [...] *ondasun eskukoak*” Ib. “B. concejiles, *iri-ondasunak*” Ib. “B. eclesiásticos, *ondasun eleizakiak*” Ib. “B. gananciales, *ondasun erabazkiak*” Ib. “B. mostrencos, *ondasun jaberik bageak*” Ib.

Poligenetikoak seguruenik (Lk RS Eranskinean darabil soilik [cf. Lakarra 1996a, 1997b; Urgell 2002b], Lazarraga ez zuen ezagutzen, Kapanaga ez da bere iturri seguruen...), beharbada mendebaleko ahozko euskaratik jaso.

Erants bedi 1745 ondotik Burgosko Dotrinakoa dela lehen testu-lekukotasuna eta badakar AndSn, SAgSn eta San Kasimiroren otoitzean ere, gehi bost aldiz KSn ere. 2v-n, gainera, *ondasun eta atseguintasunac* lekukotzen da, segurtasun handiz Ax-gandik hartua (ik. 2. sarrera horretan).

⁵¹ Cf. behegero *probetxuzko* eta *soseguzko* ere eta azken honetako Lren *El imposible vencidoko* aipua eraketa mota honetaz.

ASk urte batzuk aurreratzen du Lren lehen lekukotasuna eta are gehiago sendotzen da haren egiletasuna.

(B / B1 / C / C+) → [2]

Ontasun. Iparraldean 1745 baino lehen hainbat lekukotasun, Harriet 1741 barne. Hegoaldean HH “bien, el bien, *oná, ontasuna, onguía*”, “bondad, *ontasuna, ongundea*” eta 1745 ondoren Cb, Añ, etab.

Baina lehen testu-agerraldia 1737an genuen, Axularrengandik seguruenik (70 agerraldi EKCren arabera!): *Ainbeste egin diauztan ontasunez* AzkS 52; eta gero SAgSn (1750ekoa gure ustez) *Dacuscun orain ondasunac ugari biribillatu dizquiunetic*. Eta are KS 10 *Bai becatariac, ontasun utsa dan zuec maite zaituzten, zuei izatea, vicia, Osasuna, ondasunac eta beste gracia asco eman dizuen Jangoicoaren etsaiac cerate*.

Egilearen lehen lekukotasuna ez du aurreratzen, baina bai areagotzen egiletasuna bera.

(A2 / B / B1 / C / C+ / D) → [3]

Paregabe. Iparrean aski lekukotua (ez Leiz, baina bai Axular eta *Noelak*) 1745 b.l., Hegoan soilik Lazarraga eta Barrutia, orduan argitaragabeak.

Bi agerraldi ASn: 2r *betico sosegu paregabea gozatcera* eta 3r *O misterio eta berritasun paregabea!*

“(Sin) par, *parebaguea*” HHk, nahiz atzizkiaren forma, beharbada Axgandik hartua izan liteke (3 agerraldi EKCn), nahiz litekeena den poligenetikoa izatea, Laz eta Bar gogoan eta hortik dagoeneko 1740ko ASn. Geroago (1763), AndSk ere *amodio paregabeco* eta baita KS 1 *Eguin diozcan mesede paregabecoac*.

L ondoren Kardaberatz, Agirre Asteasuko, Iztueta, Lardizabal...

Poligenetikoa izan litekeelarik, egiletasunaren alde ezin erabili erabateko froga gisa.

(B / B1 / C / C+ / D?) → [2]

Probetxuzko. HHn ‘provecho, viene de el Basquence *prochua, progoisoo* que significa lo mismo, *etontza*. Lat. Utilitas, commodum”. Baita *onicaya* ere “no es de provecho”-n. Ez dirudi Aranbillagaren *progotxuzko* Lren iturri izan zenik eta are gutxiago 1745 ondoko Haraneder.

Errazago da pentsatzea Hegoaldean zabaldua zela hor ‘bataiatzen’ –ondare zaharrekotzat jotzen– den *probetxu* eta bertatik gero Kardaberatz, Gerriko eta gainerakoena. ASren Lrekiko loturarako, kontuan har *negarrezko* eta *soseguzko* ere; bestalde, lehen agerraldi absolutua dugu eta HHko “bataioak” Lren ASren lekukotasunaren alde egiten du.

KS 1 Azaldu ditzagun mirari oec zuenzat prochugarriac izan ditezquen moduan; *protxugarriri* dagokionez, SPren hiztegiko eta *Philoteako* lekukotasuna eta gero LE, Gco eta Echeverriarenak dira, baina ez Gzko eta Bzko 1800 arteko inorenak ere; horrenbestez, HHren eta KSren arteko lotura areagotzen da.

(A / C / C+) → [2]

Sarrera. “Iparraldean soilik Mirande, Larzabal, Xalbador edo Larre bezalako egileetan” (OEH). Esan zitekeen gehixeago, demagun, Hegoaldean ere ez dela agerraldi bakar bat Burgosko Dotrina (Altuna & Lakarra 1990: 91) arte, nahiz HHn hauek guztiak izan: “Entrada, *sarrera*, *sarcunza*, *sarbidea*, *sarrilguia*, *sartzea*, *barrutea*, *barrendea*”, “ingreso, *sarrera*”, “Arribada, *ontziaren etorrera*, *sarrera*”, “Mongío, estado y entrada de monja, *monjen egoitza*, *sarrera*” Ib.”

-era atzizkidunak ez dira lekukotzen HH baino lehen Hegoaldean⁵² HH ondotik bai: Mendiburu, Mogel, Prai Bartolome, Lardizabal... (Kardaberatz, Agirre Asteasukoa, Añibarro ere bai EKCrene arabera). Hara HHn s.u. “acción, aquel modo de executar, hacer o hazerse algo” irakur genezakeena:

Equera, *eguiera*, *eguimbidea*, *eguin moldea*, *eguin modua*. Lat. Actio, onis. La acción de quemar, de andar, de sentarse &c. *erretzearen*, *ibiltzearen jartearen eguiera*, *eguimbidea*, &c. Item se dize, posponiendo al verbo el nombre *era*, que significa modo y la acción en este sentido es modo de hacer u hazerse algo, acción de quemar, de andar, de sentarse, *erreera*, *ibillera*, *jarrera*, &c. y es más significativo y elegante.⁵³

⁵² Gandarak ere ez zuen gustuko eta *sarmen* ‘sarrera’ eta *eranzumen* ‘eranzuera’ hapaxak zerabil-tzan (ik. Lakarra prest.-b).

⁵³ Urgellek markatzen duenez (2000: 608), beste bi tokitan ere aipatzen da atzizki hau, gaztele-razko -era-ren etimologia euskarazkotik datorrela markatzeko, bai hiztegiaren gorputzean s.u. eta baita hitzaurrean ere (1745: cxlix).

Datuon aurrean, berebiziko garrantzia du (baita haren egiletasunaren alde ASko 1740ko lehen lekukotasun absolutu berriak: *ceruco edertasunac gueiago eta gueiago distreatcen duela Maria Santissimaren sarrerarequin*.⁵⁴

(A / A1 / B / C / E) → [3]

Seguranza. “Iparraldean Leizarragaz geroz; Hegoaldean XIX.aren hasieratik” (OEh, s.u.); baita LE ere 1800 b.l. (EKcN).

1745ean HH “seguridad, *segurantz*a, *seguridadea*. Lat. Securitas”, “seguridad, certeza, *segurantz*a, *agribea*. Lat. Certido, securitas” horien zordun dugu. Lekukotasun horrezaz landa, sermoi honetakoak [zehatzago, bertako 3 adibideak: 1v *seguranzagati*, 3v *logratu seguranza au*, 4r *datozquit seguranza oiec guxtiac*] lirateke Hegoaldeko lehenak eta bakarrak Iztueta arte, Añibarroren 1808ko (orduan) argitaragabeaz kanpo; berriro ere Lren egiletasunaren aldeko eta haren Ipar → Hego zubi lanaren froga.⁵⁵

(A / B / D) → [3]

Senidetasun. Hitz honen lehen agerraldiak oso berankorrek dira (Olaetxea, Mogelen Gzko eta Bzko liburuetakoa [1800, 1803]) eta aski urriak eta Bra mugatuak geroztik. Aldiz, *senide* “Lazarraga eta testu gipuzkoarretan [Otxoa Arin] eta GNzko moderno zenbaitetan” (OEh).

HHn “Hermanos entre sí, *senideak*”. “Parentesco”-rentzat, aldiz, *aidetasuna*, *aidegoquia*, *ahacoa*. Hemendik atera zitekeen Añibarroren “cognación”, “parentesco” eta antzeko kasuak dira *bitartekotasun*, *admiragarri* eta ondokoa (gehi horietan aipatu gainerakoak).

ASko dugu Hegoaldeko eta, beraz, Euskal Herri osoko *senidetasun*en lehen lekukotasuna. Gogoratzekoak dira Urgellen oharrak (2000, 2002a) Lren hiztegiaren ekoizpenaz, zehatzago momentu batetik aurrera (B- letraz geroz)

⁵⁴ Urgellen datuen arabera (2000: 607hh) *-era (-kera/-dera/-tera)* 65 aldiz darabil A- letrakoetan, horietarik soilik 2 direlarik aurretiaz lekukotuak. Bidenabar, Iruretagoienak (2022) erakusten duenez, *-era* eratorririk ez da Lubieta-rengan eta bai Pomierrengan, nahiz gehienbat Lgandik hartuak edo haren erara moldatu berriak, enparauetan bezala (cf. Lakarra 2022b).

⁵⁵ *-antza* amaiera euskarak gaztelerari emandakotzat zuen Lk; cf. *alabanza* famatua eta Urgell 2000: 616-617ko azalpena. KSn bada orain *alabantzaren* adibiderik: *3 ezagutzen det nere alabanza bearric ezezula*.

oharrak eta zertzeladak asko murriztu zituela inoiz amaituko bazuen lana eta, tartean, eratorpenen zerrendak ez direla exhaustibotzat hartu behar, justu kontrara baizik:

Eratorpena, erregularra izateaz gainera, exhaustiboa da A- letran, jadanik esan dudanez, baina hiztegian aurrera ahala selektiboa izaten da: oinarriak eta atzizkiak aldizkatzera mugatu zen, edota oinarri bartzuk bakarrik eratorzera. Beharrak hartaratuta, irakurle zuhurraren baitan utzi bide zuen litezkeen bestelako konbinazioak nahi izanez gero gauzatzea. (Urgell 2002a: 641)

Bestalde, Urgellek markatu zuenez *-tasun* gutxi da HHn: “Deigarria da atzizki honen urritasuna: Urteren hiztegian, adibidez, A- letrak dauzkan 1.250 inguru hitzetatik 26 (% 2,1) *-tasunez* hornituta agertzen dira eta HHn, berriz, 4.867 % 0,6 bakarrik. Honekin batera, erdiak baino gehiago lehenago lekukotutako hitzak dira. Ez dirudi, beraz, atzizki hau hiztegiileari emankorregia suertatu zitzaionik. Berehala ikusiko ditugu izen abstraktuak sortzeko Larramendik lehentasunez erabili zituen baliabideak” (2000: 565).⁵⁶

Horrenbestez, “B” marka ez dago “G” edo “A” baino justifikatuago, potentzialki *-tasun* zein enparauko atzizkiak edozein dialektotako zeinahi hitzi ezar baitzekizkiokeen.

(A / H) → [2]

Soseguzko. Hitz hau berau ez, baina honen oinarri den *soseguz* dator HH “sosegadamente”-sarreran eta San Tomasen otoitzan. Etxeberriren *Elizaran* aurki zezakeen forma zehatza –nahiz ez duen bere ohiko iturrietarik– baina *sosegurentzat* bazuen Beriain nahiz Axular ere eta ez bide zuen iturri handirik

⁵⁶ Cf. orobat, “*-tasun* atzizkiak duen eta izan duen emankortasuna begibistakoa da: esan liteke atzizkirik ezagun eta erabilerrazena dela, eta erabateko adostasuna erdietsi duen gutxietako bat. Horregatik doi bat harrituta gera gaitzke atzizki honek HHn biltzen dituen adibideen urria eza-gutzerakoan: ozta-ozta gailentzen zaio *-keria* beti bakanagoari. Kontua da Larramendik bestelako baliabideak erabili nahiago izan zituela, arrazoi ilunengatik” (Urgell 2000: 657).

Funtsean ondorioa zuzena bada ere ez bide da ahazteko testuan adierazi atzizkien erabilera ez-exhaustiboa; horren froga bistakoak dira Añibarro bezalako zordunen jokabidea nahiz Larramendiren beraren HHko *-tasunez* gainerako erabilera. Cf., bestalde, “&c.” ikurraren balio “hedatzailaz” *ermukin* ikusitakoa.

beharrezko, ondoren gutxienez Mendiburuk ere baitakar. Halaber, ez da ahazteko *sosegu* OEHN “V-gip, G-azp” gisa aurkezten dela.

ASn 10 *sosegu* eta 2 *soseguzko* datoz (4v *izan eriotza soseguzcoa eta seguroa*, 4v *logra dezagun eriotza soseguzcoa gehi eriotza seguroa* bat). Badirudi sermoi honetako *soseguzko* poligenetikoa izan litekeela, nahiz eraketa honetarako isuria ageri duen (cf. *negarrezko* eta *probetxuzko* ere), Lk berak bezala:

El Romance tiene unos casos que parecen del genitivo de posesión, y son en Latín, o del ablativo o son adjetivos (...) y estas locuciones en Bascuence no son del genitivo sino del adjetivo, vg. *Urrezcô buruá, cillarrezcô escuá, zurezcô guizoná* (...) Y la razón es porque los sustantivos que significan la materia de que se compone algo, forman adjetivos en *ezcô*, como en Latín en eus, *urré, cillár, zur*, aurum argentum, lignum, *urrezcô, cillarrezcô, zurezcô*, aureus, argenteus, ligneus. (Larramendi 1729: 26 eta iruzkina in Urgell 2000: 629)

Guztia kontuan izanik, froga berri bat Lren egiletasunaren alde, larriena ez bada ere.

(A / B / H / J) → [3]

Suertoso. “G-azp” OEHren arabera, Txirrita eta ondoko B eta Gko lekukotasunekin.

Sermoiko honek mende eta erdi aurreratzen du maileguaren data;⁵⁷ ez dago itxurazko loturarik Lrekin edo besterekin, baina bateragarri litzateke, adibidez, Loiolan XVIII.aren erdialdera (1740an, zehatzago) bizi edo ibil zitekeen edozeinekin, L barne, noski (cf. *jontura* ere).⁵⁸ Ordea, ez HHn ez Lren gainerrako euskarazko testuetan horrelakorik ez aurkituak ez du (aldeko) susmotik gorago egiten.

(A / J) → [1]

Tristura. “Iparraldean egile klasikoetan bai, baina ez usuko XVIIIaz geroz, Zz landa. Hegoaldean Lazarragak dakar eta oso lekukotasun gutxi Bz” (OEH).

⁵⁷ Gogora bedi beste esku batek (edo esku berak beste eskualdi batean) *glorioso* gehitu duela lerro artean.

⁵⁸ Goierriko XVIII. mendeko Platikan ere azaltzen da beste *suertoso* bat (Murugarren 1984: 12).

Gogoratu behar da Lazarraga 2004az geroz dela ezagun eta Bko lehen leku-kotasunak Mogel eta Añibarro direla.

Pentsa liteke, beraz, Lren iturria EtxbZib edo, errazago, Axular izan zela (17 agerraldi EKcñ!) mailegua bertakotua ez bazen, bederen: HHn *tristura* zahartzat jotzen da (gaztelaniazko zatian) eta ‘tristeza, *tristeza*’-ra bidaltzen.

(A / D?) → [1]

Triunfo. Norbaitek pentsa lezakeenaren aurka, *triunfo* badator HHn (nahiz “bataiatu” gabe) eta baita *triunfari*,⁵⁹ *triunfoan*, *triunfoz* eta *triunfozko* ere. Bere lehen agerraldia 1619ko *Canción Vizcaína*koa da, baina gainerakorik ez du Hegoaldean L ondoko Zuzeta munitibartarra eta Lizarraga Elkanokoa iritsi arte. Iparraldean, ordea, Etxeberri Ziburukoak (baina *Elizaran*), Tartasek eta Gasteluzarrek badakarte, nahiz ez dirudien Lk horietariko inorengandik hartua duenik, ahozko euskaratik baizik.

Usu egin ohi zuenaren aurka, ez dio euskal etimologiarik ematen, baina hara HHn hitz horren inguruan eratua dugun familia aski hornitua:

Triunfador, *triunfalaria*, *gudondarlea*. Lat. Triumphans.

Triunfal, *triunfarra*, *gudondarra*. Lat. Triumphalis.

Triunfar, *triunfatu*, *gudondartu*. Lat. Triumphare.

Triunfante, *triunfalaria*, *gudondarlea*. Triumphans.

Triunfado, *triunfatua*, &c. Triumphatus.

Triunfo, *triunfoa*, *garaitondoa*, *gudondartea*. Triumphus.

ASn zazpi aldiz ageri zaigu *triunfo*, lau bider 3r orrialdearen akaburantz eta hiru 3v-ren hasieran, adibide ugaritasun honek erakusten duelarik hitz honen ezagutza eta erabilera euskaraz aldezteko egilearen grina:

---

⁵⁹ Hitz honen kasuan, ordea, ez doaz bat (edo ez guztiz) historia eta erregela: hitz honen bi testu-agerraldi dakartza soilik OEhk, biak (Kardaberatz, Tx. Agirre) Lren zordunak eta bi-biak *triunfalari* gisa, ez *triunfari*. Alomorfo hobetsi hau Añibarrok bere hiztegian sortu eta Lren *triunfalari* zaharragoaren aldamenean ezarria dugu eta hiztegi horren oso beluko argitalpenagatik ez du baxterez jarraitzaile zuzenik izan, baina bai Azkueren bidezkorik.

(...) Maria Santissimaren *triunfoa* (...) Maria Santissimaren *triunfo* onec (...), gañezcatcen duela Jesucristoren beraren *triunfoa*. (...) igo zuen bere virtute propioarequin, *triunfo* aundietan cerura [3r] Jesucristoren *triunfoan* (...) Maria Santissimaren *triunfoan* (...) Maria Santissimaren *triunfoa* (...) [3v].

1619ko testu orduan ezezagunak ez du lekukotasun zazpikoitz hau lehenda-biziko bihurtzen uzten, baina horri HHkoa gehitu gabe ere zalantza gutxi gelditzen da Lren ASren egiletasunari dagokionez (gogora, gutxienez, *autu*, *eskualde*, *mundutar*, *seguranza* eta beherago *zoriontasun* antzeko erabilera aniztasun (erretorikoak) duen froga balio bertsuaz). Testu honetako erabilerak eta garaitsuko HHko jokaerak ezinbesteko egiten du onartzea buru eta esku beretik –Lrenetik– atera zirela bi idatziak. Gero, Cb, LE, Añ, Zabala (EKC).

(E / K) → [3]

Usteltasun. Axular eta Gasteluzar (honek *busteltasun*) soilik 1745 baino lehen.

“Podredumbre, *usteldura*, *usteldasuna*, *ustela*, *bohadura*, *marriadura*” HHk (eta “Putrefacción” Añibarrok). Geroztik Mendiburu, Mogel, Gerriko, Agirre Asteasukoren... lekukotasunak.

AS dugu lehen agerraldia Hegoan eta *-t/-d-* ezberdintasuna gora behera, HHkoa bide dugu egilearen Ipar → Hego zubi lanaren n-garren froga.

Gehi bekio KS 4 *esatea usteltasunexco oretic bere amatzat atera zuala*.

Gertakari hauek guztiak Lk bere testuetan egindako erabileraren eta AS honen egiletasunaren alde mintzo dira, usuenik *-tasunen* eratorrien balio exkaxa gorabehera, lekat –hemen bezala– iturria mantentzen dutenetan (cf. *berritasun*, *bitartekotasun*, etab.)

(A / B / B1 / C / C+ / D) → [3]

Zorion. OEHk Etxeparez eta Lazarragaz geroztik lekukotutzat badu ere, merezi lituzke zenbait xehetasun, batez ere horiek bezala inesiboan doazen formez. Iparraldean ez Leizarragak, ez Axularrek ez dakarte eta ‘zorte on’ dirudi Oih eta gainerako gehienetan; *Hartarakotz*, *Iaun puxanta*, *zuk iguzu sartzea*, / *traba guztiak khendurik zori onez bethea*. EZ Man II 139 eta *Zer zori-on desira dezaket handiagorik?* Ch III 34, I izan litezke esanahi berriaren oinarri garbie-

nak, batez ere bigarrena (10 agerraldi EKCn: zehatzago, 2 *zorionezko* eta 8 *zorion*).

HH baino lehenagoko lekukotasun bakarra Hegoaldean Lren beraren Gramatikako poesian dugu: 393 *Jauna, egin eder orrez / zori on zezenari* “Dió a la fiera mil fortunas”.⁶⁰ Hau, ordea, Lk berak iruzkinean garbiro adierazten duenez oraindik *zori on*-en adiera zaharrean (“zorte on”) dugu, ez *zorion* konposatu berriarenean.

HHn “Bienandanza, *zori ona, patu ona, doatsuera*. Lat. Felicitas”, “bienaventuranza, *felicidad, doatsuera, zoriona*. Lat. Felicitas”, “felicidad, *doatsundea, zoriondea, zori ona*. Lat. Felicitas”, “prosperidad, *doatsuera, doatsutasuna, patu ona, zori ona*. Lat. Prosperitas”, “dicha, felicidad, *dicha, dichea, doaya, doaiña, zoriona, doatsundea*. Lat. Foelicitas”. “Bienandante, *zorioneco, patuoneco, doatsua*. Lat. Felix, fortunatus”. Ondoren Hegoaldean Cb, Mb, Ub, AA, Añ, Lard... eta Lren zordun handi Duv-ek askoren artean.

ASko testu honetan 16 aldiz agertzen da *zorion*, horietarik 15 *dicha eta zorion* sintagman eta, soilik behin bakarrik (3v);⁶¹ bikote hori ez bide da HHko ondoko sarreratik urruti: “*dicha, felicidad, dicha, dichea, doaya, doaiña, zoriona, doatsundea*. Lat. Foelicitas”:⁶²

⁶⁰ Ez da ahaztekoa B. Urgellek gogoratu didan Arteko ohar interesgarria, –“De la poesía de que es capaz el bascuense”, titulu gogoangarriaren pean, bidenabar: “Lo que es de admirar es que aun hasta los nombres más obvios se les hagan difíciles, por solo mudar el caso, dexar el artículo y otras variaciones propias de la syntaxis. Dirán fácilmente lo que significa *zori oneán*, como también *eché onean*; pero si se les pregunta qué es *zori-á?* responden, *nic daquit bada*, que no lo saben; eta *cer oté da eche-á? Ori badaquigu; zori-ónac, ezte aditzen; eché ónac, bai*. No puede imaginarse menos reflexión” (1729: 389-390).

Nolanahi ere, hemen oraindik esanahi zaharra (sintagmatikoa edo konposizionala) dugu, eta ez geroko konposatuarena.

⁶¹ Horrezaz landa bada beste behin *dicha eta honra* (2v) ere.

⁶² Urgellek erakutsi duenez (cf. 2002a: 639-648, batez ere 647) HHko sarreretako euskal zatiaren osagaien antolamendu eta hurrenkera ez da aldakor edo halabeharrezkoa, beti berbera edo oso antzekoa baizik: (G + B + L + liburuetarik + asmatua). Honek esanguratsu egiten du *zorionen* kokapena, Lk berak asmatu *doatsundearen* aurretik: nahiz berak asmatua nahiz liburuetan irakurria izan liteke, baina inolaz ere ez arrunta edo are ezaguna G aldean). Ondorio bera da testuan behegero gogoratzen den erabilera: hain testu laburrean 15 aldiz *dixari* lotua eta soilik behin bera bakarrik gogora, azkenik, Arteko atalaren izena.

dicha eta *zorionez* vetea (1r), beren gurasoen dicha eta *zori onac* (1r), bere eriotzaren sosegua, dicha eta *zori onac* (1v), gloria gueiago, sosegu gueiago, dicha eta *zori on* gueiago (2r), izan beza batec dicha edo *zori onen* bat edo honraren bat (2r), adiqueta beste maiteari bere dicha eta honraren parte (2v), ez due eguingo eren dicha eta *zori onen* jabe? (2v), Argati, ez cegoan contentu, ez cegoan sosegu paradisuco dicha eta *zori on* guztiaquin, adiqueta egoqui arte ceñi comunicatu edo parte eguin dicha eta *zori on* guztietan (2v, 2v), erdiratucoditue ama semea[c] eren artean dicha eta *zori on* guztia (3v), gaurco egunarequin recivitu cituan honrra, dicha eta *zori onac* (3r), Maria Santissimac autu zuela secula iñorc quenduco ez dion *zori ona* (3v), Maria Santissimaren eriotza izan zala dicha eta *zorionez* vetea (4v), Nai dezue cristauac parte izan Mariaren dicha eta *zori onetan?* (4v), amparatu ezazu, bada, dicha eta *zori onex* beteac contatcen dira zure amparoan (5r).

Gainera, Larramendiren enparauko testuetan ez *zorion* baina *zorioneko* konbinatzen da HHko sarreran *zorionen* sinonimo gisa agertzen den *dohairen* eratorriarekin (*doatsu*): San Kasimiroren otoitz datagabea “Esazu begi doatsu, Virgíña *zorionecoa*” (non *doatsu* = *zorionecoa*), Andoaingo Sermoian (1764) “ceruán duén doatsutásuna eta beti *zorionecóa* izátea” (*doatsutásuna* = *zorionecoa*), eta hor bertan “cerren séculaco doatsú eguín dezutén, ta *zorionecó* sántuen lagún (*doatsu* = *zorionecoa*). Azkenik, KSn 3 *zorioneco* (2[2], 4) eta *zorion* bat (2) aurki ditzakegu (Lakarra prestatzen-a).

Bistan da –ez dut datu eta adierazpen argiagoren beharrik ikusten–, 1740an ASko egileak (Larramendik berak, alegia) eta 1745eko *Hiztegi Hirukoitzean* ahalegin handiak egin zituela *zorion* ‘ditxa’ aldarrikatzen, zalantzarik gabe ez hori eta ez horren familia ez baitziren oraindik ezagun bere inguruan, hark eta bere ondorengoek hamarkadetan beste hainbat hitzekin egin zuten moduan; ikus §7.1 atalean *jatorri* eta *jatorriz(ko)* ren azterketa (zabalago Lakarra 2022a-n) eta *miraldizko berritasun* §7.2 atalean. Antzeratsu, maila apalagoan bada ere, *autu*, *eskualde*, *mundutar*, *seguranza* eta *triunfo* atal honetan bertan gorago (sarrera honetaz zabalago, Lakarra prestatzen-c).

(A / B / BI / C / C+ / D / K) → [3]

7. Zenbait isats lexikoaren erabileraz eta ASren egiletasunaz

Atal honetarako esleitu ditugu analisirako dituzten inplikazio berezien-gatik lau eranskin aurreko zerrendaren osagarri: 1) garrantzi bereziko hitz bat (*jatorri*), 2) sintagma bakan bat euskararen historia osoan (*miraldizko berritasun*), 3) erretorika eta hitz berrien pedagogia eta 4) *edo/eta* hiztegi ugalketarako bikoteen oinarri.

7.1. *Jatorri*: ASk “pagatu zuela gure naturalezaren zorra (...) honratu zuan guztiz gure naturaleza eta *jatorria*” (1v) eta “Jaungoicoa autic det nic nere *jatorria*” (orrialde berean) dakar Larramendi baino lehen inoiz lekukotu gabeko berba. Lakarra (2022)-n azaldu bezala, *e-da-CVC-i eredu zaharreko itxura duen arren (cf. Mitxelenak beretzat berreraiki *e-etorri), ez da egitura zahar hartatik gelditu zaigun arkaismo bakanetarik, zenbait mende eta are milurteko geroago asmatua baizik. Horrela erakusten dute, besteak beste, benetako aditz-sail hartako kideekin dituen ezberdintasun sakonek, distribuzio sinkroniko eta diakronikoan, bere eta bere (ustezko) senideen joskerak, corpusak eta kronologiak, ezeren gainetik. Larramendik HH baino lehen ere asmatua zuen *jatorri*(*zko*), hitz teknikoak (*voces facultativas*) direlakoak sortzeko lehen testuetarik egindako ahaleginen barnean.

Gero aranatarrekin gertatuaren aurka (cf. Lakarra 1985a), *jatorri* ez dator lehen zen ezer ordezkatzera, dela ondare zaharreko *aitonen seme, jaioterri*, etab., dela mailegu bertakotu (*leinu, arraza, noblezia*, etab.). *Jatorri* asmatzeko “blending” teknika mota bat erabil zezakeen *-ja[io-tza-tik][e]torri* interpretatuz Urgell (2002b)-ren arabera— *edo*, hobe, Novia de Salcedok, bere hiztegian zioskun legez, zuzenean azalduaz *jaio + etorri*.⁶³

⁶³ *Jator*. Aurreko *jatorritik* atzeranzko eraketaz sortua dugu, ez alderantziz, ohiko bilakabide zaharretan itxaron bezala. Horregatik beragatik, berrikuntzaz josia dago, bere semantikan hasi, forma aldetik ([x-]) jarraitu eta distribuzio eta historiarekin amaituaz (*jatorri* baino ia mende bat berriago dugu). XX. mendearen akabuan asko areagotu da eta ez da mugatu Hegoaldeko euskaldun gehienen gaitasunera eta zenbaiten ariketara, eta bai hedatu da, aldiz, erdaldun huts askoren erabilera zabalenera, Euskal Herriko gaztelera mota jakin batean arrunt eta usuko bilakatuz; ikus Lakarra (2022a).

OEhk *jatorri* “XVIII. mendearen erdialdetik aurrera Bn eta Gn” lekukotzen dela dioen arren, XIX. mende ondo sartutako testuetarik heldu dira bildu lekukotasunak oro, Lren HHz hainbat hamarkada beranduago. OEHren sintesia ez da guztiz faltsua, baina ez dagokio *jatorri* sarrera osoari eta are gutxiago forma zehatz horri: *jatorriz* eta *jatorrizko* (*bekatu*) azpisarreretan dira Ubillosen eta Mogelen *jatorriz* bana, Kardaberatzen (*bere*) *jatorriz* bat gehi BurDot-eko⁶⁴ *jatorrizko* *pekatua edo orijinala* eta Kardaberatz, Ubillos eta Añibarroren nafar dotrinako *jatorrizko b-/pekatua*.

Aurreko datuok are nabarmenago egiten dute *jatorri*ren lehen lekukotasunen Lrekiko zorra, eredu eta iturri jakin horiei lotu baitzitzaizkien guztiak 1800 bitartean bederen eta, aldiz, HHtik 60-70 bat urte geroago hasi ziren agertzen Agirre Asteasuarekin edo Gerrikorekin gainerako adiera eta eratorriak. Eta data berankor horietan ere proportzioak oso adierazgarri dira: *Konfesioko eta Komunioko Erakusaldietan* (1803, 1823), Klasikoan Gordailuaren arabera *jatorri* bakar baten aurrean 7 *jatorrizko*, *jatorrizko* *bekatu edo originala* nahiz *Adanen bekatu edo jatorrizkoa*; beraz, ez urrun Ubillosengan 1785en aurkitzen dugunetik: 10 *jatorri*- (8 *jatorrizko*, 2 *jatorriz*); aldiz, *jatorri* bakar bat ere ez.

Jatorrizko eta *jatorri*ren modernotasunaren froga erantsi garbia, oso berandu arte Larramendi ondoko idazleek hitz ezohiko eta ezezagun horiek *edo* juntagailuaz –inoiz *eta* nahiz formula baliokideren batez– sartzea dugu: *jatorrizko* ia 1850 arte eta *jatorri* –haren atzeranzko eraketa– are 1900 igaro ondoren (Lakarra 2022a: §§23-24).⁶⁵ “Gure *jatorrizko edo* jaiotzako izkera” eta “Grazia guzien *jatorrizko* iturria” dakartza Kardaberatzek XVIII.eko zerranda osatuaz. Hitzen bertakotzea ikertzeko “*edo* teknikaren” garrantziaz oharturik,⁶⁶ ondoko lekukotasunak aurkitzen dira Klasikoan Gordailuko

⁶⁴ Zeinetan, ezagun denez, Lk ere parte nabarmena zuen, Mbren originala sakon eta zabal zuzenduz: ikus Altuna (1982) eta Lakarra (1986, 1987). Erants bedi OEHren arabera ez dela ez *jatorri*(z), ez *jatorrizko* gehiago haren gainerako lanetan.

⁶⁵ Gandara larramenditar sutua bide dugu salbuespen bakanetarik: OEHn bildua ez den arren dagoeneko aspaldi Lekuonak eta Telletxeak argitaratu 1764ko Gabon Kantan: *Judan bat huria da Belen. Ona etorria zan Virgen, assentetaco, cerreren zalaco Jose yatorria Daviden*.

⁶⁶ Ik. Urgellen (2018: 632 hh) hainbat adibide eta iruzkin argi; hark erakutsi legez, nahiz maileguren ordezkotzako hitz berri asmatuak nahiz beste dialektoetako hitzak aurkezteko erabiltzen da, baina baita ugaritasun eta zehaztasuna bilatzeko estilema gisa ere. Pentsatzekoa da, hitz berriekin gehien

Corpus Arakatzaillea baliatuaz: goiko Kardaberatzen horrezaz gainera, Ubi-llosek, Agirre Asteasukok, J.J. Mogelek eta Lardizabalek ere, bederen, badituzte *edo* salatzaileok; horrenbestez, susma genezake HHtik ia 90 bat urte geroago hitz hau erabat bertakotu gabe zela Bn eta Gn –idatzian hori, ahozkoan askoz geroago– (horrela zerraiten oraintsu arte gainerako EHN)⁶⁷ eta pentsatzekoa da *jatorri* berantiarragoa are arrotzago zatekeela.

*Jatorriz*korekin egindako saio bera *jatorri*ekin errepikatzean dakusagunez, *edo* du Agirre Asteasukok (*mota edo jatorri*), baita *jatorri edo castaz* ere –Kardab-en *jaiotzaz edo bere jatorriz* gogoratzen du–; garai bertsuan, Oñatiko eskuizkribuek (*Jatorri edo ondorengo belaun bagarik*) eta gero Lard-ek (*Zireneco seme edo jatorri bat*) eta are oraindik *Auñ. Loreak* ia XX.ean (*jatorri edo sustraya*), Kresalan bertan 1906an (*jatorri onekoa edo odol garbikoa*), 1921.31.8ko *Egutegi Tolosarrak* “Oitura onak galdu ezkerro, azkar galduko da *gure jatorri edo abenda*”, eder askoa; garai berri batean sartuak ginela dioskute *abenda* horrek eta ondokoak.

Funtzionalki antzeko juntagailua bilatuaz, Lard-ek (“Entzun zutenean ango *odolekoa eta jatorria* zala...”)⁶⁸ eta Euskararen [Gipuzkoako] Aldundiko Zirkularretan (1928): “erosi berrien *abenda ta jatorria*”, h.d., aurreko aha-paldiko egitura bera, alderantzizko ordenan. Horiezaz kanpora bada oraindik Iztuetaren “beragandik datorrena edo *jatorri* artakoa” bezalakorik edo *jatorri / jaioterr*ekin egindako jokoak, baina honainokoa asko da *jatorri*ren bertakotze berantiarra erakusteko.

Gure sermoiko *jatorri*ren erabilera bikoitzak Larramendirekin duen erlazio zuzena, hots, haren lumatik aterea dela frogatzeko ez da bakarrik 1800. urtetik aurrera baino ez dugula enparauko inoren adibiderik aurkitzen (goian aipatu Gandaraz landara)⁶⁸ edo HHko “emanar, emanacion” eta

---

egingo zela, horiek baitziratekeen ezezagunen eta ikas-irakatsi beharrekoen ere. Orain ikus Aiestaran (2023) nafarrerazko testuetako adibideekin.

⁶⁷ Sarasolaren 1982ko *Maiztasun hiztegitik* harturik OEHk zera diosku *jatorri* eta *jator-i* buruz, hurrenez hurren: “En *DFrec* hay 64 ejs. de *jatorri* y 52 de *jatorrizko*, todos ellos meridionales”. “En *DFrec* hay 154 ejs. de *jator* y 4 de *yator*, todos ellos meridionales”.

⁶⁸ Lakarra (2022a: eranskina eta, zabalago, 2022b)-n erakusten denez, Pomier eskuizkribua ez da Larramendi aurreko baizik eta ondoko, besteak beste, Lrekin duen zor horrengatik: 1860. zbk. *jatorria*, origen.

“origen, originalmente” sarreretan dugun *jatorri(a)* eredua: behar adina miatu ohi ez den liburu horren hitzaurrean bertan, ez gainera nolanhiko atalean, –“XXVI. De las voces facultativas y de la licencia que me tomo en la formación de algunos vocablos” hain esanguratsuan– dugu orain arteko lehen lekukotasuna: “*edocein guizon eztala icenguillea, espada araco gaucen jatorria azaltzeco ta aguertzeco bereisquiro gai dan icenari dagocana*” (HH: L [1742: ik. 42. oh.]); ASkoak bai hitzaurrekoa eta baita HHren gorputze-koak bizpahiru urte bederen aurreratzen digute asmaketa data. Alabaina, lehendik ere data hori gutxienez 1737ra aurreratu beharra genuen, AzkSra, alegia: “*Baña Virgiñac zor cion bere semeari izan eta ceuan gucia: zor cion beñicheñ munduan zan humeric eder gozoena izatea; are zor cion jatorriz degun pecatu bague sortzea, gracia guxtiz vetea, aingueruac baño gorago jasoa, cerua-requin lurraren aguintaria*”. L AzkS 48.

Egia da adibide hau adberbio erabilera dugula eta atal honen hasieran emandakoak biak izenak (nere *jatorria*, naturaleza eta *jatorria*), eta hauek lehenatasuna dutela gure bertakotze analisisan. Lekukotasun hauek guztiak gehi kronologiaren zehaztasunek oro ez dute zirrikitu eta ihesbiderik uzten: Asuntzioko Sermoiaren egilea Larramendi dugu.⁶⁹

7.2. Miraldizko berritasun. Bigarren oharra are lehena bezain sendo edo are sendoagoa iruditzen zaigu Larramendiren sermoi honen egiletasuna frogatzeko orduan. Ekar ditzagun hona testuko sintagma markagarri honen adibide guztiak:

- 1) ona bada Maria Santissimaren eriotza soseguagati, ohea izango da *miraldizco verritasunagati* (3r);
- 2) bigarren doaya da ohea izatea *miraldizco verritasunagati* (3r);
- 3) icustean Maria Santissimaren eriotzan alaco *miraldizco verritasunac* (3r);
- 4) Autor dezagun, bada, Maria Santissima ceruco erreguiña orren gloria dala *miraldizco verritasuna* (3v).

⁶⁹ Orain KSn 5 *jatorri ustel eta becatari arrazatic* ere dugularik, ez da esan beharrik sermoi horren egiletasunaz suposa lezakeen aierua, ezta zenbatean ugaldu den hitz honen erabilera Lren beraren testuetan.

Esan bezala, ezin markagarriago dugu *miraldizko berritasunen* kasua, egitura bikoitz hori ASn lau aldiz orrialde pasatxoko espazioan (lehen hirurak 3r eta azkena 3v orrialdearen hasieran) aurkitzen dugularik; bakarrak ditugu, lehen eta azken lekukotasunak, euskal testu tradizio osoan OEHren arabera; hots, garbiago, *miraldizko berritasun* egitura ez da agertzen OEHn eta ez oharkabean edo halabeharrez itzuri zaielako, sermoigile honezaz kanpo beste inori inoiz bururatu ez zaiolako baizik. Ez da esan beharrik gertakari horrek euskararen historia osoaren barnean gaur argitaratzen dugun testu berriari eransten dion markagarritasuna.

Oraindik gehiago dena, OEHn badator *miraldi* “1. novedad, admiración” baina “Lar, Añ” bi hiztegi soiletara bidaliaz eta “2. coup d’oeil”, “2. Recherche, examen de peu d’instant” bezala Lren zordun handi diren Harriet eta *Birjiniarengana*.

Berritasunen azterketak ere badu aipatzekorik: OEHk dakarrenez, Iparraldean Leizarragandik hasi eta erabili den arren, Hegoaldean, aldiz, soilik XX.a geroztik... leko bedi, jakina, HHko “novedad, *berritasuna*. Lat. novitas, novum”. Orobat, “me hizo novedad, *miraldi batec eman cidan: berri iruditu citzatadan*” ere. Zehatzago, Iparraldean Leiz, Ax, eta EtxSarakoaren lekukotasunak ditugu, guztiak ere Lk ezagun eta oso ongi aztertuak zalantza izpirik gabe (cf. Mitxelena 1970 [1965] eta Urgell 2000). Hegoalde osoan, aldiz, B. Garitaonaindiak darabil lehenengoz 1920ko data benetan berankorreen.

Gutxi gehiago da erantsi beharrik ohartzeko hitz bakoitza bere aldetik gai dela sermoi berriaren egiletasuna Larramendiren alde makurtzeko; baina hori aski ez balitz, sintagma osoaren bakantasanak ikerketan hitzok duten funtsezko garrantzia are nabarmenago egiten du. Erants bekio, gainera, egitura, hori bera ez bada, oso antzeko pasartea dakarren beste lekukotasun soila dugula euskararen historian, HHren 117. orrialdeko 1. zutabeko lerro eskutada hau, alegia:

Novecientos, *bederatzieun*. Lat. Nongenti, ae, a.

Novedad, *berritasuna*. Lat. Novitas.

Novedades, *berriac*, véase *nuevas*. Lat. Nuntij.

Novedad, admiración, *miraldia*, Lat. Mirum.

Me hizo novedad, *miraldi batec eman cidan, berri iruditu citzatadan*.

Izan ere, nork sor lezakeen *miraldizko berritasun* 1745 baino lehen zein gero beste inork erabili ez badu ASz landa? Larramendik, noski, eta ez 1745 ondotik ezinbestean. Hark hitz bikote hori hiztegi inprimatua agertu baino lehen ere aukeran zuen (paperean zein buruan), –1744ko apiriletik irailera Larramendi Donostian zen proba-zuzenketan⁷⁰ eta, areago, N- sarrerak agian urteren bat(zuk) lehenago ere izan zitzakeen HHren kuaderno original eskuizkribatuan (cf. Urgell 2002a).⁷¹

7.3. Erretorika, hitz berrien pedagogia eta ASren egiletasuna

Gorago (6. atalean) ikusi dugunez, badira hainbat hitz erabilera oso markatua dutenak bai kopuruari dagokionez eta baita testuaren barrenean duten distribuzioagatik; hori da, gutxienez, *autu*, *eskualde*, *mundutar*, *segurantz*a, *sosegu* eta *zoriontasunen* kasua. Badira gehiago ere, asko, behin baino sarriago eta ia era formulistikoan darabiltzanak, baina aurrekoek testu mota honetarako arrunt litzatekeenetik igo eta bestelako erabilera ugari eta ña-bartua dute, baita erabilera horri lotu helburu ezberdina ere. Aski ageria da hitz gehienon adibide ia guztiak sermoi erlatiboki txiki honen barrenean zati are txikiagoan ageri direla, usu orrialde bakarraren espazioan, dituen zortzi eta erdien barnean: *mundutar*, demagun 3 aldiz agertzen da 4r-4v orrialde bitartean; *autuk* ere beste lau ditu ingurune horretan eta 7 *triumfok*, ez askoz zabalagoan; gainerakoena ere –*zorion* eta bere datu harrigarriak alde batera utzirik– urriago edo ilunago izan arren aipagarriak dira.

Hots, horrelako erabilera eskema eta jolas erretorikoetarik ateratzen eta sermoiaren edukia egokiago transmititzeaz gainera, entzule-irakurleei gaiari lotu lexiko hautu berria aurkezteko eta irakasteko bidetzat ere har genitzake: horien artean dira Larramendik Iparraldean edo mendebalean, zuzenean edo liburuaren bidez bildutako hitzak, Lk berak HHn asmatu edo moldatuak (formalki edo semantikoki) eta zenbait bere gainerako euskal testuetan ere era-

⁷⁰ Urgell (2002a: 633). Hor bertan “*Eranskin*eko iturriak 1742-43 tartean agertuaz joan zire[n], lehenik (1741ean argitaratua), oraindik hiztegiaren sartzeko ahalegina egin baitzuen, eta gero gero-koak, pilatu ahala eransketaren zaila eta Erans egin beharra nabarmenago eginez” gehitzen du.

⁷¹ §9an 1740an Larramendi *triumfo* sarreratik aurrera iritsia zela ondorioztatu dugu; HHren eredu zen *Dic. de Autoridades* G-Ñ liburukia (*novedad* bere baitan biltzen duena) 1734an argitaratu zelarik, pentsa liteke dagoeneko 1740 baino urteren bat lehenago gainditua izango zuela.

biliak. Ezin halabehartzat jo, beraz, ez lehendik ere miatutako testu ezberdinetako eta HHko bat etortzeak edo HHko “bataioak” eta familia ongi hornituen eraketak, baina baita orain arte ezezagun zitzaizkigun testuotako zenbait hitz historia esanguratsukoren distribuzio berariazkoa ere. Labur, hauen azterketak beste edozein frogak adinako pisua edo larriagoa izan lezake Larramendiren egiletasuna frogatzerakoan, ASn eta gainerakoetan.⁷²

7.4. *Edo / eta bikoteak*

Lakarra (2022a)n eta hemen gorago *jatorri*rekikoak aztertzean (§7.1). ikusi dugunez, bada “ornatus lexikoarekin” lotutako irizpide garrantzitsu bat aztertutako hitz jakin baten bertakotze kronologia zehazterako orduan: *edo* (gehi bigarren maila batean) *eta* juntagailuen bitartez loturiko bikoteez ari gara. Horien azterketaren bidez ikusi izan da *jatorrizko* hitza 1850 ingurutsu arte ez zela bertakotu (hots, “edo orijinala” emendailua behar duela euskal testuetan), behin baino gehiagotan bakoitzean, irakurlea edukiaz jabetuko bada, baita ustez horren oinarrian litzatekeen *jatorrik* premia bera pairatzen duela ere 1900 iritsi bitartean, bederen.

Jakinik gertakari hori orokorra edo oso zabala dela, eta ez hitz horietara edo enparau gutxitara mugatua, baliteke funsgabea ez izatea, alderantzizko bidetik (edo aurrekoaren ondorio gisa) horrelako bikoteak aztertzeak badukeela interesik bikoteetako osagai zenbaiten jatorria, historia edo momentu jakin bateko benetako bizitasuna erabakitzeke. Hots, aurreko azpiatalean zenbait hitzen erabilera “intentsiboak” bezala, honek ere sala lezake egilearen antzeko helburudun borondatea; alegia, hitz asmatuak, eraldatuak, dialekto batetik bestera igaroak edo nola edo hala idazkera berrira birlandatuak izan direla: hori da, gutxienez, *amante edo maite, asiera edo jaiolecua, valle edo erribera*,⁷³ *lo gozoa edo amesa, paradisu edo baratza, logratu edo izan, esplicatuco edo azalduco* eta besteren kasua.⁷⁴

⁷² Gogora *guzierako* AzkSn eta SAgSn. Bada horrelakoren bat ASrekin batera AJFn den “Konzeptzioko” sermoi anonimoan (Lakarra prest.-a).

⁷³ §6 atalean markatu denez, HHn *erribera* “bataiatzen” da, hots, euskararen ondare zaharrekotzat aurkezten eta aldarrikatzen.

⁷⁴ *Azaldu*k, berez, ez dirudi ezer aipagarririk duenik (baina “deklarar, exponer”, “explicación” baino oinarritzkoagoak ere badira HHn, noski); alabaina, “explicación”, “explicadera” eta bere familiako gainerakoetan hori oinarritzat hartu eta garapen zabala aurkitzen dugu *azaldea, azalgue-*

Etarekin antzera, badugu bikote mordo *deseo eta ansia*,⁷⁵ *dicha eta zorion* (ik. §6), *guraso eta santuac*, *gurasoac eta jaquinsuac*,⁷⁶ *misterio eta veritasun* (ik. §6), *naturaleza eta jatorria* (ik. §7.1), *piedade eta erruqui* (ik. §6).⁷⁷

8. Orain arteko emaitzen analisia

8.1. Emaitzen sailkapena

Aurreko bi ataletan aztertu ditugun ia 50 hitzak ematen ditugu lehenik §6 hasieran zerrendatu azalpen-sail ezberdinetan antolaturik (hitz bat sail bat baino gehiagotan agertu liteke eta ohikoena gutxienez 2 edo 3 letra ezberdinetan agertzea da):

- A) Hegoaldeko lehen agerraldiak (29); *aditzalle*, *admiragarri*, *andizkatu*, *anparatzalle*, *atsegintasun*, *aukera*, *autu*, *berritasun*, *bidegaldu*, *bitartekotasun*, *bizileku*, *erribera*, *eskergabetasun*, *eskualde*, *gañezkatu*, *guzia dezakeana*, *jatorri*, *jontura*, *miraldizko*, *mundutar*, *probetxuzko*, *sarrera*, *seguranza*, *senidetasun*, *soseguzko*, *suertoso*, *triumfo*, *usteltasun*, *zorion*;
- A1) erabateko (Hego eta Ipar) lehen agerraldiak (18); *andizkatu*, *anparatzalle*, *autu*, *bidegaldu*, *bizileku*, *erribera*, *eskualde*, *gañezkatu*, *guzia dezakeana*, *jatorri*, *jontura*, *miraldizko*, *mundutar*, *probetxuzko*, *sarrera*, *senidetasun*, *soseguzko*, *suertoso*;

---

ta, azalduro... (hauek batzuk eta beste zenbait badira “declaración” eta honen inguruetan ere. Azkenik, *azaldu* bagenuen dagoeneko AS ondoko HHren hitzaurrean eta BurDot-en ere: *Eta edozein gizon ezala izengillea, espada arako gauzen jatorria azaltzeko, ta agertzeko bereikiro gai dan izenari dagokana*. HH I. Hirugarren parte, zeñean azaltzen dan egin bear dama. CatBurg 27. Kristiñau Doktrinearen bigarren parte, zeñetan azalduten edo deklaratan dan zer eskatu bear dan (OEH).

⁷⁵ Ez da halabeharra, noski, *ansiaz* (HH s.u.) “viene de el bascuence *ansi*, *ansia* que significa cuidado, etab.” aurkitzea; haatik, ohar bekio ‘cuidado’-tik ‘deseo’-rako bidea ere arilkatua agertzen dela HHn, “*ansiar*”, “*ansiadamente*” eta “*ansioso*” sarreretan zeinetan guztietan ageri den, bakarririk edo besterekin, *ansiaren* gainean eraturako azalpenen bat. Ikus hurrengo oharra ere.

⁷⁶ *Guraso* eta *jakintsu* biak dira Larramendi baino lehen lekukotuak euskaraz baina Hegoaldean, bederen, ez “Eliz adieran”; ik. *jakintsu* §6n eta testuan aurreko “guraso eta santuak”.

⁷⁷ Ilunago dira *poz eta contentu*, *sosegu* eta *paquea*, *soseguzcoa* eta *seguroa*, nahiz eta azkenengoa §6n markatu denez beste -zko batzuekin batera aztertu behar den: *egiazko*, *negarrezko*, *probetxuzko*.

- A2) Hegoaldeko 2. lekukotasunak Lren beste baten ondotik (5): *argitasun, erdiratu, edertasun, jakinsu, ontasun*;
- B) ASn eta HHn, bietan lekukotuak (33); *aditzalle, andizkatu, anparatzalle, asiera, aukera, miraldizko berritasun* (ik. G beherago), *bidegaldu, desegindu, edertasun, egiazko, erdiratu, erribera, erruki, eskergabetasun, eskualde, gañezkatu, garaitu, guraso, guzia dezakeana, jakinsu, jatorri, mundutar, negargarri, ondasun, ontasun, paregabe, sarrera, seguranza, soseguzko, triunfo, usteltasun, zorion*;
- B1) ASn, HHn eta Larramendiren beste testu batean (16): *andizkatu, asiera, edertasun, erribera, erruki, gañezkatu, garaitu, guraso, guzia dezakena, jakinsu, negargarri, ondasun, ontasun, paregabe, usteltasun, zorion*;
- C) ASn eta Lren gainerako testuren batean (22);⁷⁸ *andizkatu, desegindu, edertasun, egiazko, erdiratu, erribera, erruki, eskergabetasun, eskualde, gañezkatu, garaitu, guraso, jakinsu, jatorri, mundutar, negarrezko, ondasun, ontasun, paregabe, sarrera, usteltasun, zorion(eko)*;
- C1) hitzen baten zenbait usadio oso berezi AS, HH eta Lren corpus laburretik kanpo usuko ez direnak: *Egokiren zenbait usadioren (ex nazue beti zuequin egoquico = ex nazue eduquico) hurbileneko paraleloak ASn bertan, Lren testuetan eta HHn dira eta nekez aurki litezke beste inon garai horretan nahiz euskara zabalenean ere.*
- C+) Larramendiren hiru testutan lekukotuak (16): *bizileku, desegindu, edertasun, erribera, erruki, garaitu, guraso, guzia dezakeana, jakinsu, negargarri, ondasun, ontasun, paregabe, probetxuzko, usteltasun, zorion*;

---

⁷⁸ Kontzepzioko Sermoia (KS) ere sartuko dut hauen artean, Lakarra prestatzen-a-ko emaitzak aurreratuaz; alabaina, garbi identifikaturik izango da kasu bakoitzean bere lekukotasuna eta horren pisu berezia hala dagokionean.

Bestalde, EKC erabiliaz F sailean bilduak nituen *aditzalle* eta *seguranza* ezabatu behar izan ditut hor OEHN ez den 1750-1800 arteko datu garrantzitsu asko baita; orobat ukitu behar izan ditut zehaztasun gehiago erantsiaz *desegindu, egiazko* eta *errukiri* dagozkienak, hitzon zein gainerakoen historia orokorra aldatzera iritsi ez arren.

- D) Iparraldeko testuetarik HH bidez Hegoaldean bertakotuak (14/15): *aditzalle, admiragarri, atsegintasun, berritasun, bitartekotasun, bizileku, edertasun, eskergabekotasun, erdiratu, ontasun, paregabe (?), seguranza, tristura, usteltasun, zorion*);
- E) Larramendik asmatuak edo “bataiatuak” (maileguak ondare zaharrekotzat emanak) (14): *andizkatu, anparatzalle, aukera, desegindu, erribera, eskualde, gañezkatu, guzia dezakeana, jatorri, mundutar, probetxuzko, sarrera, soseguzko, triunfo* (ikus H);
- F) Hegoaldean 1800ean edo are beranduago bertakotutako hitzak (5); *anparatzalle, berritasun, bitartekotasun, bizileku, jatorri* (2tan);⁷⁹
- G) ez Lren testuetan eta ez beste inon aurkitzen ez den hitz edo egitura lexikoa: *miraldizko berritasun* (eta 4 aldiz agertu ere 40 lerro eskasean); alabaina, bi osagaiak dira HHn s.u. ‘novedad’, bata bestearen segidan eta *Artean -zkoren* iruzkina;
- H) HHn B- letratik aurrera eratorriekin egindako lan ez-exhaustibogatik han ez baina ASn agertzen diren hitzak (7): *admiragarri, argitasun, atsegintasun, bitartekotasun, bizileku, senidetasan; soseguzko*;
- I) atzizki ezberdinen erabilera garaiko testuetan ohi baino ugariagoa ASn, eta atzizki ezberdinen erabilera ohi baino sarriagoak testu labur hau XVIII. mendean atzizkiez gehien zekien eta haietaz zale-tuen zen egilearekin (cf. Urgell 2003) lotzen du:
- ANZA: *seguranza* (hainbat aldiz), *bienaventuranza*;
- ERA: *asiera, sarrera, aukera*;
- GABE: *paregabea, amparogabe*;
- GARRI: *admiragarri, negargarri*;

⁷⁹ EKC erabiliaz sail honetatik ezabatu ahal izan ditut *aditzalle* eta *seguranza* eta orobat *desegindu*, *egiazko* eta *ermuki-ri* buruz ere, gutxienez, hitzon historia orokorra aldatu ez arren. Askok ez bada ere OEHrekin erkatuaz datu ugari eta ezinbestekoak dakartzatza EKCK 1750-1850 garairako eta, beraz, gure oraingo ikergairako.

- OSO: *misericioso, glorioso, suertoso*;
  - TAR: *mundutar*;
  - TASUN: *argitasun, atsegintasun, berritasun, bitartekotasun, eskergabetasun, ondasun, ontasun, senidetasun, usteltasun*;
  - TATE: *humildade, borondate*;
  - TSU: *jaquinsu, amodiotsu, indarsu*;
  - TURA: *tristura, criatura, sepultura, jontura*;
  - TZALLE: *aditzalle, anparatzalle (-LLE: escuemalle)*;
  - ZKATU: *andizkatu, gañezkatu*;
  - ZKO: *egiazko, miraldizko, negarrezko, probetxuzko, soseguzko*;⁸⁰
- J) Urolako edo aldirietako hitz esanguratsuak (3): *jontura, suertoso, soseguzko*;
- K) Sermoian ugari (= 5 aldiz edo gehiago) erabilitako hitzak: *egoki, triunfo, zorion*.

Aurreratu dugunez, sail horietako asko gurutzatuak ditugu eta, esaterako, Hegoaldeko lehen agerraldi batzuk Iparraldetik hartutako hitzak dira, ASko hitzen artean hainbat dira HHn edo Larramendiren gainerako sermoi eta testuetan ere lekukotuak, ASko hitz mordoxka Lk asmatuak edo bataiatuak ditugu, lehen agerraldi absolutuak eta Lk bataiatu edo asmatuak ere badira, AS eta Lren gainerako testuetakoak gehi HHkoak ere badira (dela kide asko edo gutxirekin...). Bistan denez, zenbat eta sail gehiagotan edo garrantzitsuagotan agertu hitz bat orduan eta bere laguntza testuaren egiletasuna antzemateko –kasu honetan Lren alde finkatzeko– erabilgarriago dugu.

Sail guztiak emankorrak eta garrantzitsuak dira azken helbururako, hots, Asuntzioko Sermoia Larramendiren testu berri bat dugula erakusteko, bai-

---

⁸⁰ HHko datuetarako eta analisisirako ik. Urgell 2000: 557hh ("Larramendiren sorbideen bila (I): Eratorpena").

na, beharbada, E sailekoak (HHn asmatu eta bataiatutako hitzak [14]), Gkoak (hapaxak [1]) eta are B-Cko azpisail ezberdinetakoak (ASk HH eta Lren gainerako testuekin partekatu hitzak [48/39]) lirateke argudio pisutsuenak eskaintzen dizkigutenak; alabaina, oso pisuzkoak lirateke ere A sailekoak (lehen agerraldi sail ezberdinetakoak [34]), D (Iparraldetik bertakotuak [14/15]) eta -urriago badira ere- J (Urola aldeko hitzak) eta Kkoak (usu erabiliak) batez ere B / C (Larramendiren lekukotasun ezagunetakoekin) konbinatuaz.⁸¹

8.2. Argudioen pisua egiletasunaren hipotesian

EMAITZEN TAULA

I
<i>Aditzalle</i> (A / B / D / F) → [3]
<i>Andizkatu</i> (A / A1 / B / B1 / C / E) → [3]
<i>Anparatzalle</i> (A / B / E) → [3]
<i>Atsegintasun</i> (A / C / D / H) → [3]
<i>Aukera</i> (A / B / E) → [3]
<i>Berritasun</i> (A / B / F) → [3]
<i>Bidegaldu</i> (A / B / E) → [3]
<i>Edertasun</i> (A2 / B / B1 / C / C+ / D) → [3]
<i>Egoki</i> (B / C / C1 / K) → [3]
<i>Erdiratu</i> (A2 / B / C1 / D) → [3]
<i>Erribera</i> (A / B / B1 / C / C+ / F) → [3]
<i>Eskergabetasun</i> (A / B / D) → [3]
<i>Eskualde</i> (A / B / E) → [3]
<i>Gañezkatu</i> (A / A1 / B1 / E / F) → [3]
<i>Guzia dezakeana</i> (A / B / B1 / C / C+) → [3]
<i>Jakinsu</i> (A2 / B / B1 / C / C+ / D?) → [3]

⁸¹ Kkoak (usu erabiliak) oso garrantzitsuak dira nahiz beste testuekin loturarik ez adierazi, §7.3 eta §7.4n erakutsi diren Lren estilo ezaugarriengatik; Jko Urola aldeko hitz bereziak ongi datoz ere Loiolan emandako sermoi batentzat.

Jatorri (A2 / B / B2 / C / C+ / E / F) → [3]
Miraldizko (A / A1 / B / G) → [3]
Mundutar (A / B / E) → [3]
Ontasun (A2 / B / B1 / C / C+ / D) → [3]
Sarrera (A / A1 / B / C / E) → [3]
Seguranza (A / B / D / F) → [3]
Soseguzko (A / B / H / J / I) → [3]
Triunfo (E / K) → [3]
Usteltasun (A / B / B1 / C+ / D) → [3]
Zorion (A / B / B1 / C / C+ / K) → [3]

II

Admiragarri (A / D) → [2]
Bitartekotasun (A / D) → [2]
Bizileku (A / C / C+ / H) → [2]
Desegindu (B / B1 / C / C+) → [2]
Egiazko (B / B2 / C / C+) → [2]
Erruki (B / B1 / C / C+) → [2]
Garaitu (B / B1 / C / C+) → [2]
Guraso (B / B1 / C / C+) → [2]
Negargarri (B / B1 / C / C+) → [2]
Ondasun (B / C+) → [2]
Paregabe (B / B1 / C / C+ / D?) → [2]
Probetxuzko (A / C+) → [2]
Senidetasun (A / H) → [2]

III

Argitasun (A2 / H) → [1]
Asiera (B / B1 / C) → [1]
Autu (C / K) → [1]
Jontura (A / J) → [1]
Negarrezko (H) → [1]
Suertoso (A / J) → [1]
Tristura (A / D?) → [1]

Gure ustez, aurreko gogoeten arabera ondoko hainbat hitz, (lehen saileko [3] daramaten guztiak bederen) zein bere aldetik –ez soilik guztiak batera edo, esaterako, dozena-erdiko multzoetan harturik– gai lirateke aipatu egiteko honetarako, zorrotzasunik handiena eskaturik ere:⁸² *aditzalle, andizkatu, anparatzalle, atsegintasun, aukera, berritasun, bidegaldu, desegindu, edertasun, erdiratu, erribera, erruki, eskergetasun, eskualde, gañezkatu, guzia dezakeana, jakinsu, mundutar, ontasun, sarrera, triunfo, zorion*.

Horien artean, *egoki, guzia dezakeana, mundutar, sarrera*, kategoria are bereziagoan (maila bat goraxeago) kokatu ahalko genituzke, batez ere HHrekin eta Lren gainerako testuekin dituzten lotura estuengatik. Orobat, horiei erantsi behar zaizkie *jatorri* izen gisa pare batez erabili izana (hitz hori ez zen bertakotuko 1900 arte) eta ezin aipagabe utzi oraindik argitaratzeko genuen HHko bi sarrera berean, bata bestearen segidako bi adieren gainean osatu eta lau bider erabilitako esapidea: *miraldizko berritasun*; ez da berriro inoiz agertu egundaino euskal testu eta hiztegi tradizio osoan eta ezin izan ASren eta HHren arteko lotura nabarmenagorik edo ASren Larramendiren egiletasunaren adierazle ozenagorik. Azkenik, badira HHn paralelo zuzenak izateaz landara, testuan zehar *edo/eta* bikoteen bidez bertakotu hitzak edo funtzio bera duten errepikapen ugariak (ik. §7.4 eta §7.3, hurrenez hurren) baliatuaz: *triumfo* eta *zorion* argiro kategoria honetan sartuko lirateke.

Baina, zehaztasunak zehaztasun, zifrak eurak ezin adierazgarriago dira: 250 bat lerrotako testuan 29 lehen agerraldi aurkitu ditugu Hegoaldeko testuen barnean, 5 bigarren agerraldi (Lren beste testu baten ondotik) eta are 18 lehen agerraldi Euskal Herri osoan; 32 hitz ASn eta HHn, 16 bi horiezaz gainera gutxienez Lren beste testuren batean aurkituak eta 6 dira HHn garatu gabeko eratorri birtualak; hain testu laburrean 22 hitz ASn eta Lren beste testuren batean lekukotzen dira eta horietarik 16 are Lren hiru testutan aldi berean. Iparraldetik bertakotu hitzak 14-15 dira eta Larramen-

---

⁸² Esan gabe doa emaitza hauek analisisiko baldintza zehatzak beteaz onar litezkeela; *triumfo*, demagun ez bide litzateke esanguratsu mende eta dialekto guztietako lekukotasunak kontuan izanik edo *erruki* Bko testu baten aurrean bagina edo *sarrera* egungo euskara corpusatzat harturik... Bestetik da 1740an Loiolan egindako sermoi zehatz hau aztertzean zertzelada guztiek batera soilik egile batengana garamatzatela markatzea, Larramendirengana, alegia.

dik berak sortuak edo “bataiatuak” 15. Horiezaz gainera, 5 hitzi gutxienez 60 urte aurreratu zaio XIXtik ustezko lehen agerraldia, 40 bat hitz eratorri ezberdin lekukotzen da (zenbait hainbat aldiz) eta, besteak beste, *miraldizko berritasun* hapax erraldoia 4 bider.

Ez da esan beharrik, era eta maila askotako froga larri sobera kausitzen dugula Asuntzioko Sermoi hau Manuel Larramendiren lumatik aterea dela erabateko segurantzaz baieztatzeko.

9. Ohar bat ASz eta HHren ekoizpenaz

Lehendik ere (Lakarra 1985a, 1985b) bagenekien Larramendik bere testuetan ere erabiltzen zituela “neologismoak” eta ez bakarrik sortzen Hitzegian *Autoridadesekin* parra egin eta etsaiez barre egiteko edo ezjakinen ahoak ixteko, Ibar ondoko historiografiak azaldu nahi izan duenez testuei ezikusiarrena eta filologiari uko eginaz. Hori, gainera, are HH baino lehenagoko testuetan, *Artean* (1729) edo Azkoitiko Sermoiari (1737); orain dakusgunez 1740ko Asuntzioko Sermoi honetan ere errepikatzen da jokabide hori eta are zabaltzen soilik HHren bidez Iparraldetik Hegoaldera (edo Bizkai aldetik landara) aldatu eta landatutakotzat genituen hitzetara. Bestalde (ik. Urgell 2002a), HHren egitasmoa hasia zen Loiolara baino askoz lehenago, are *Artea* eta aurreko urteko *De la universalidad y antigüedad* (1728) baino lehen ere eta badakigu zein zen eredu zuen *Autoridadesen* sarrerak betetzeko metodoa edo barneko osagai nagusien hurrenkera ere: B, G, Ipar + asmatutako/liburuetan bildutako hitzak, funtsean.⁸³

Aurrekoaz baliaturik eta Blanca Urgellen iradokizunei jarraituz,⁸⁴ §6 eta §7 ataletan ikertutako hitzak (HHn zetozenak, jakina) horko zein erdal

⁸³ B. Urgell izan da bere tesiaren eta hari lotutako hainbat lanen bidez “[HH] noiz, non eta batez ere nola egin den galderei” (2002a: 629) buruz dakigun ia guztia garatu duena; haren lanetik abiatutako osagarri nimoia izan nahi lukete ondoko paragrafoek.

⁸⁴ Urgellek “(...) baliteke hiztegiaren zati bat Loiolara baino lehenagoko astialdian idaztea; berriz, agerian dago gainerakoa Loiolan egin dela: gutxienez G letratik aurrerakoa, orotara 446 or. 828tik. Gehixeago ere zehatz daiteke, baina ez askoz gehiago oraingo, hiztegi barruko datue-

sarreratan datozen markatzea erabaki dugu, horren bidez AS idatzi zuenean egilea noraino iritsia zen (egiantzekotasun handiz, gutxi gorabehera bederen) ikertzeko: nire datuetan *garaitu* ‘vencida, ir de vencida’ eta *egiazko* ‘verdadero’ dira V-ko bakarrak (X-, Z-korik ez dut aurkitu),⁸⁵ baina lehenean ‘allanar dificultades’, ‘sobrepujar’, ‘prevalecer’ ere bada eta bestea genuke seguruago bakarra. Aldiz, P-rentzat *andizkatu* ‘ponderar’, *asiera* ‘principio’ (eta gehiago, noski), *erdiratu* ‘partir en dos mitades’, *paregabe* ‘(sin) par’, *probetxuzko* ‘provechoso’ eta *usteltasun* ‘podredumbre’ - ‘putrefacción’, aski den adina iruditzen zaizkit letra horrentzat eta, gutxiago izan arren, baita *jakinsu* ‘sabio’ (Bibliako adieran, *guraso* bezala) gehi *seguranza* ‘seguridad’ S-rentzat eta bakarrak diren arren⁸⁶ *erribera* ‘rivera’ eta *gañezkatu* ‘re-bosar’, ‘rebosadura’ R-rentzat. Aurreko O-ri dagozkionetan ere bada pare bat eta bata behintzat oso esanguratsua: *aditzalle* ‘oyente’, ‘olor’, *guzia dezakeana* ‘omnipotencia’, ‘omnipotente’; are atzerago jotzen badugu, N-rako aski izango bide da §7.2 azpiatalean luzaz aipatu *miraldizko berritasun*, zeinetan bata bestearen segidan doazen bi ‘novedad’ekin euskararen historian berriro lekukotzen ez den egitura gauzatu baita ASn.⁸⁷

ASko aztergaien arabera, hura idatzi orduko segurtasun osoz iritsitako sarrera T- akaburantz kokatutako *triunfo* iruditzen zaigu: HHn harentzat eta haren gainean familia osoa eraikia dugu, batetik (‘triunfo’, ‘triunfador’, ‘triunfante’, ‘triunfado’...) eta ASn 7 aldiz erabilia baitakusgu, bestetik (§6).

Urgellek (2002a) gogoratzen duenez, ondokoa dugu *Diccionario de Autoridades*en liburukien argitalpen hurrenkera: A-B (1726), C (1729), D-F

---

tan oinarriturik” (2002a: 635). Iruditzen zait G-tik aurrerakoa gutxienezkotzat eman behar dela, hasi eta buka egindako sarrerei legokiekeena; seguruena erdi-eginak zirenak ere osatu ziren, batez ere sarrerako 3. edo 4. “leihatilatik” aurrerakoetan.

⁸⁵ Are gutxiago 1742-1743an osatu Eranskinekorik, jakina; ikus 42. oharrean.

⁸⁶ Bakarrak baina Lren “bataioetarik” bata, hark asmatua bestea eta, gainera, haren enparauko euskal testuetan ere erabiliak biak.

⁸⁷ Erants bedi §7.1n (eta zabalago Lakarra 2022a)n aztertu *jatorri* ‘emanación’, baina baita ‘origen’, ‘original’ ere; gogoan har bedi ‘pecado original’en euskal itzulpena Hegoaldeko idazki askotan (baina ez bazterreko Lren eraginaz landakoetan) HH baino lehenagoko *bekatu orijinal* > *bekatu jatorrizko* nola bilakatzen den.

(1732), G-Ñ (1734), O-R (1737) eta S-Z (1739); horrenbestez, esan dezagun 1740ko abuztuaren 14an sermoia egin zuenean seguruenik azken tomoaren erdia edo gehiago egina edo horren oinarriak jarriak zituela behintzat.⁸⁸

10. Gehiago grafiaz eta hizkuntzaz: kopia, ez originala

Testuari eskaini lehen begiratuaren akaburantz (§2) ikusi dugu bazirela pare bat xehetasun grafiko ez Larramendiren original batekin baina kopiarekin ari ginela susmatzeko modukoak. Hots, bai *-r- > -ø-* iritziren pare bat formatan eta baita *-d- > -r-* irudiren beste batzuetan kausitu dugu eta, azkenik, afrikatu/frikari Larramendik Hegoaldera ekarritako bereizkuntza grafikoa % 90ean edo betearren salbuespenek ondorio berdintsura garamatza.

Bada oraindik arrazoi sendo eta seguruagorik: Asuntzioko Sermoiari frikari/afrikatu oposizioa nola gauzatzen den zehatzago begiratzen badugu, are garbiago dukegu ezin dela Lren eskutik zuzenean ateratakoa izan sermoia-
ren ale hau, baina beste norbaitek ondoren egindako kopia. Honetarako ASko afrikatu bizkarkarien datuak bilduko ditugu hemen azterketa zehatzago baterako:⁸⁹

(1r) *celebratcen, garaitcen, gozatcera, aurquitcen* (2), *celebratcera, alabatcera, baderitzot, amparazallea, celebratcen, publicatcen, lotsacen*;
(1v) *eriotzaren* (7), *eriotza* (2), *eriotzarequin, aditcera, eriotzan, eriotzari, esplicitceco, aurquicen, aurquitcen*; (2r) *alchatcen, aurquitcen* (4),
eriotzaren, gozatcera, deizo, distreatcen, guertatcen; (2v) *aurquitcen, de-*

⁸⁸ Bideanabar, testuan gorago markatu bezala, sarreraren barrenean kategoria bakoitzak zer zati hartzen zuen gogoan izanik, hara HHko *dicha*: ‘felicidad, *dicha, dicea, doaya, doaña, zoriona, doatsun-dea*’: lehen 3ak B eta G direlarik, 4.a Ipar eta azkena egileak sortua zalantzarik gabe, zer etorki ote azken bigarren doan *zorionek*? Erants bedi §6 akabuko *zorion* sarrerako oharrak, tartean Lren testuetan gertatu hitz horren eta eratorrien erabilera-azkoak. (Lakarra prestatzen-c)-n *zoriongi, zoriondo, zoriontasun, pozeraskida, pozeraskidaria* eta beste biltzen dira Lren *zorion* eta *zorionekoren* HHkide bezala, gehienak haren patua baino exkaxagokoak.

⁸⁹ Lehen bost orrialdeak soilik (1r-3r); guztiaren 2/3tsu; gainerakoan ez da salbuespenik aurkitu.

ritzat, *consideratcea*, *baratza* (2), *bicilecutzat*, *etzan*, *aurquitcen*, *viotza*, *contentatceco*, *atseguintasunez*, *zuceditzen*, *viotzac*, *viotceco*; (3r) *eriotza*, *eriotzaren*, *eriotzaric*, *vicitzaric*, *eriotzan*, *iritci*, *aditzalleac*, *aurquitcen* (3), *itcic*, *gañezcatcen*, *eriotzarequin*; (3v) *batzuec*, *igotcean* (2), *icaratcen*, *publicatcen* (2), *asmatcen*, *aditcera*, *litzaqueala*, *eriotza*, *eriotzaren*, *etzuen*, *beretzat*, *igocean*; (4r) *guelditcen*, *deitzot*, *itz*, *guelditcen*, *amparatzalle*, *eriotzati*, *escatcen*, *utci*, *aututcen*, *escogicen*, *beretzat*, *veguiratceco*, *palagatceco*, *aseguratceco*, *eriotzaren* (2), *beretzat*, *guretzat*, *eriotza* (4), *corresponditcen*, *seguitcea*, *betetcen*, *confiatcen*, *itzuli*, *itzazu*; (5r) *confiatcen*, *emparatceco*, *aurquitcen*, *contatcen*, *escatcen*, *alegratcen*, *descansatcea* (2), *gozatceco*, *descansatcea*, *gozatceco*.

Hots, <tz> *a-o-uren* aitzinean baina <tc> *e-irenean*. Ezaguna denez, Artean Larramendik egin zuen bere proposamen grafikoan zera dio txistukari afrikatuez:

Finalmente dos pronunciaciones se harán difíciles a algunos y son las que traen *tz*, *ts* y, sin embargo, son muy suaves y dulces, v.g. *otzá* frío, *gatzá*, sal, *hitzá* palabra y *otsá* ruido, *lotsá* vergüenza, *otsoá* lobo, *atsoá* mujer vieja, *utsá* vano. Acertaráse con su pronunciación si se hieren ambas consonantes juntas, como partes de la syllaba siguiente (1729: 339).

<tz>ren adibide guztietan, halabeharrez, *tza* dugu, baina Arteko aurreko ataletan badira (37) *bátzuec*, *bátzuen*, *bátzuei*..., (38-39) *bederatzi*, *amazortzi*, *emeretzi*, (53) *ecarritzea*, *icusitzea*, *eseritzea* (...) esta dicción *tzea* (...) *artzea*, *uquitzea*, *aguintzea* (...) (54) “(...) añadiendo *tzen*, *aditutzen*, *arritutzen*, *egositzen* (...)”, (55) *ateratzerat*, (159) *nintzen* (319) *loacartzen*, *esnatzean*... Are markagarriago gertatzen da liburuaren akaburantz euskarazko poesiaren adibidetzat eman Joanes Etxeberriren *Noelak* eta *Manual Debotioñezkotik* gehi Haranbururenetik zati guztiak <tz>rekin jasoak izatea, edozein ere dela ondoko bokala: N *bihotzera*, *batzuc*, *citzaisten*, *aitzina*; MD *bihotzez*, *gaitzetsi*, *baitatzaquec*; Har *laudatzen*, *jauntzat*, *defendatzen*...

Orobat Larramendiren beraren horko “Euskara” bertsoan eta gainerako bere sormenetiko ekoizpenetan: (383) *guertatzen*, *cebiltzan*, (391) *ausartzi*, *etzeran*, *etzan*... Halaber *Hiztegi Hirukoitzaren* hitzaurrean: *aditzen*, *batzuec*,

gaitzic, hitzontziac, isiltzeco, daquitzan, edertzen, utzi, (22 kasutatik).⁹⁰ Baita *Corografian (izcuntza, hitzoncia, etzeatiet, oroitzar, 17 kasutatik)*⁹¹ eta *Sobre los Fuerosen: zaiquitzu, biotzaren, batzuec, garbitzen, etzidin, ateratzeco, 30etatik*). Mendibururi egindako Sarrera-Gutunean: *arguitaratzeco, utzi, ayenatzen* (34tatik), <tc>rik gabe.

Sermoiak. Testu hauetan dozenaka eta are ehundaka dira <tz>dunak eta bost bokalen aurrean erregulartasun osoz. Ez dugu salbuespenik aurkitu eta <tze> eta <tzi>ren adibide eskutada bat ematera mugatuko gara Asuntzioko Sermoiko usadioarekin erkatzeko:

- A. Azkoitiko Sermoa: *argitzen, cecartzien, hitzic, etzigon, etziran, malmetitzen, etzeuala*.⁹²
- B. San Agustinen Doanditza:⁹³ *ondratzen, daramatzien, biotzetic, utzitzen, etzion, itzatzu, camporutzen, iritzian, etzera*.
- C. Andoaingo Sermoa: *biotzez, etzinde, dauzcatzienac, hiltzecoa, etzituzten, esnetzallea, hitzontziqueria, eragotzi, garbitzera*.

Hiztegi Hirukoitzaren gorputzean: *lotzurra* ('taba'), *beltzuntza, eultzarra* ('tábano'), *iltze, ultze* ('tabaques'), *dilidontzia* ('tembladera'), *dauzcatzitzu* ('yo los tengo', etc), *totzic* ('tomalos al muchacho'), *dacartiz* (x -tzi), *espartzua* ('trenza'), *iurtzuria* ('trueno'). Halaberharrez, ez dugu <tzo>-rik aurkitu osorik begiratu dugun T- letrako sarreretan.⁹⁴ Alabaina, horiek berariaz bi-

⁹⁰ Altuna & Lakarra (1990): salbuespenik gabe. Hor bildu ez den L orrialdeko pasarteetan *azaltzeco, aguertzeco* (ez da adibide gehiago).

⁹¹ Salbuespen bakarrak *guertzen, lotsacen*. Akatsak?

⁹² Sermoi honetako eta *Corografiako* usadioa markatuak zituen Seguiolak (2004: 251).

⁹³ Hasierako oharrean esan bezala, Kaltzakortaren edizio kritikoa (2018) darabilgu, hor ezarritako formak hurbilago baitira Lren originalekoetatik edo haren kopiarik zaharrenetakoetarik; Aranak eta ondokoek <tz> dakarte edozein bokalen aurrean, baina -kasu honetan hori izan arren itzaroten duguna- ez da fidagarri suertatzen, beste hainbat puntutan ere modernotu egiten baitu Lren usadioa.

⁹⁴ Letra hori hautatzearen zergatia aurreko atalean ASren eta HHren garaikidetasunaz markatua izan da. Nolanahi ere, puntu honetan berdintsu zatekeen beste edozein letrarekin, Lk ez baitu usadio aldaketarik hiztegi osoan zehar, errataren bat gorabehera (cf. testuko *dacartiz*).

latuz geroz errazki aurkitzen dira: *atz*o ('ayer'), *hitzontzia* ('hablador'), *mintzoa* ('habla'), etab.

Ez da esan beharrik ASko usadioa ez datorrela bat ez egilearen aurreko eta ez ondoko testuekin, ez eta Arteko dotrinarekin edo AStik (kronologikoki) aski hurbil den HHko usadioarekin ere. Ezinbesteko ondorioa iruditzen zaigu ez Larramendiren originalaren baina ondoko norbaitek egingdako kopia baten aurrean garela.⁹⁵ Ez da harritzeko Lren originaleko <tz> ez gorde izana, ordea, oraindik *Euskeraren Berri Onak* obran <tz> araukotzat eman arren Kardaberatzen usadioak ez baitirudi horrela bermatzen duenik:

Markatzekoa da 60aren hamarkadan oraindik Kardaberatzek ez duela <tz> bakartzat hautatu *i* eta eren aurrean: *esquentcen* (1), *dedicatcen* (1), *servitceco* (11), *costatcen* (11), *escatcen* (11), *escatzen* (11), *deseatzen* (21), *oroitzeco* (21), *confessatcea* (21), *perseguitcen* (31), *gurutce* (31), etab. ditugu *Christauaren Bicitzan*, <tc> nagusi dela lehendabiziko so batean. Ez du lekukotasun zuzenagirik ere ematen, maisuari jarraikiz, *Eusqueraren berri onetan* (1761) <tz> eta <ts> idazteko gomendatu arren: "Ascorrenzat nequea dirudi; baña juicioa duenac nequeric batere eztu, esaten dan bezala escribitcean: *tza*, *tze*, *tzi*, *tzo*, *tz*u, *tsa*, *tse*, *tsi*, *tso*, *tsu*. Euscalduna bacera aleric oartu gabe, ta alacoric ez baliz bezala, neque gabe, zuc itzeguitean, or escribitu dan bezala, beti esaten dezu (...) orrelaco beste itzac escribitcea edo esatea, cer neque da?" (28)

Mendiburuk, aldiz, <tz> arauzko bihurtu du leku guztietan <tc>ren kaltetan eta berdin Larizek. (apud Lakarra 1985b: 245)

Hizkuntzari doakionez –gehienbat Larramendiren gainerako testuekiko berdintasunak askozaz zabalago eta sakonago izan arren (cf. §3 eta §§6-7)– badira ezaugarri gutxi batzuk nekez har litezkeenak Larramendiren eskutik sortutakotzat: motibatiboko eta zenbait ablatibotako *-ti*, batetik, eta objek-

⁹⁵ Hizkuntzako eta grafiako arazoiez landa, gogoan dut J. A. Munita adiskide eta UPV/EHUko paleografiako irakasle ohiak Azkoitiko Sermoiaren faksimilearekin konparatu ondoren adierazi zidala (materialtasun hutsari kasu eginaz) ez zituela esku berekotzat; ikus 184. orrialdeko 1. irudia.

tu pluraleko komunztadura falta gutxi batzuk, bestetik. Azkenik, horiezaz gain, badira *-r-/d-* eta *-r-/ø-* txandakatzeren batzuk ere:

1r *orretati*, 1v *soseguagati*, alde *onetati*, 2r dan *parteti* (2, –baina 2r dan *aldecitic-*), *emendi dator*, esateagati, 2v parage *onetati*, *argati*, 3r *soseguagati*, verrietasunagati (2), valle *artati*, 3v *argati*, 4r illen *arteti*, eguiñagati, *eriotzati*, *escualdeti*, *bertati*, 4v *argati*, *cergati* (2), *videti*, esquergabetasunagati, valle *onetati*;

1r Marta eta Maria Evangelio Santuac empeñaturic eracusten *digun* becela; 1v esplicatuco *dizu*et beraren gloriac; 4r Deitzot itz oiec erac esango *ciela* mundutarrai;

2r ez *deizo* Jesucristoc daucala; 4r escatcen *badirazu*; *deitzot* itz oiec;

Lehen bientzat paraleloak aurkitzea ez da zailegi Goierrri aldeko testuetan, XVIII. mendetik bertatik atera gabe ere, esaterako Murugarrenek (1984) argitaratu platika anonimo urtegabe eta lekutugabeen:

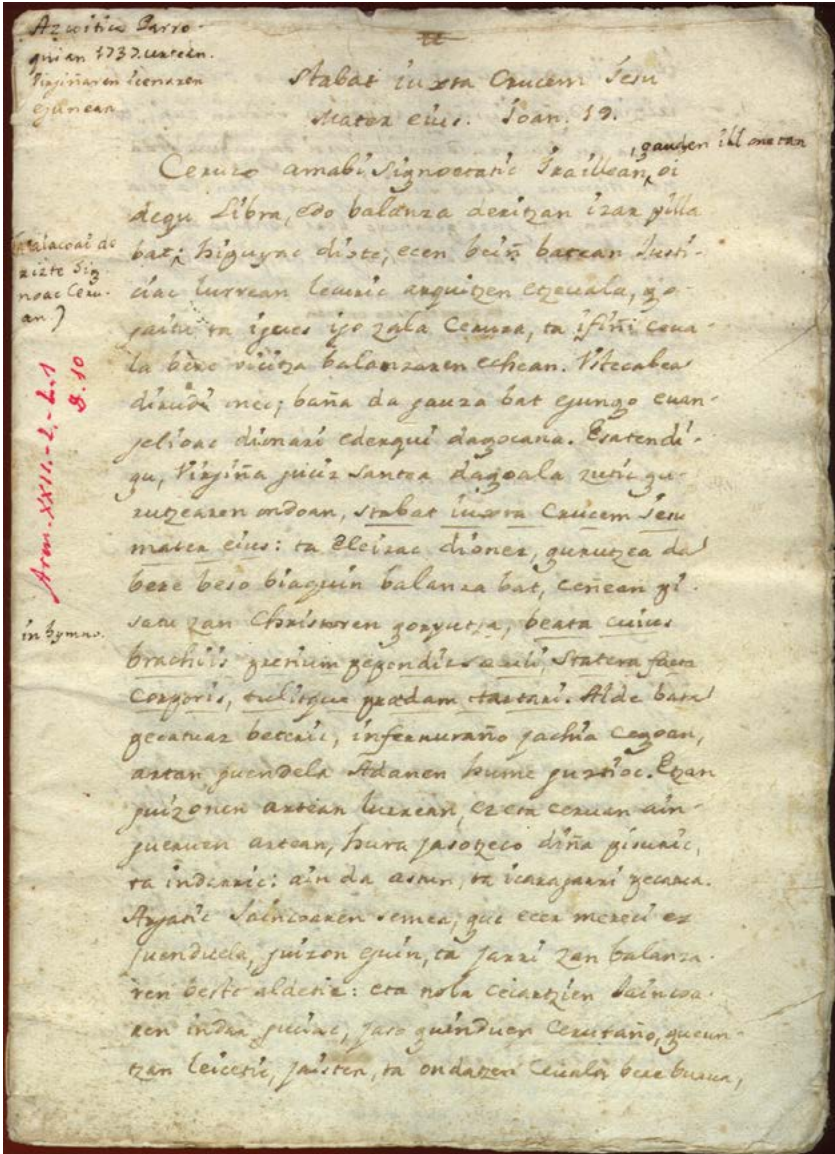
2 *autic*, 3 *parcatzeagati*, *bategati*, 4 *tabernati*, *jocuetati*, *fastaetati*, *alperretati*, 5 *guztietati*, 6 *ofenditzeagati*, 7 *izanagati*, *galduagati*, 8 *ofenditzeagati*, *seguratzegagati*, 10 *infernuti*, *pasatzegagati*, *aecgati*, 13 *aec bietati*, 14 *gogoti*, *gaurdanetic*;

10 *cerbait arinduco* ote *dizuen* cere tormentuac, 14 *orretaraco ematen didazu* aviso gozo oec.

Haatik, G Hegoaldeko ezaugarri funtsezkoetan (*edun-en *deu-* eta *zeu-* eta eratorrietan, demagun) ez da arrastorik ASn eta PLko komunztadura gabeko bien aldamenen ere askoz gehiago dira (NORK-ZEReko) komunztaduradunak. Zehaztasun gehiagotan sartzea ezinezko zaigun arren, kopia-gilea Gipuzkoa Hegoaldekotzat jotzea bide dugu egiantzekoena, are gehiago sermoi honen aldamenen diren XVIII. mendeko enparauko hiruretarik bi Seguran eta Idiazabalen emandakoak direla ikusirik.

Paperak, halabeharrez, filigranarik agertzen ez duelarik –beharbada kuartilletan antolatzeko *forma* estandar handiagoetarik holako markarik ez zuen alderdia zatitu eta tolesturik–, ezin lagun gaitzake kopiaren datarekin. ASrekin batera gorde diren sermoiak mendeko '70 eta '80ko hamarkadetakoak direlarik (1772, 1783, 1788koak, zehazki), litekeena da AS ere ordukoa izatea baina ez da ezinbestekoa eta ikerketa eta aurkikuntza berriak beharrezko dirateke argi gehiago egiteko.

1. irudia. 1737ko Azkoitiko Sermoiaren Larramendiren autografoa; 1740ko AStik gordetako hurbilena (apud Lakarra 1985b)

11. Ondorioak

Zorigaitzez, merezi luketen arreta filologikoa jaso gabeko euskarazko lekuko asko da oraindik, eta hala gertatzen zen hemen argitara dakargun Antso Jakitunaren Fundazioan –etorki, data eta egile ezagunik gabe– zetzan Asuntzioko Sermoi honekin. Lehen Euskara Modernoko enparauko testu ugarien artean ezkutaturik eta atzendurik laga beharrean, sermoi honen hainbat ezaugarrik, –berariaz bertan kausitu erretorika eta hizkuntza landuak (bereziki lexiko hain markagarri eta interesgarriak)– honako hau editatzeko gogoia piztu eta aurkezten dituen oinarritzko galderak erantzutera bultzatu gaitu. Gure ikerketen arabera, Manuel Larramendi jesuita euskal gramatikari, hiztegitale eta –nahiz erdarazko zein euskarazko– idazle handiarena dugu, hain zuzen, 1740ko abuztuaren 14ko bezperako mezatan Loiolako Kolegioan emana (bertako Historia liburuak bermatzen duenez, §5) editatzen dugun Asuntzioko Sermoi hau.

Asuntzioko honen kasuan, gainera, egilearen enparauko sermioen mailari ezer kendu gabe, interesa areagotzen da, gogoan izanik Loiolako jesuiten aurrean emana izan zela eta momentu berezian emana, gainera, –data horretarako Larramendik ekoizpena aurreratua baitzuen baina ez argitaratua ezta amaitua ere bere *Diccionario Trilingüe* ospetsua– eta, izan ere, HHren garapenaren hainbat errainu eta isla garbi antzematen baititugu bertan, ASren ezaugarrietan.

Baieztapen hauek funtsatzeko –hots, Lren gainerako testu orain arte ezagutuekin batean segurtasunez aztertua eta erabilia izan dadin– garatu ahal izan dugun azterketa fin eta zehatzena ezarri nahi izan diogu hainbat alderditatik testuari, helburu jakin horretarako emankor eta erabakigarrien gertatzen zaizkigun ertzetarik, bereziki. Testuaren barneko hurbilketak eta Lren gainerako testu eta liburuekiko erkaketak bete dute, beraz, gure saioaren zati nagusia, dagoeneko ikusi bezala, egile, data eta tokiari dagokiona kanpoko informazio erantsi baliagarriaren berme edo laguntza oso onuragarriaz ebatzi bada ere: §3. atalean hizkeraz funtsean Probintziaren Iparralde edo Beterriari dagokiola erakutsi dugu laburki (nahiz barneko zenbait kontraesan baden (*zuan/zuen, duan/duen*);⁹⁶ ho-

⁹⁶ Lren gainerako testu gehienetan bezala, SAgSn, demagun, baina –beste era batera– baita AndSn ere. Agian SAgSk lirudike AStik hurbilen, baina badira ezberdintasun aipagarriak (*ezan

rrekin batera, lehen paragrafotik antzeman litekeen egileak zuen –eta Lrenaz dakigunarekin bat datorren– bere bailarako euskararen mugetarik harago egiteko asmo argia (funtsean Euskal Herri osora hedatzeko borondatea) markatu dugu.

Asuntzioko Sermoia garaiko enparauko gehienen baliabide erretorikoen langa apaletik oso gora dela argudiatu dugu gero: Andoaingo maisuaren gainerako saio urri bezain zoragarriak bezalatsu (§4) sermoiaren *ornatusa* (errepikak, *variatioak*, hitz bikote eta hirukoteak, galde erretorikoak, eskemak...) Larramendik Salamancatik zekarren sermolari trebearen ospea bermatzera zetorren (lehen erdaraz, orain euskaraz). Horrekin batera, haren hizkera (Lagundiko “beltzik” jakintsuenen mailatik kokkaren batzuk gorago eta aberatsago) miatu nahi izan dugu, bi mendetan inork gainditu ez zuen eta gehienek onartu eta laudatu zuten haren hizkuntzazko maisugoa eta lehenatasuna aldarrikatuaz.

Larramendiren obrari lan ezezagun bat esleitzeko eta aitortzeko jomuga horrekin, iritzi-miritzietarik aldendu eta egile eta lekukotasun garrantzitsu honekikoak ahalik eta zehatzenik erabaki eta finkatu nahi izan ditugularik, OEHko (eta, behar zenean, EKCrene) datuekin egindako erkaketa zabal eta luzeen bitartez, ia 50 hitz hautaturen inguruko zertzelada esanguratsuenak bildu ditugu §6n.⁹⁷ Bertan dira lekukotuak Hegoaldeko lehen agerraldi ugari (baita hainbat Euskal Herri osokoak ere), orobat ASz landa HHn lekukotutako hitzak, ASz gain Lren enparauko euskal testuetan agertzen zaigun mordoia, halaber Iparraldetik Lren HHren bidez 1745az geroztik Hegoaldean bertakotu franko, –tartean Iparraldeko hainbat testutan berlandatuak– eta baita, noski, Lk HHn (zein lehenago, Artean, AzkSn nahiz ASko honetan) asmatu zein “bataiatuak”, zorduna hartzekodun bilakatu eta mailegatuak ondare zaharrekotzat emanaz, ale-

---

irrealisetako laguntzaile iragankor bakarra, hainbat erradikal eta ez -tu irrealis perifrasieta...). Zalantzarik gabe, premiazko litzateke Lren testu guztietako euskararen azterketa zabal.

⁹⁷ Konpli da gogoratzea 8 orrialde eta erdi exkax, 250 lerrotan bilduak direla era askotako azterketarako agertu emankortasunagatik hautatutako hitzok; gainera, eta ez halabeharrez, ia guztiak ditugu bi eta hiru aldiz bederen errepikatuak, gehienak lauzpabost aldiz eta bat (*zorion*) 15 aldiz *ditxarekin* bikote eginaz eta behin bera soilik.

gia.⁹⁸ Ez ditugu ahaztu nahi izan 1745 ondoko hamarkada eta mendeetako gertakariak ere, usu delako hitz baten ondoko bizitzak –hurrengo garaietako lekukotasunetan lortu hedadurak, alegia– beste edozein argudioren pare bil bailezake Larramendiren hitz ezagunenarekin. Azkenik, hapaxak, erabilera bereziak dituzten hitzak edota egileak asmo berezi markagarriren batez maizkara darabiltzanak bildu dira, baita hitz eratorriak ere, eraketan erabili atzizkien bidez sailkatuaz.

§7. atalean analisirako markagarri gertatzen diren zenbait isats berezi erantsi dizkiegu aurreko emaitza aski esanguratsuei: *jatorri* (§7.1) eta *miraldizko berritasun* (§7.2), asmatzaile edo egiletasun seguruko berba eta sintagma berezien erabilera, funtzio erretorikoaz landa helburu praktikoko edo pedagogiko hain markagarria duten errepikapenak (§7.3) eta hauei hurbiletik lotzen zaizkien *edo* gehi *eta* juntagailuen bidez zuzenbide berarekin osatu hainbat bikote baliokide (§7.4). Hots, sermoi baten forman antolaturik hizkuntzazko hainbat mezu eta asmo ageri dira AS honetan.

Beharbada, Asuntzioko Sermoia norena izan zitekeen asmatzeak ez zuten oztopo larri edo gaindiezinik horretara jarriz geratzeko euskal testuetan eskarmentu apurren bat duenarentzat (nahiz hau izan orain arte peritestuan egilearen sinadurarik ez bestelako zertzeladarik ez dakarren lehena); arazo handiagoa suposatzen zuten, –agian interes urriagoko izan arren–, horren data eta toki zehatzak asmatzeak. Bi horiek askatzeak, ordea, haren aldeko egiletasunarekiko ondorioa ere berma zezakeen, jakina. Azken galdera horiek erantzuteko, J. I. Aranaren ohar ezagun baina egokiro preziatu gabeak (Kolegioko Historia liburutik hark atera Lk bertan eman sermoien zerrendak, zehazki) jarri gaitu bide zuzenean, zain zen baina itxaroten ez genuen aurkikuntza pozgarriaren ehiza osatuaz eta barneko argudioez landakoen bidez berretsiaz (§5).

Ondoko atalean (§8), aztertutako hitzak sailkatu ditugu lehenik (§8.1) emaitzen analisisian sakonduaz, §§6-7 ataletan hitzen historia ikertzeko

---

⁹⁸ Gogora harako *alabanza* famatuarena; hemen diren *erribera* eta *triumforen* aurrean ‘bataio esplizituez’ (1.a) eta ‘isilpekoetz’ (2.a) hitz egin ahalko litzateke, beharbada.

erabili irizpideak jarraituaz. Orobat, beren azalpen boterea miatu dugu, hitz horietan bildutako argudioak kateatuaz edo askerik aztertutako Lren egiletasunaren aldeko froga gisa erabili sarrera bakoitzaren pisua bistaratuaz (§8.2).

Asuntzioko Sermoia Larramendiri esleitzekotan susmo hutsetatik aurrera jo beharra zen eta irizpideak fintzea eta frogabidetzat hartzeko zirenak zabaltzea, hitz solteetara mugatu gabe –nahiz baden franko berehalakoan enparaukoren laguntzarik gabe harengana bidaltzeko gai denik–. Ohargarritzat dugu, orobat, zein bere aldetik harturik Lren sermoi eta gainerakoak (gutun, liburu-pasarte...) aski labur izan arren, hitzen historiaz –eta ondorioz testu honezaz edo etorkizunean izan litekeenez– gai baitira pisuzko argudiorik osatzeko. Haiek garatzean, beren ugalketa erlatiboak sare bakoitzean tupituagoa osatzea ekarri du, bai beren artean eta baita hauei HHa zein –neurriren batean– Artea gehiturik ere.

Bistakoa denez gure bilaketa “bideratua” zen, nolabait esan, hots, hasieratik bertatik, egilea Larramendi izan zitekeela oso egiantzeko aukeratzat genuen, eta oso urruti ginen egile zeharo ezezagun baten aldeko frogan bilaketa arrunt eta ohikotzat hartzetik. Horrenbestez, argudiaketan Lren testuetako paraleloei –batez ere bat baino gehiago zirenean aldegarrantzi berezia ematea erabaki dugu, eta HHren erabileran ere ASko gertakari partikularrak (eta alderantziz) markatu ere berariaz, dela *miraldizko berritasun* hapax harrigarria 4 bider 40 lerro eskasetan erabiltzea edo *triumforen* HHko familia aberatsaren parean hitz honek ASn duen erabileraren ugaria (7 aldiz 2 orrialdetan), nahiz *dicha eta zorion* bikotearen errepika etengabe asmotsu bezain esanguratsua bataren eta bestearen historia hain ezberdinez.

Larramendiren testuen sarean zabal eta sendo txertatuak diren hitzak, HHn Iparraldetik bilduak zein berak eratuak edo bataiatuak (edo “&c” batez iragarrikerik edo zilegizaturik utziak) eta Hegoaldeko tradizioan lehen agerraldiak direnak (baita Lren lehen agerraldien ondoko bigarrenak), batetik, eta (modu osagarrian) HH ondoko hamarkadetan Lren jarraitzaile argienetan lekukotuak izan dira lehenetsi ditugunak –Lren asmo didaktiko-erretorikoei dagozkien errepikapenak ahaztu gabe–, eta, noiz bakoitzak

bere aldetik, noiz beste zenbaiten laguntzaz, Lren egiletasuna aldarrikatzeko segurtasun funtsatua damaigutenak.⁹⁹

Aurreko jardun luze eta usu neketsuaren emaitza nagusia bikoitza dugu: froga lexiko ugari eta seguruz egile-izen, urte edo jatorri gabeko kopia anonimoa, zalantza gutxiz Larramendiren buru eta eskutik ateratako originala zela aldarrikatzea, batetik, eta horretarako prestatu dugun baina etorkizunearan bestetarako ere baliagarri izan litekeen irizpide eta analisi bide filologiko mordoan garatzea edo urratzea, bederen, bestetik.

Halaber, jakinik (cf. Urgell 2002a) Larramendik bere hiztegia 1728ko *Antigüedad y Universalidad* argitaratu baino lehen hasia zuela eta baita HHko A- letraz geroz lan-metodoan izandako aldaketa handia, hurrengo atalean (§9) ikertu nahi izan dugu sermoia eman zenean egileak nontsu (HHko zein letratan) ziharduen, ASko hitzen eta HHkoen erkaketa arin baten bidez. Gure ustez, *triunfo* sarrera-familia behintzat osatua zuen 1740an AS idatzi baino lehen, eta, beharbada, urrutixeago ere iritsia zen, HHko sarreretako lehen bizpahiru hitz edo “leihatilei” dagokienez, bederen, ez, agian, testuetarik jaso edo egileak berak asmatu hirugarrenaz eskuinagoko kokaguneetan.

§10ean Larramendik *Artean* eta gainerako lekukotasun zuzen ezagunean –AzkS, HH, *Korografia* eta beste– salbuespenik gabe egindakoaren aurka, AS honek <tz> soilik *a-o-u* bokalen aurrean darabilela (<tc>, aldiz, *e-i*-renean) eta hizkuntzazko beste zertzelada txiki baina garrantzitsuekin –gehi ASkoaren letra eta Larramendiren autografoekiko ezberdintasunengatik– ez Lren originalaren baina inoren kopia baten aurrean garelako ondorioztatu dugu.

---

⁹⁹ Ez dut oraingoan gehiegi erabili –aztergai gutxiago ere miatu dudalarik– baina pisuzko eta are usuenik erabakigarri iruditzen zait Lakarra (prest-a)n sistematikoago darabilidan “argumentu sintagmatikoa”. Adibide erraz baterako, KS 3 *Bañá ò María, nere gurte edo culto eta confianza bigun eta osoaren jomuga dina* esaldiko *jomugaren* jatorria zehazterako orduan (“Documentado desde Lizarraga de Elcano, aparece en textos meridionales y en algún septentrional moderno”, OEH) ezinbesteko da gogoratzea sermoi horretako agerraldi bakarrean hitz hori 1745eko jaiotza data bera duten *gurte* eta *dina* eraketa eta bataio-kide birekin doala eta gertakari horrek biderkatu egiten duela bakoitzaren argudio-pisua.

Kopiagileak ez zuen hizkuntzazko aldaketa handirik egin (-*ti* ablatibokoa eta PL komuntadura falta batzuk zein -*d-* > -*r-* edo -*r-* > -*ø-* zenbait) baina itxura guztien arabera Gipuzkoa Hegoaldekoa bide zen.

Uste dugu, amaitzeko, era askotako froga sendoak eman ditugula baieztatze-ko Lren testu artean ezezagun baten aurrean garela, eta Asuntzioko Sermoiaren lekukotasun berri honek –gehi honen aurkikuntzaren bidez ezaugutu auzo duen Kontzepzioko Sermoiak (Lakarra prest-a)– Manuel Larramendiren euskal testu bilduma laburra (cf. Altuna & Lakarra 1990)¹⁰⁰ hein batean zabaltzera garamatzala; ikus, orobat, §5eko oharra Loiolako Kolegioan eta inguruan emandakoez, kontuan izanik ez ziratekeela inolaz ere egilearen sermoi bakarrak.

AS tamainaz handia izan ez arren –bai markagarri guztiz bere estilo eta helburu didaktiko-erretorikoen aldetik (cf. §4 eta §§7.3-7.4) guri axolakoen zaigun hizkuntzazkoarenetik gainera–, egilearen enparaukoekin batera –Arteko poesiak (1729), Mendibururentzako Sarrera-Gutuna (1747), Azkoitiko Sermoiak (1737), San Agustinena (1750),¹⁰¹ Andoaingo Agustin Leitzakoaren omenezkoa (1763), eta, beharbada, oraindik ezagutzen ez dugun besteren bat¹⁰² gehi, bere liburuetako (HH 1745 [1742ko Hitzaurrea]), *Corografía de Guipuzcoa* (1754), *Sobre los Fueros de Guipuzcoa* (~1757) zenbait zati labor eta Burgosko Dotrinatik (1747), dagokion partearekin–¹⁰³ euskal prosaren

¹⁰⁰ Altuna & Lakarra (1990) lanean bada akats bat baino gehiago (edukizkoak nahiz formazkoak), hein batean edizio txukunei komeni ez zaizkien momentuko presengatik. Badut gogoia hura ahal bezain laster zuzentzeko eta osatzeko, AS hau eta lehen ahaztu beste pasarte laburren bat ere gehituaz eta emandako testuak berriz begiratuaz. Hor falta direnen artean markagarri dira HH L (50) orrialdeko Leko lerro urri baina garrantzitsuak; ez da ahazteko zein ataletan kokatuak diren: § 26an, “De las voces facultativas y de la licencia que me tomo en la formación de algunos vocablos”.

¹⁰¹ Aita Aranaren “1738-60” data proposamena horretara zehazteko argudioez, ikus 25. oharra.

¹⁰² 30. oharrean esan bezala, delako *correspondencia bascongada*, beharbada “euskaldunekin izandako gutuneria” baino ez da, ez nahitaez “euskaraz egindakoa”, denok uste edo nahiko genukeen bezala. Bestelako testurik aurkitzeko (§5ean aipatutako 1735eko eta gainerako sermoiak edo, beharbada, hor aipatu gabeko baina editatzeko bidean den 1772ko beste kopia izen- eta tokigabe bat) esperantzarako zio gehiago izan bide genezake; cf. Lakarra (prest.-a).

¹⁰³ Ikus Altuna (1982) eta Lakarra (1986) eta (1987) testu honetan Mendibururi eta Larramendiri dagokien partehartzeaz eta bere edizioaz; labor esateko, Lren zuzenketak zabal eta sakonak dira Mendibururen originalaren gainean eta funtsean onartuak argitaratutako azken bertsoian.

garapenaren eta euskararen historiaren garai berriaren (Lehen Euskara Modernoaren) lekuko zein pizgarri nahiz gailur gisa ageri zaigu Larramendiren obra, zinez euskal prosaren edozein erakusgarritan agertzeko modukoa, Mitxelena eta enparauko ikertzaileek –arrazoi osoz– markatu izan dutenez.

12. Bibliografia

AIESTARAN, U. (2023). «Añibarroren *Christau Doctrina* eta nafarrera idatziaren bilakabideaz», GrALa, UPV/EHU.

ALTUNA, P. (arg.) (1967). «Larramendi'ren iztegi berria», *Euskera* 2. aldia, 12: 139-300.

——— (1982). *Mendibururen idazlan argitaragabeak*. Bilbo: Euskaltzaindia & Ed. Mensajero, 2 lib.

——— (1991) «Larramendiren haurtzaroko urteak», *Euskera* 36: 35-43.

——— (arg.) (2000) *Aita Aranaren Egunaria*. Iker 12: Bilbo, Euskaltzaindia.

——— & LAKARRA, J. A. (1990). *Manuel Larramendi. Euskal testuak*, Donostia: Andoaingo Udala et al.

ARCOCHA-SCARCIA, A., LAKARRA, J. A. (2019). «Aspectos de la gramatización antigua de la lengua vasca: Humanismo, reformismo e imprenta (1545-1596)», *Lengas* 86 (*Miniscules et capitales*), ISSN 0153-0313, [https:// doi.org/10.4000/lengas.4115](https://doi.org/10.4000/lengas.4115)

BÄHR, G. (1925). «Flexiones verbales de uso actual en Legazpia (Goyeri)», *Euskera* 3: 73-114.

BILBAO, G. (2011). «Lubieta, izen berri bat euskal testuen historian», in J. Gorrochategui, J. A. Lakarra eta B. Urgell (arg.), *2nd Conference of the Luis Michelena Chair - Koldo Mitxelena Katedraren II. Biltzarra - II. Congreso de la Cátedra Luis Michelena*, Gasteiz: UPV/EHU, 621-649.

——— prestatzen [Lubieta], *Diccionario en castellano y bascuence que sirve para la enseñanza de la vascongada*. Sociedad Vascongada (Bilboko) eskuizkribua.

GÓMEZ, R. & ZULAIKA, J. (2020). *El Vocabulario Pomier. Edición y estudio de un diccionario manuscrito anónimo euskera-español*. Bilbo: UPV/EHU.

IRURETAGOIENA, H. (2022). «Izenak sortzeko atzizkiak Pomier hiztegian, Lubietaren hiztegian eta Ubillosen dotrinaran». GrALa, UPV/EHU, Gasteiz. ASJU argitaratzeaz.

KALTZAKORTA, J. (2018) «San Agustin Eguneko Sermoiaren edizio kritikoa», *Sancho El Sabio Extra 2*: 39-72. Ikus Mitxelena 1974 [2017].

LAKARRA, J. A. (1985a). «Larramendiren hiztegitzaren inguruan», ASJU 19: 9-50.

——— (1985b). «Literatur gipuzkerarantz: Larramendiren Azkoitiko sermoia (1737)», ASJU 19: 235-281.

——— (1985c). «Berriz Larramendiren segiziokoez», ASJU 19: 439-452.

——— (1986). «Burgosko Dotrina (1747): I. Testua eta oharra», ASJU 20: 533-594.

——— (1987). «Burgosko Dotrina (1747): II. Faksimilea eta hiztegia», ASJU 21: 277-317.

——— (arg.) (1992). *Manuel de Larramendi. Hirugarren mendeurrena (1690-1990)*, Andoaingo Udala-Euskaltzaindia - Gipuzkoako Foru Aldundia - Eusko Jaur-laritzako Kultura Saila, Andoain.

——— (1992b). «Larramendirekin aurreko hiztegitzaren historiaz: aztergai eta gogoeta», in Lakarra (arg.) 1992a: 279-312.

——— 1993 (2017) *XVIII. mendeko hiztegitzaren etorkiez*, UPV/EHUko Tesia. UEU.

——— (1994) *Harrieten Gramatikako hiztegiak (1741)*, ASJUren Gehigarriak 18, Donostia.

——— (1996a). *Refranes y sentencias (1596). Ikerketak eta edizioa*. Bilbo: Euskaltzaindia.

——— (1996b). «Lexiko berrikuntza euskal hiztegi zaharretan: zenbait ikergai», *Uztaro* 19: 3-40.

——— (1997). «Euskararen historia eta filologia: arazo zahar, bide berri», ASJU 31: 447-535.

——— (2017). «Hitzaurrea: XVIII. mendeko hiztegitzaren etorkiez, 25 urte geroago», in *XVIII. mendeko hiztegitzaren etorkiez*, UPV/ EHUko Tesia. UEU. 1993 (2017). i-ixv.

——— (2022a). «*Jatorr(i), aitor(tu), ilor(tu), bihor(tu)*: filologia ala hil», in I. Igartua & J. A. Cid (arg.), *Tu voz en muchas voces. Escritos en homenaje a Jon Juaristi*, Leioa: UPV/EHU, 401-460.

——— (2022b). «*Jatorri* eta enparauak: Gogoetak Pomier, Larramendi eta hiztegitzaren historia eta filologiaz». UPV/EHUko eskuizkribua.

——— prestatzen-a, «Kontzepzioko Sermoi anonimoa (1772): Larramendiren original baten kopia?». UPV/EHUko eskuizkribua.

——— prestatzen-b, «Oharrak Gandararen hizkuntzaz». UPV/EHUko eskuizkribua.

——— prestatzen-c. «*Zorioneko, zorion* eta Larramendi» UPV/EHUko eskuizkribua.

LETURIAGA, O., (2019) [2021]. «Gipuzkoako osagarri pluraldun adizki tripersonalen erroez», ASJU 53 (1-2): 127-162.

——— (2020). «Gipuzkoa erdialdeko pluralgileen azterketa», in I. Camino, X. Artiagoitia, I. Epelde, & K. Ulibarri (arg.), *Eibartik Zuberoara euskalkietan barrena. Koldo Zuazori gorazarre*. Bilbo: UPV/EHU, 367-402.

——— (2022a). «Nor-nori-nork irrealisak Gipuzkoan: *eginen* hedadura eta *ezan adizkien zenbait berrikuntza», FLV 134: 375-413.

——— (2022b). «Nor-nork saileko *egin*-en hedadura geografikoa Gipuzkoan: ondorio batzuk testu zaharren azterketatik», ASJU 56/1: 1-42.

——— (arg.) (2022). *Juan Irazusta. Pertsona, garaia eta idazlana*. Eusko Jaurlaritza.

——— (2023). «Gipuzkera erdialdeko testu zaharrak erkatzen», in V. Ikergazte. Donostia: UEU, 27-34.

MITXELENA, K. (1959). «La obra del P. Manuel de Larramendi (1690-1766)». Berrarg., OC XI, 427-443.

——— (1960). *Historia de la literatura vasca*, Madril: Minotauro. 2. arg., Donostia 1988.

——— (1970) [1965]. *Estudio sobre las fuentes del diccionario de Azkue*, Bilbo.

——— (1974) [2017]. «Koldo Mitxelenaren lan argitaragabe bat: *Larramendiana*» (J. Kaltzakortaren edizioa), *Idatz & Mintz*, 63: 46-53.

——— (1978). «Para una historia de la ortografía vasca» (Miscelanea Filológica Vasca II), FLV 391-395.

——— (1981a). «Euskal literaturaren bereizgarri orokorrak», *Euskal linguistika eta literatura: bide berriak*, Bilbo, 259-278.

——— (1981b). «Euskal literaturaren kondairarako oinarriak», *Euskal linguistika eta literatura: bide berriak*, Bilbo, 279-292.

——— (1982). «Mendibururen hizkeraz hitz bi», in Altuna (arg.), I, LXXIX-LXX-XII [= OC XI, 473-478].

——— (1983). «Mendiburu eta Larramendi», *Euskera* 28: 19-23. Berrarg., SHLV II, 912-915.

——— (2011-2012). *Luis Michelena. Obras Completas*. J. A. Lakarra & I. Ruiz Arzalluz (arg.), Bilbo: ASJUren Gehigarriak, UPV/EHUREN Argitalpen Zerbitzua, 15 lib.

MURUGARREN, L. (1984). «Una plática del Goyerri», *ASJU* 18/2: 185-197.

PADILLA, M. (2012). «La influencia de Larramendi en Vasconia Norte: consideraciones sobre la difusión ultrapirenaica de obras vascas del Sur en el siglo XVIII partiendo de un manuscrito labortano», *De re bibliographica* 7-8: 33-41.

PEREZ GAZTELU, E. (2018). «Manuel Larramendiren irakurle hautatuak: testu eleaniztunen norentzakoak eta hartzaileak», *Sancho el Sabio*, Extra 2: 11-38.

SANTAZILIA, E. (2022). «Senekaren izpiritua euskaraz: Larramendiren eraginaren eta itzulpengintza apologetikoaren adibide bat XVIII. mendeko Zuberoan», *Uztaro* 120: 95-122.

SARASOLA, I. (1976). *Historia social de la literatura vasca*. Madril: Akal; berrarg., 1982.

——— (1986). «Larramendiren eraginaz eta», *ASJU* 20/1: 203-215.

——— (1997). «Euskal hitz altxorraz», *ASJU* 31/2: 617-642.

——— (1998). *Euskal Lexikografiaren historiaz*. Katedrako Memoria (UPV/EHU).

SEGUROLA, K. (2004). «XVIII. mendeko autore ezezagun bat», *Lapurdum* 9: 243-282.

——— (2011) [2007] «XVIII. mendeko garbizaletasuna: Larramendiren *Hiztegi Hirukoitza* eta eskuizkribuak», in J. A. Lakarra, J. Gorrochategui & B. Urgell

(arg.), *Koldo Mitxelena Katedraren II. Biltzarra. (Gasteiz, 2007ko urriaren 8tik 11ra)*, Bilbo: UPV/EHU, 217-245.

TELLETXEA IDIGORAS, J. I. (1966). «El jesuita Manuel de Larramendi», BAP 22: 307-360.

——— (1968). «Larramendi y Cardaveraz. Censura y réplica inéditas sobre un libro de piedad», ASJU 2: 3-31.

——— (1969). *Manuel de Larramendi. Corografía de Guipúzcoa*. «Obras del P. Larramendi» 1, Donostia: SGEP.

——— (1973). *Manuel de Larramendi. Escritos breves*. «Obras del P. Larramendi» 2, Donostia: SGEP.

——— (1975). «Dos textos eusquéricos inéditos del P. Larramendi», ASJU 9: 179-184.

——— (1983) *Manuel de Larramendi. Sobre los Fueros de Guipuzcoa*. «Obras del P. Larramendi» 3, Donostia: SGEP.

——— (1990). *Manuel de Larramendi. Autobiografía y otros escritos*. «Obras del P. Larramendi» 4, Donostia: SGEP.

URGELL, B. (1991) «Axular eta Larramendi», ASJU 25, 901-928. Berrarg., in Lakarra (arg.) 1992b: 221-246.

——— (1992) «Martin Harriet Añibarroengan», ASJU 26: 221-258.

——— (1996). «Larramendi o el despertar de la literatura vasca peninsular», in Aulestia (arg.), 263-288.

——— (1997). «Estudios en torno a la historia de la lexicografía vasca», ASJU 31, 643-685.

——— (2000). *Larramendiren Hiztegi Hirukoitzaren osagaiak*. Tesi argitaragea, UPV/EHU-Gasteiz.

——— (2001). «Euskal formen aurkezpena Larramendiren hiztegien», ASJU 35: 107-183.

——— (2002a). «*Hiztegi Hirukoitzaren kanpoko eta barruko historiaz*». In X. Artiagoitia, P. Goenaga eta J.A. Lakarra (arg.), *Erramu Boneta. Festschrift for Rudolf P.G. de Rijk*. Supplements of ASJU 44, Bilbao-Donostia, 629-649.

——— (2002b). *Larramendiren Hiztegi Hirukoitzaren Eranskina: Saio bat hizte-gigintzaren testukritikaz*, (Monumenta Linguae Vasconum. Studia et Instrumenta 1 [= ASJUren Gehigarriak 47]). Bilbo: «Julio Urkixo» Euskal Filologia Mintegia eta Gipuzkoako Foru Aldundia.

——— (2003). «Erorpena Larramendiren hiztegian (I): Erorbideen anali-sia», ASJU 37/1: 203-260.

——— (2004). «Etimologia eta neologia Larramendiren *Hiztegi Hirukoitzean* (1745)», *Lapurdum* 9: 299-310.

——— (2005). «Larramendiren euskal liburuak 1745 arte: testu bibliografia-ranzko hurbilketa bat», *Lapurdum* 19: 1-39.

——— (2018). «Lehen Euskara Modernoa», in J. Gorrotxategi, I. Igartua & J. A. Lakarra (arg.), *Euskararen Historia*. Gasteiz: Eusko Jaurlaritza, 543-657.

URRESTI, N. (2021). «XVIII. mendeko gipuzkerako sermoi argitaragabe baten edizioa: *Maria Santisimaren Jasokundea* (sic)». UPV/EHUko Gradu Akabuko Lan argitaragabea.

ZULAIKA, J. (2022). «Algunas voces vascas en la correspondencia de Miguel Basterrechea (1650-1659)», ASJU 56: 43-120.

ZULOAGA, E. (2015). «Diego Lorenzo Urkizuren 1740ko zortzikoak», ASJU 49: 179-202.

——— (2020). *Mendebaleko euskararen azterketa dialektologiko-diakronikorantz*. UPV/EHUko tesia.

——— (2022). *Mendebaleko euskara zaharra: ezaugarriak, kronologia eta geogra-fia*. Iker 47, Euskaltzaindia & UPV/EHU, Bilbo.

13. Gure edizioa

Testuan ahalik eta aldaketa gutxiena egin dugu, eta egin beharra zenean berariaz oharren bitartez markatu dira beti: puntuazioa eta hitz mozketak gaurko usadiora moldatu dira, baina ez horretatik inongo hizkuntzazko on-doriorik gertatzeko arriskurik izanez gero. Laburdura urriak (*Sn*, *M⁴*) siste-matikoki osatu dira (*San*, *Maria*). Nahiz ez den zalantzazkoa (cf. §10) La-rramendiren originalean <tze> eta <tzi> eman zirela, eta ez <tce>, <tci>

(eta inoiz <ce, ci>), editatzen dugun kopiaren balio dokumentala gordezkeko, ez dugu aldaketa hori ere egin lehen edizio honetan.

14. [ASUNTZIOKO SERMOIA. Loiola, 14/VIII/1740]

<1r> *Asunción*

Maria optimam partem elegit, quae non auferetur ab ea. Luc.10.

Gaur celebratcen du Eliza ama santac Maria Santissima¹⁰⁴ cerura igo zane¹⁰⁵ egun dicha eta zorionez vetea, gaur da eguna ceñean usteltasunac parteric izan gabe, alchatua izan dan ceruetara. Gaur da eguna, hordua eta instantea bere seme Jesucristoc combidatu duena ceruco aingeru, querubin eta serafin guztiai garaitcen dien gloria gozatcera. “Alcha zaitetz”, esaten dio, “atoz, atoz pasa da negua, odei¹⁰⁶ illunac, euri jasa guciac deseguindu eta atertu dira”. *Surge propera amica mea, columba mea, iam yems / transiit imver abiit, et recesit.* “Atoz, atoz” dio San Ildefonsoc, “ceruco erreguinaren¹⁰⁷ coroa jaztera, negarrezco valle triste orretati”.

Alegra gaitecen, bada, guztio, erri noble onequin vatera. *Gaudeamus omnes in Domino.* Bada, guztio unituric aurquitcen guera Maria Santissimaren egun suertoso¹⁰⁸ au celebratcera eta alabatcera. Baderitzot¹⁰⁹ empeñatua aurquitcen dala erri noble au aldarte onetan, Marta eta Maria Evangelio Santuac empeñaturic eracusten digun¹¹⁰ becela, Jesucristo eren

¹⁰⁴ Borratuak 3-4 letra: *-ama?*, *-aren?*

¹⁰⁵ Cf. 2r hasierako *igo lezaque*.

¹⁰⁶ *Odoi* dator eskuizkribuan, baina oso litekeena da *odei* irakurri behar izatea, Lren gainerako euskal testu guztietan bezala, salbu *orei* dakarren SAgustinen eskuizkriburen batean (*apud* Kaltzakorta 2018).

¹⁰⁷ 4v-n birritan *erreguña*, *-ñ*-kin.

¹⁰⁸ *Glorioso* tartekaturik gaineko lerro artean, letra / tinta ezberdinez; 2v-n akaburantz *egun glorioso* oinarritzko testuan.

¹⁰⁹ Cf. 2r, 3. paragrafoko *deizo* eta bertako oharra.

¹¹⁰ Plurala (*Marta eta Maria*) behar lukeela dirudi; cf 116. oh.

echean ostatuz artu zuenean.¹¹¹ Marta icusi zan beregan batere sosegu gabe echecho lanetan ocupatua, *Marta, Marta, sollicita es erga plurima*, eta Maria, Jesucristori laguncen beregan deseo eta ansia guciac zeduzquela. *Maria, optimam partem elegit, quae non auferetur ab ea*.

Orobat,¹¹² icusten det erri noble au empeñaturic alde gucietara Maria Santissima bere Patrona eta Amparazallearen gloriac celebratcen eta publicatcen, esquer oneco umeac beren gurasoen dicha eta zori onac publicatcen dituen vecela, poz eta contentuz veteric. *Gaudeamus omnes in Domino*.

Obeto bearrez, eliz gurasoac eta jaquinsuac lotsacen dira

<lv> eriotzaren izena ematen Maria Santissimaren mundu onetati¹¹³ bestera alchatua izan zan egun oni, eta deicen dioe Asuncioa, lo gozoa edo amesa, griegoen modura. Ala ere, nic deitu nai diot eriotza, eta esan nai dizuet il zala Maria Santissima, pagatu zuela¹¹⁴ gure naturalezaren zorra eta gucioc egunen batean, guchia uste degunean, pagatu bearco deguna.

Maria Santissimac bere eriotzarequin honratu¹¹⁵ zuan guztiz gure naturaleza eta jatorria, cergati aimesterequin aditcera eman cigun senidetasuna naturalezan, eta il zala guztioac ilgo gueran becela. Ceruco erreguiña onen eriotzaren videz, espliatuco dizuet¹¹⁶ beraren gloriac; bada, onetaraco, vide ematen dit S[a]n Bernardo gloriosoac, itz eguitean justuen eriotzaren gañean. Iru doai chit egoquiac senti cituan Santu glorioso onec justuen eriotzan. *Bona mors propter requiem, melior propter novitatem, optima propter securitatem*.

¹¹¹ 'haiek'; haatik 'hark' *zuela* dozena bat lerro beherago.

¹¹² Or. *Orabat*.

¹¹³ *-ti* marka zaharra prosekutibo-ablatiborako; badira *-tik* batzuk (cf. *2r alde escubitic*) forma ez-gramatikaletan. Kopiagilearena izan liteke, Lren testuetan ez baitugu horrelakorik aurkitzen, ezta sermoia Loiolan emandakoa izanik hurbilen geldituko litzatekeen AzkSn ere.

¹¹⁴ 1r, 2. paragrafoan *zuen* 'haiek'; bi lerro beherago *zuan* (orobat orrialde akaburantz).

¹¹⁵ *-rr-* testuan; orobat beste pare bat agerralditan.

¹¹⁶ Objektu pluraleko komunztadura falta; cf. 4r, 2. paragrafoan itz *oiec erac esango ciela mundutairai* eta hemen gorago 110. oharrean.

“Ona da”, dio, “justuen eriotza sosegu eta paqueagati, ohea verritasunagati, eta chit ona seguranagati”. Icusi dezagun orain ceñen egoqui datozquion Maria Santissimaren eriotzari iru doaiac, eta conturatuco guera beraren gloriáz. Au izango da gaurco sermoiaren gaia eta, bear becela esplaticceco, graciaren bear naiz, eta graciaren ama dan becela, escatu deio-gun¹¹⁷ esanaz aingueruarequin: *Ave Maria*.

Maria optimam partem elegit. Luc. 10

la parte. Lendavicico eriotzaren doaya da ona izatea, beregan aurquitcen¹¹⁸ duan soseguagati: *Bona propter requiem*. Alde onetati, ez dago pensatu baño, Maria Santissimaren eriotzaren ontasuna certarañocoa izango zan, icusiaz, veste gabe, bere eriotzaren sosegua, dicha eta zori onac. Bada, beraren vitez aurquitcen da corpuz eta anima Aita Eternoaren tronuan, *in ipsa trinitatis sede*, Damacencoc dion becela. Argatic, Maria Santissimac esan zuan, *ex ore Altissimi prodivi*, Jaungoicoaren autic det nic nere jatorria,¹¹⁹ *fons signatus* naiz, iturri sellatua. Iturri onac bere asiera edo jaiolecua¹²⁰ izan oi du alturetana eta, amilca jaisten

<2r> bada ere, erriberara igo lezaque¹²¹ jaio dan lecura.¹²² Maria iturri¹²³ danez, alchatcen da munduco valle edo erribera triste onetati, ceruco Trinitade Santissimoaren tronuraño, *in ipsa trinitatis sede*. Ala ere, gueiago: Jesucristo, Maria Santissimaren seme eguiazcoa, dago jarriric Aita Eternoa-

¹¹⁷ Or. *deiocum*. Cf. *2v esan beza*, beste laguntzailearekin, baina ez NNZ formetan.

¹¹⁸ % 10era ez dira iristen ohiko <tc>-ren ordez <c> soila dutenak; ikus *aurquitcen* 4 lerro behe-rago eta *eriotzaren* hemen bertan. Bestalde, *e-i*-ren aurrean <tc> izatea lege eta ez <tz> gainera-ko hiru bokalekin bezala, Larramendiren testu guztietan *Arteaz* geroz aurkitzen dugun moduan, ezin esanguratsua da kopia baten eta ez originalaren aurrean gabela erabakitzeke; ikus §10.

¹¹⁹ Bi paragrafo lehenago *naturaliza eta jatorri*. Larramendik sortutako eta HH eta are AS hau baino lehen erabilitako (AzKS 1737) hitz honi buruz ikus §7.1eko iruzkina.

¹²⁰ AzKS *asiera ta jaiotza*; berdin San Agustinen Sermoian. *-era* atzizkia Hegoaldean Lrekin ugaltzen da; ikus §6ko *asiera* sarrera.

¹²¹ Cf. 1r hasieran *cerura igo zaneco*.

¹²² *Jaio dan lecura*, aurreko lerroko *jaiolecu*-ren etimologia. Erretorikazko honelako eta bestelako baliabide gehiagotarako ikus §4.

¹²³ Agian *itu-/ri* eskuizkribuan.

ren alde escubitic, articulu fedecoac eracusten digun becela, *sedet à destris dei*, eta Arnaldo jaquinsuac dionez, Jesucristoren¹²⁴ eta Maria Santissimaren gloria dira berdiñac: *filiū gloriām non tan dico comunem cum Matre, quam eandem*. Baldin semea aurquitcen bada Aita Eternoaren alde escubian, be-rebat aurquitcen da bere ama Maria Santissima.

Gucioc daquigu cer esan nai duan Aita Eternoaren alde escubitic¹²⁵ egoteac, au da, Jesucristo gure Jaunac daucala ceruan, Jaungoico dan parteti, Aita Eternoac berac aimbeste gloria, eta guizona dan parteti, ceruco beste santu eta Santa guciac baño gueiago. Bada emendi¹²⁶ dator jaquitera Maria Santissimac daucala, criatura dan aldetic, ceruco biena-venturaduac guciac baño gloria gueiago, sosegu gueiago, dicha eta zori on gueiago.

Il da Maria Santissima? Izan dedilla ordu onean eta alchatu bedi eriotza-ren vitez, corpuz eta anima, betico sosegu paregabea gozatcera, Aita Eter-noaren tronuan. Edo, obeto esateagati, igo bedi Maria Santissima ceruetara Aita Eternoaren beraren tronua izatera, *veni electa mea, et ponam in te tro-num meum*. Eta ora[i]ndic gueiago: Jaquinsuac dioenez, ez deizo¹²⁷ Jesucristoc daucala bear aimbeste gloria, bere ama Maria Santissima cerura sartu artean, *nec satis glorificatus videbor, donec tu glorificeris*.

Arritu bedi, bada, S[a]n Bernardo eta autor beza leguez eta vitez ceruco edertasunac gueiago eta gueiago distreatcen¹²⁸ duela Maria Santissimaren sarrerarequin. Motibo justua, cergati Jesucristoc eztuen aurquitcen sosegu-ric bere ama Maria Santissima ceruan sartu arteraño. Gauza naturala dan becela, arrazoiac berac eracusten du eguia au: conturatu zaitezte, amante

¹²⁴ Or. *Juesu*-.

¹²⁵ Ohar bekio ordena zaharrari (horrela XVI. eta XVIII. mendeetako dotrinetan); *alde escubian* aurreko lerroan. Bestalde, *-tik* alomorfo berriaren agerraldi gutxietarik hemen eta 3 lerro behera-go dan *aldetic*.

¹²⁶ Eta goraxeago *parteti*; cf. bi lerro beherago *aldetic*.

¹²⁷ Lehen baderitzot (1r, 2. paragrafoan) *-r*-rekin baina cf. 4r eta bertako oharra.

¹²⁸ *Distriatcen?* Cf. HH “brillar, *distiatu, tistiatu, ganarguitu*. Lat. *Micare, scintillare*”. *Disti-/tisti-* “brillantez, brillante” eta lehena “brillo”n.

edo maite diran biren artean gertatcen¹²⁹ danaz, logratu edo izan beza batec dicha edo zori onen bat, edo honraren¹³⁰ bat; bada, ezta

<2v> aurquituco sosegu bere artean adiqueta¹³¹ beste maiteari bere dicha eta honraren¹³² parte eguin arte. Aurquitcen ote da, bada, Jesus eta Maria baño¹³³ amante finagoric? Ez, por cierto. Nola, bada, batac bestea ez due¹³⁴ eguingo eren dicha eta zori onen jabe? Esan beza¹³⁵ ordu onean Jesucristoc “ez nago contentu, ez nago sosegu, nere ama nere tronuan eta ni veragan aurquitu arteraño”.

Ecín eta egoquiago deritzat gai onetaraco, S[a]n Basilio aundiaren pensamentuari, eta da consideratcea Adan Paradisuaren erdian, ascotan adituco cenduen parage onetati, eguin zuela Jaungoicoac paradisu edo baratza bat, ondasun eta atseguintasunez¹³⁶ vetea, alaco moduz, ece esan dezaquegu zala bigarren cerua. Sortu zuen Adan, gure lendavicico gurasoa, eta eman cion paradisu edo baratza au bere bicilecutzat. Oiezaz gañera, javetu zuen dicha eta zori on guztiaquin, eta ala ere etzan contentu, ez zuen aurquitcen soseguric. Cer falta ote zuen, bada, sosegu egoteco¹³⁷ edo bere viotza contentaceco? Mundu guciaren jabe zan, escualde guciac ceduzcan, Jaungoicoac apaindu zuen inocenciaco janci ederrarequin, dotatu zuen memoria, entendimentua eta vorondatearequin, zan munduco erregue bacarra. Cer falta du, bada, ez contentu egoteco? Eva falta zuen, laguna, cein eguin parte bere dicha eta zorionetan, ceñi comunicatu bere ondasun eta atseguintasunac. Argati, ez cegoan contentu, ez cegoan sosegu Paradisuco dicha eta

¹²⁹ Sic, *-u-* gabe, bakarra testuan.

¹³⁰ Or. *honrrarem*.

¹³¹ *-r* > *-d-*; cf. §3.

¹³² Or. *honrraren*.

¹³³ Mantxa baten gainean.

¹³⁴ ‘haiek’ gorago *zuen* batekin ikusi bezala; ez da *-tedunik*.

¹³⁵ Cf. 1v *escatu deiogun* eta 5r *usatu ezazu*.

¹³⁶ Tinta mantxa baten gainean idatzia.

¹³⁷ “Sosegu egon” eta “kontentu egon” lotzen eta konbinatzen ditu zenbait aldiz hurrengo lerroetan.

zori on guztiaquin, adiqueta¹³⁸ egoqui arte¹³⁹ ceñi comunicatu edo parte eguin dicha eta zori on guztietan.

Au bera zuceditcen¹⁴⁰ cicecan,¹⁴¹ bigarren Adan,¹⁴² Jesucristori ceruco tronuan: “Icusten zuen bere burua”, –dio S[a]n Basilioc–, “Ascencio ezque-ro Aita Eternoaren alde escubian gloriáz beteric, escualde guciaquin eta ala ere, ezta contentu”, *nec satis glorificatus*. Cer falta du, bada, bigarren Adan Jesucristoc? Falta du bigarren Eba, Maria Santissima,¹⁴³ *donec tu glorificeris*. Bitarte onetan, Jesucristoren viotzac eztu aurquitcen soseguric, dabil bide-galdua¹⁴⁴ becela, tristura aundian lagun billa. *Errabundus*. Eman bequio,¹⁴⁵ bada, bere lagunzat bere ama Maria Santissima Asuncioco egun glorioso onetan, eta orduan beteco zaizca bere viotceco deseo guztiac, orduan erdi-ratuco ditue ama semea[c] eren artean

<3r> dicha eta zori on guztiac. Eta, ona bada, Maria Santissimaren eriotza, soseguagati ohea izango da miraldizco verritasunagati,¹⁴⁶ *melior propter novitatem*.

¹³⁸ Cf. 4r *badiduri eta badirazu*.

¹³⁹ ‘eduki’, ‘tokatu arte’; erka bedi 3v akaburantz “ez nazue beti zuequin egoquico”, garbiro lerro batzuek beheragoko 4r hasierako “ez nazue eduquico”-ren baliokide.

¹⁴⁰ Cf. hurrengo lerroko *Ascencio*.

¹⁴¹ ‘zitzaion’.

¹⁴² Ez **“Bigarrena dan Jesucristo...” Nerea Urrestik dakarren legez; cf. hiru lerro beherago *bigarren Adan, Jesucristo... bigarren Eva, Maria Santissima*.

¹⁴³ Cf. lerro berean eta 3 gorago, “bigarren Adan Jesucristo”, “bigarren Eba Maria Santissima”-ren egitura hirukoitz berarekin.

¹⁴⁴ HH s.u. “descaminado, *bidaguetua, descamiotua, desbidatua*. Lat. A via abducere”, “descamino, *bidaguea, erescamioa, desbidea*. Lat. Mercium prohibitarum interceptio. Item erro á via” baina “descarriar, *errebelatu, bidea galerazo*. Lat. A via detrudere”, “descarriarse, *errebelatu, bidea galdu*, con las terminaciones del neutro”, “descarriado, *errebelatua, bidea galduric dabilena*, Lat. Aberrans”.

¹⁴⁵ Cf. Barrutiaren antzeko egituraz (delako “inperatibo goxatuaz”) Mitxelaren oharrak, FLV 10: 389-413n.

¹⁴⁶ ‘Berritasun miragarria’. Orrialde eskas batean lau aldiz darabilen egitura. Ez da testu honetatik kanpo errepikatzen ez egitura osoa ez *miraldizko* euskal testu corpus osoan; are gehiago, *miraldi* bera ere oso hiztegi eta testu larramenditar bakanetan agertzen da. Aldiz, bai *miraldi* eta bai *berri-tasun* HHko zutabe berean datoz; cf. §7.2ko iruzkina.

Eriotzaren bigarren doaya da ohea izatea miraldizco veritasunagati, *melior propter novitatem*. Acaso icusi da criaturaren eriotzaric, vienaventuranza aundiagoric ondoren izan duanic? Venturaz icusi da sepulturaric vicitzaren arnasa eman duani[c], Maria Santissimarenac vecelacoric? Eliz guraso eta santu guciac arrituric, deicen daude alcarri, icustean Maria Santissimaren eriotzan alaco miraldizco veritasunac. Dio S[a]n Juan Damacenoc, “Ô misterio admiragarria!, Ô *x[rist]os sume admirationis*”. Dio S[a]n Bernardoc, “norc pensatu leizque, gaurco Maria Santissimaren aparteco gloriac? *Quis cogitare sapiciat*”. Norc ponderatu leizque bear becela, Maria Santissimac, gaurco egunarequin recibitu cituan¹⁴⁷ honra, dicha eta zori onac, guizonaren jontura guztiac mingain biurtuco balira ere? Dio S[a]n Agustin Elizaco doctore aundiac: “*Quis digne laudibus efferat sacratissimam eius Assumptionem*”.

Baña ez mira iritci, nere aditzalleac, lurrean vici diranac¹⁴⁸ ecin dezaqueen gauza bada; cergati ceruco querubin, serafin, eta aingueru guciac ecin due esplicatu; eta batac besteari galde eguiten dioe esanaz, “Cer da au onela? Nor da lurretic negarrezco valle triste artati, gloriac inguraturic, ceruco erreinu onetara datorquigon au? *Quae est ista quae ascendit delitiis affluens?*”. Eta guciaren artean bat ezta aurquitcen daquienic eranzuten. Ô misterio, eta veritasun paregabea! Ezta aurquitcen itcic, Maria Santissimaren triunfoa esplicatu edo azalduco duanic. Erraz esan dezaquegu, Maria Santissimaren triunfo onec, moduren batez, gañezcatcen¹⁴⁹ duela Jesucristoren beraren triunfoa.

Bencitu zuen Jesucristoc, bere pasio eta eriotzarequin, deabrua eta peccatua; igo zuen bere virtute propioarequin, triunfo aundietan cerura, eta aingueru guciac batac bestearen leian deadar eguiten zuen: “Iriqui bitez ceruco atear sartu dedin bertaco erregue! *Atolite portas principes vestras et elevamini portæ æternales et introibit Res gloriæ*”. Eta barruan aurquitcen ciran aingueruac

¹⁴⁷ Lehen (1r) *dituen* baina ‘haiek’; beste *cituan* ‘hark’ bat 1v-n; 3v 5. lerroan *dituana* ‘hark’.

¹⁴⁸ Hots, ‘bizi diren guztiak’ (cf. ondoko lerroko *aingueru guciac*); oraindik *gareanak*, *direanak*... eta ez “danak” aurki daitezke Mogelengan eta Añibarroengan.

¹⁴⁹ Larramendiren eraketa (cf. *andizkatu*); Andoaingo Sermoian *gameztatu* aldaera darabil. Ikus §6ko sarrerako iruzkinak.

<3v> esaten due: “Cein da ceruco erregue ori? *Quis est iste Rex gloriae?*” Ezpalequi becela, Jesucristo dala ceruetara dijoan erregue ori; baña, ain ci-joan magestadez veteric, ece guztiac arrituric guelditu ciran. Ala ere, beste batzuec esan zuen: “*Dominus fortis, et potens, Dominus potens in proelio*. Au da gure jabe indarsua, gucia dezaqueana, guerran guztiac vencitu dituana, da gure erreguea”.

Misterio aundia, nere cristauac. Jesucristoren triunfoan,¹⁵⁰ Jesucristo cerura igotcean,¹⁵¹ arritu eta icaratcen dira aingueruac, baña publicatcen due nor dan. Eta, Maria Santissimaren triunfoan cerura igotcean, eztaqui iñorc publicatcen, eztu iñorc asmatcen. Aundiagoa ote da, bada, Maria Santissimaren triunfoa, Jesucristorena baño? Ez, nere cristauac, baña ain aundia da ece baiez dirudi eta ala Jaungoicoac, ceñec dotatu zuen gloriac, eta Maria Santissimac berac bacarric, aditcera¹⁵² eman lezaque certarañooca dan. Argati dio S[a]n Ildefonsoc ecin esan litzaqueala ceimbat meritu Maria Santissimac irabaci cituan munduan eta ala, ecin esanala gloriarequin dotatu zuela Jaungoicoac ceruan. Autor¹⁵³ dezagun bada, Maria Santissima ceruco erreguiña orren gloria dala miraldizco verritasuna eta, argati, obea bere¹⁵⁴ eriotza, *melior propter novitatem*.

Eriotzaren irugarren doaya da chit ona izatea, *optima propter securitatem*. Ebangelio santuac esaten digu “*Maria optimam partem elegit, quae non auferetur ab ea*”, Maria Santissimac autu zuela secula iñorc quenduco ez dion

¹⁵⁰ Oso lerro gutxian hainbat aldiz darabilen hitza; §6ko iruzkinean azaltzen denez, HHn familia oso bat eraiki zen honen gainean, nahiz eta ez beronentzat esplizituki euskarazko etimologiarik defendatu enparauetan legez. Ohar bedi kasu honetan ez zaiola bikotekiderik bilatzen *eta* nahiz edoren bidez *zorioni* legez, demagun.

¹⁵¹ Tinta mantxa baten gainean.

¹⁵² Or. -ccera. Cf. 5r *alegraccera x alegratcera*.

¹⁵³ Gorago (2r) *autor beza leguez eta videx*; OEhk bizkaieratzat du, baina Lren HHZ gainera gipuzkeraz Gerrikok, Iztuetak eta Aranak ere badakartela markatuaz. Hauek guztiak Lren zordun direlarik, litekeena da ez eranstea gipuzkeraren aldeko lekukotasun askerik. Halere, Lakarra 2022a-n defendatu dugunez *autor aitor* baino zaharrago izanik, ezin bazter liteke Lk *autor* Btik kanpo entzun izana; Gtik atera gabe OAk *atortu* markagarria du.

¹⁵⁴ Or. *beere*.

zori ona.¹⁵⁵ Ala da, cristauac, baña, gueiago dana, Maria Santissimac etzuen¹⁵⁶ beretzat bacarric logratu seguranza¹⁵⁷ au, ezpada zavaldu zan mundutar gucien mesedean, *Ascendens in altum, dedit dona hominibus*. Jesucristo gure Jaunac, cerura igocean, bendicioz bete zuen mundua. Berebat, bere Ama Maria Santissimac, bere Asumcioaz, mesedez bete zuan mundua eta seguranza onec, poz eta contentuz bete bear gaitu, gaurco egunean. *Gaudemus omnes in Domino*.

Jesucristo gure jaunac beingo batean esan cien bere dicipuluai: “ez nazue beti zuequin egoquico¹⁵⁸ eta beste aldarte batean contrara, secula gucietan zuequin izango naiz”. Ecin

<4r> izan¹⁵⁹ ditequean gauza badiduri ere, ala guertatu zan, eta guztiz egoqui dator gaurco misterioan. Juan zan Maria Madalena balsamoz eguite-ra Jesucristo, eta dicipuluac, lastima iritciric, esan zuen: “Obe zan balsamo ori saldu eta pobreai ematea limosna”. Orduan eranzun zuen Jesucristoc: “Pobreac beti aurquituco dituzue zeroquin baña ni ez nazue eduquico, *me autem non semper habebitis*”.

Piztu zan Jesucristo illen arteti, eta zerura igo bear zuen demboran icusiric triste guelditcen cirala bere dicipuluac, esan cien: “Zuequin izango naiz secula gucian, ez zaitezela bildurtu, ez dezue ceri bildur izan. *Ecce ego vobiscum sum omnibus diebus*”. Deitzot¹⁶⁰ itz oiec erac esango ciela¹⁶¹ mundutarrai

¹⁵⁵ *Dicharik* gabeko bakarra dugu, ia dozena eta erdi kontrako kasuren aurrean. Ikus *zorion* sarre-ra §6. atalean, non markatzen diren Lren gainerako testuetako *zorionen* enparauko (juntagailu bidezko) bikoteak.

¹⁵⁶ ‘hark’ lehen orrian bezala, nahiz horretarako tartean zenbait *zuan* markatu dugun; honela, halaber, 4v-ko 1. lerroan.

¹⁵⁷ HHn *segurantz*a. Urgellek dioenez (2000: 306-307) “Larramendik ozen ondoan frikaria jasotzeko halako joera bat dauka, idazki batzuetan besteetan baino gehiago (...) [HHn] joera nagusia afrikatuak jasotzea da, guztiz aditz-izenekin (...) eta adizkietan (...) hala nola atzizki jakinetan”.

¹⁵⁸ Ikus 2v-ren azken paragrafoan antzekoa; arruntagoa bi lerro beheragoko “egoqui dator”. Ikus §6ko sarrera.

¹⁵⁹ Tinta hedadurak irakurketa zaildu arren, *izan*.

¹⁶⁰ Cf. 1r *baderitzot*, 2r *deizo*, 2v *deritzat*.

¹⁶¹ OBJ PL komuntadurarik gabe; cf. orobat 1v 2. paragrafoan *esplacatuco dizuet beraren gloriac*.

Maria Santissimac, cerura igo zanean; bada, ama semeac biac eduqui zuen vorondate amodiotsu bat eta biac mesede eguiteco prestatuac. Maria Santissimac, icustean mundutarrac pena eta tristezaz veteric, eriotzaren videz cerura cijoala eta bacarric hume zurzac becela guelditcen cirala batere amparo gabe, esango cien modu onetan: “Ez zaitetze icaratu, alegra zaitetze, bada, nic alde eguiñagati, beti izango naiz zuen lagun, zuen amparatzalle, zuen abogada, juicioco¹⁶² eguneraño. Seguroac dira nere escualdeac, nere vitartecotasunac eta aleguiñac bada eriotzati datozquit seguranza oiec guztiac. *Ecce ego vobiscum sum omnibus diebus*”.

Sartu zan Ester erreguiña Asuero erregueren¹⁶³ tronura eta bereala erre-gue onec galdetu cion: “Cer nai dezu, Ester erreguina? Cer da zure deseoa? Escatcen badirazu¹⁶⁴ ere nere erreinua, pocic emango dizut. *Etiam si dimidiam partem Regni mei petieris, tibi dabo*”. Sartu zan Maria Santissima, ceruco erreguina, Aita Eternoaren tronura eguzquiz inguratua, esan dedan vecela gucia alde gucietara andizcaturic¹⁶⁵ duda gabe, esango cion Aita Amoro-soac: “*Quid vis Regina*, cer nai dezu, erreguina? Erdiratuco degu, nai badezu, nere erreinua, eta autu ezazu erdia”.¹⁶⁶ O, nere cristauac, ocasio egoquia Mariarenzat, bada, auquera utci ezquero, parteric onena¹⁶⁷ daqui autucen. Badaqui Maria Santissimac erreinu artan daudena escu aldeti justicia eta misericordia, eta escogicen du bertati misericordia beretzat.¹⁶⁸ *Duo hæc auidi. Potestas tibi est et misericordia. Maria optimam partem elegit*.

Autu zuen ama piadosa onec misericordia, mun-

¹⁶² Mantxa baten gainean idatzia.

¹⁶³ Mugagabean, besteak beste Axularrek bezala.

¹⁶⁴ Orrialde hasieran *badiduri* eta *2v adiqueta*.

¹⁶⁵ ‘handietsi’, ‘laudatu’. Lk sortutako hitza (cf. *gañezkatu* ere). Bere beste sermoi batean (San Agustinenean) ere badarabil. Ikus §6ko iruzkina.

¹⁶⁶ *Autu* ‘hautatu’ eta ez *artu* ‘hartu’ Nerea Urrestik dakarren legez; cf. dozena-erdi lerro behe-ragoko *autu zuan misericordia* eta goragoko latinezko “quid vis”, hiru lerro behe-ragoko *escogicen* eta, batez ere, sermoi hasierako eta paragrafo akabuko “Maria optimam partem elegit” = ‘M-k parte hoherena hautatu zuen’.

¹⁶⁷ Honen akabua eta ondokoa mantxa baten gainean.

¹⁶⁸ Or. -tzac.

<4v> dutarrai piedadez eta erruquiz veguiratceco, autu zuan misericordia Aita Eternoaren justicia palagatceco eta misericordiaren ama izateco, *mater misericordiae*, autu zuen,¹⁶⁹ aizquenic, misericordia, betico guri cerua asecuratceco bere eriotzaren videz, eta argati izan zuan eguiaz chit ona, chit egoquia, chit provechuzcoa beretzat eta guretzat. *Bona mors propter requiem melior propter novitatem: optima propter securitatem.*

Icusi dezue Maria Santisimaren eriotza izan zala dicha eta zorionez vetea, icusi dezue alchatua izan zala ceruetara eta dagoala aita eternoaren tronuan. *In ipsa trinitatis sede.* Eta cergati, uste dezue? Cergati jaquin zuen corresponditcen Jaungoicoac eman ciozcan¹⁷⁰ gracia guciai. Nai dezue cristauac parte izan Mariaren dicha eta zori onetan? Nai dezue izan eriotza soseguzcoa eta seguroa? “Bai” eranzungo dezu, bada, precisoa da seguitcea graciaren videti eta baldin desgraciaz pecatuan bazaute,¹⁷¹ orra nun aurquitcen dezuen ama soberana ori, ceñac gustoz artu zuen izatea pecatarien amparoa, *refugium peccatorum*. Izan eguiozu debocio eta misericordiaren ama dan becela, berac palagatuco du Aita eternoaren justicia.

Ô Erreguiña gucien erreguiña,¹⁷² gaur becelaco egunean igo cenduen triunfo aundietan cerura, eta triunfo egunac dira mesede egunac, eta beti zaude triunfo aundian ceruco tronu orretan, mundua mesedez betetcen. Zure oñetara gatoz guztioz humillaturic, iguzu humildadearen doaia, logra dezagun eriotza soseguzcoa. *Bona mors propter requiem.* Jaio ciñan medianero izateco eta zuc aplacatu dezu Aita eternoaren justicia, zu izan cera Eba ederra, ceñec eman cenduen gure erremedioraco frutu gozoa. Samina¹⁷³ izan bazan paradisuco fruta ura, dulce eta ederra izan da zure sabeleco fru-

¹⁶⁹ Bi lerro gorago eta ondokoan *zuan*, aurreko orrialdetako mordoxka legez, nahiz 2r *Jesucristoc eztuén* eta 2v [Jaungoikoak] *sortu zuén Adan* izan.

¹⁷⁰ NNZ PL bakarra; ez da, beraz, aukerarik ez enparauko pertsona eta denboratako gehiagoren-tzat eta ez *irau-* formentzat AzkSn (eta urriago AndSn) aurkitzen dugun bezala.

¹⁷¹ Cf. AzkSerm *pecatu eriozcoan ondaturic zaute*; beherago *zaude* ‘zu’.

¹⁷² Lehen 1r *erreguñaren*, eta hiru *erreguina* 4r-n, -n-rekin.

¹⁷³ *Samina* / *dulce eta ederra, paradisuco* / *zure sabeleco*; eskemak eta paralelismoak oso espazio laburrean; beheraxeago *Zu izan ciñan yuai* metafora. Honelako asko markatu ditugu §4. atalean, nahiz ugariago izan beste sermoi batzuetan –hau baino handiago ere badirenez–, bereziki AndSn.

tua, Jesus. Au da fruta berri ura noren videz logratu bear diguzun eriotzaren verritasuna, *melior propter novitatem*. Zu izan ciñan yuai¹⁷⁴ eder ura, eman cenduena ur garbia quenceco lengo guizonaren manchac, eta, ala, zugan confiatcen degu emango diguzula gracia au. Ea bada, gure abogada, itzuli itzazu gugana vegui misericordioso oriec, deseo degu eriotza seguroa, *optima propter securitatem*. Zuc, Maria, asi cenduen ho-

<5r> bra, eta zugan confiacen degu logratuco degula. Ezagutcen degu castigu gueiago eta gueiago mereci degula gueren esquergabetasunagati, baña, ala ere, nai degu biurtu zugana gure ama ceran becela, *ecce Mater tua*. Zavaldu ezazu cere mantu eder ori, gu amparatceco aldarte¹⁷⁵ estu eta negargarri onetan, luzatu eguiguzu cere escu emalle ori eta bota eguiguzu zure bendicioa. Autu dezun ezquero misericordiaren partea, usatu ezazu gurequin eta, ama soberana, erri noble au, cein poz eta contentuz beteric aurquitcen dan zure proteccioaren bean, amparatu ezazu, bada, dicha eta zori onez beteac contatcen dira zure amparoan, ala confiacen due eta humildadez escatcen dizue eta guztioac alegratcen¹⁷⁶ guera icusiaz zaudela tronu eder artan aitaren gracian, zere semearen compañian eta cere esposo Espiritu Santuaren amorioan, nun deseo degun descansatcea, irteten degunean negarrezco valle onetati gozatceco zure presencia. Ala izan dedilla. Amen.

[Manuel Larramendi]

---

¹⁷⁴ Mantxa baten gainean letra handiagoz idatzia; azpikoa *iturri*?

¹⁷⁵ 'une', 'tarte', 'egokiera'.

¹⁷⁶ Or. -accen. Cf. 3v *adiccera x aditcera*.

N. 236730
Asuntzioko
 1671

Massa optimam partem elegit quae non auferetur ab ea.
 Luc. 10.

Quia celebrando Plebs una sanctae Mariae sanctissimae le-
 uza ipso raruu conu dicitur, et lociones uetera, gaura da Gruna, ca-
 man, uoluntariae partem uisunt, alioquin uisunt conuetera,
 gaura da Epura, hordra, et instantia, bene seme seru conuetera con-
 uisatu duena ceuues, Aurionou, Inuenerim, et locajon gustuari
 ganariceon diem gloria oratorica. Altra lantia, Craten dno, aton,
 aton, pasada negra, odoi illuinae, Cuii fara quiaue desequimdu, et
 atenta dno. Virgo prospera Amica mea, Columba mea, iam gemi
transiit impen abibi, et uerit: Alor, aton, dno s. 1. 1740 conu ceuues
 Enaegumianen canua fastera, neganarico ualle iuste oratorica.
 Altra gaiticeon bala quatuor Cuii noble mequin
 uatena. Gaudemus omnes in Domino. bada quatuor uirtute
 auquiter pua Maria sanctissimam equu suetero au celebrat
 coxa, et ulaburica. Madritot empenatua auquiter dala Ca-
xi noble au Alcantu onetan, Manta, et Maria, Evangelio sanctae,
 empenatua Enaeriten digun beola, seru conuetera Enu echear osto-
 tur, Antu, Luencar. Manta, iurizan, beagun batene sepegu gabe,
 echico sanetan curpatua. Manta, Manta soluta et eaga plurima:
 et Maria, seru conuetera iugiter, benepam doro, et, amica quiaue
 redmagula. Massa, optimam partem elegit quae non auferetur ab ea.
 Orabat iustem det Cuii noble au empenatua ai ad
 de quiciana, Maria sanctissima, bene latorica, et ampanara Nea-
 ren gloria celebriceon, et publiciceon, loqua onco Umcae benu
 guracon dicitur, et loci onac, publiciceon dicitur uelca, por, et
 contentur ueteric. Gaudemus omnes in Domino.
 Obeto beuuar, Etra guracon, et, Inquimua, latorica dno

Caritatem in eam Mater Maria sanctissimam, mundi ornatu be-
 tera alchama in eam equi omi, eta deice diei Arumisa, legu-
 ra, edo Amesa Guigven moduna; Ala ene nic, dentu tradit Eius-
 ta, eta lea naidiuet, izala Maria sanctissima, pagatu zuela,
 guze naturaleraren Lexa, eta guise epunen batean, guchiema
 utadunean, pagatu beas deyma.

Maria sanctissimae, bene laustragum homanaturuan gustia,
 guze naturalera, eta jatorria, ceagati Ambestenagum aditena eman
 egin semitatura naturalera, eta izala, gustia illo guenar bea-
 la. Ceaus Exequia oren laustran vider, Explicatio dicit bene-
 nen gloria; bada ontanaco, vide ematendit 5.º Bernardo Glorie-
 soe, ite equitar Justen laustran gancan. In dea, chit coqui-
 ac senti citan santu glorioso orce, Justen laustran. Bona mea
propter Nigrem, melior propter novitatem, optima propter secun-
ditatem... Ora da, die, Justen laustra, Socy, eta paguagati,
 ota, vevantamagati, eta chit ora, leguanagati. Bona deyma
 oram, Cemen apogu daturagum, Maria sanctissimam laustran
 van doaria, eta contantaco guena benanen gloria; An izango
 da guano semoianen gaira, eta bea beala Explicatio, guana-
 ren beanna, eta guacionen Ama dan beala, locatu deidun la-
 nar Anguemanagum. Ave Maria

Maria optimam partem elegit. Luc. 10

^{te}
 S. P. Sendarico Exequia deyo, da ora irata, beagan Augu-
 condan Magnagati. Bona propter Nigrem. Alce oratate vadoyo
 penetrabam, Maria sanctissimam laustran ontanaco centanaco
 coa izangozan: Duriaz vete gabe, bene laustran Socy, dicit,
 eta Lexi orac: bada, benanen vider Auguicenda coqui eta Ani-
 ma Aita Etanaren laoman, In ipa unitate. Sede, Damascene
 dion beala. Argatic Maria sanctissimae lea lea, Et
 ore Altissimi proditi. Tanguisanen auti, deo nic nore jator-
 ria. Sone signatur. Paia itxari sellatua: Itxari orce bene-
 asioza, edo jaisleca izan oido Altuxetan, eta Amica Justen

beagonea Larramendiren, igotzague Jaxur San Juanen, Maria ²
 vas Jaxur alchazacorda, munduarekullagada Larramendiren erretu
erretu Coarce Jaxuride Jaxurimendiren Larramendiren. In ipsa Jaxur
Tatru sede. Alaxe guesago: Jaxurimendiren, Maria Jaxurimendiren
 me guesago, dago Jaxurimendiren, Aita Larramendiren alde Larramendiren, Anter
 ur Jaxurimendiren Larramendiren Jaxurimendiren, sedet a dextera Dei, eta Jaxur
 de Jaxurimendiren dextera, Jaxurimendiren eta Maria Jaxurimendiren Jaxur
 de, dextera Larramendiren, Fili gloriam non tan dico communem cum matre
quam caritatem. Idcirco dicitur Aniquitatem bada, Aita Larramendiren
 alde Larramendiren, bonitas Aniquitatem bona Anna Maria Jaxurimendiren.
 Guesago dago, eta Jaxurimendiren Aita Larramendiren alde Larramendiren
 egotrac, bada, Jaxurimendiren Jaxurimendiren, Jaxurimendiren Jaxurimendiren
 dan Jaxurimendiren, Aita Larramendiren bona Larramendiren gloria, eta guesago
 dan Jaxurimendiren, Aita Larramendiren bona Larramendiren, bona guesago: Bada
 emendi, Jaxurimendiren Jaxurimendiren, Maria Jaxurimendiren Jaxurimendiren dan
 alditu, Larramendiren Jaxurimendiren guesago, bona gloria guesago, Jaxur
 gu guesago, dextera eta Larramendiren guesago.
 Bada Maria Jaxurimendiren: Jaxurimendiren dextera Larramendiren,
 eta, alchazacorda Larramendiren Jaxurimendiren, eta Anima Jaxurimendiren Jaxurimendiren
 Jaxurimendiren Jaxurimendiren, Aita Larramendiren Jaxurimendiren. Edo Jaxurimendiren
 Jaxurimendiren, Jaxurimendiren Maria Jaxurimendiren Larramendiren Aita Larramendiren bonitas
 Jaxurimendiren Jaxurimendiren. Veri Electa mea, et ponam in te fidem meam.
 Eta Jaxurimendiren guesago, Jaxurimendiren dextera. Et dicit Jaxurimendiren dan
 cata bona Larramendiren gloria, bona Anna Maria Jaxurimendiren Larramendiren
 Jaxurimendiren. Me satis glorificatus videtur, donec tu glorificeris.
 Jaxurimendiren Jaxurimendiren Jaxurimendiren, eta Jaxurimendiren bona guesago
 eta Jaxurimendiren, Larramendiren Larramendiren guesago, eta guesago, dextera
 dextera Maria Jaxurimendiren Jaxurimendiren. Motus Jaxurimendiren Larramendiren
 Jaxurimendiren Jaxurimendiren Jaxurimendiren Jaxurimendiren, bona Anna Maria
 Jaxurimendiren Larramendiren Jaxurimendiren Jaxurimendiren dan Jaxurimendiren
 Jaxurimendiren bona Larramendiren Jaxurimendiren. Continuati Jaxurimendiren, amanti
 Jaxurimendiren Jaxurimendiren Jaxurimendiren Jaxurimendiren, Jaxurimendiren, Edo Jaxurimendiren
 bona Jaxurimendiren dextera, Edo Jaxurimendiren, Edo Jaxurimendiren, Edo Jaxurimendiren

Anaguitas osogu bene antean, adigueta beste maitean, bene dicitur
 eta honaxanen parte eguin ante; Anaguiten otada bada, Terri,
 eta Maria bano Amante finagorie; Et non sicut, nota bada batas
 bestea, ez dene eorripa, Exen dicitur, eta lexionem jabi. Ean bera
 ondu onean Jezu existos, Erago contentu, Erago osogu, bene ama
 neas bonian, eta m. h. eagan Anaguita antean.

Ein eta Egoginago dexitaz, gai anteanaco, s. Basilii Aundia
 zen peramentuaz; Et da Considerata Adan Larramendian Lati
 an: Hoc est aditico condien panaga oritatu; Eguin Luola Jaunori
 coae Lanadieu edo Banababat, ondarua, eta ateguintarunac ostea,
 alaco medua, le, l'andriagueu, zala bigarren cana; Jantu luen et
 an, gura tendarriaco guraia, eta eman uen Lanadiu, edo Banabata
 an, bene bisicentrat, oieraz garenua, jantia luen, dicitur, eta Lexi on
 guitiaguin, eta alacne etiam contentu, ez uen Anaguiten osogunie.
 Ean falta otazuen bada osogu egotaco, edo bene notata contentuaco.
 mundu guicionen jabea; Ean alac guicion ceduzcan, Jaun gorenaz,
 aindu luen, innocenciaco jami edemaguin, notatu luen, memoria,
 entendimentua, eta voranditeaguin, tan munduac lanegua bacana;
 eta falta dubada, le contentu egotaco, P. Va; falta luen laguna, ein
 eguin parte, bene dicitur, eta Lexi onduan, ein communicati, bene onduan,
 eta ateguintarunac, argati, Eragoan contentu, eragoan osogu, Lana
 diues dicitur, eta Lexi on guitiaguin, adigueta Egogin ante ein Com
 nicati, edo parte eguin dicitur, eta Lexi on guitiaguin.

Ein bera Inediticea ciceaz, bigarren Adan
 Jezu existos; Carnes homin: Jenton luen bene bitana, (Dio s. 1.º) (Vai
 lio) Ascensu Equens, Aita Ezeanoanen alde Lumbian gloriaz be
 terie, Eualde guitiaguin, eta alacne eta contentu; nec satis glori
 ficatus; Ean falta du bada, bigarren Adan Jezu existos; falta du
 bigarren eta Maria santissima; donec tu glorificari. bitanta
 onduan, Jezu existoszen videtac, eta Anaguiten osogunie dabil; bi
 degalona becelo, tristura aundian lagun billa. Banabandui, Eman
 begun bada bene laguntat bene ama Maria santissima, honore
 co eguin glorioso onduan, eta onduan betaco Lanca, bene notataco
 deneo guitiac, onduan Larramendian dicitur Ama semca luen antean

izango dituguen gauria badiuzicene, ala puentatuzan, eta gustar
 egoqui daten gauria misterioan. Juan San Maxia Madalena
 balsamor eguiteno Jern Crista, eta Trisulnac lastima intrinse
 Cranzuen, eta san balsama ori salen, eta Lobaxi ematea limoia, eta
 duan luanzun tuen Jern Cristae. Lobxae beti auanguitua dituzue tero
 quiri, baina vi, emaxue edanguis. Me autem non sermone habebitis.
 Litzuzan Jern cristo illen anteta, eta leunna ipobean
 luere dembozan, iuzicari tuiste guldireen cinala bea Trisulnac, Cranz
 uen, Luquin izangonairz auzla guzian, ezaritatezela biduztu, ea deane
 cani bilera izan. Pecce ego vobiscum sum omnibus diebus. Detsiot eta
 oice luac leango ciela mundutanarai Maria santissimae, Coxua ipa
 lantean, bada ama semeac biac edongi luere sondate amodiotu bat,
 eta bira, merede eguitico puentatuae. Maria santissimae, iuzitean
 mundutanarac, pema, eta tristezac ueteari, Crastianen uidea leunna
 cispola, eta bacanic, hime luanae beela guldireen cinala batene am
 giarogabe leango uien modu metan; ezaritate icanati, alegazaiter
 te, bada nre, alde eguitatati, beti izango naraz luere sagun, luere ampa
 natzalle, luere abogada, iuziteac eguitenarai, Segunac dina nre lau
 aldeac, nre uitatecotanuarai eta aleguinac, bada lantatati datoguit
 deguzantza oice puentatuae. Pecce ego vobiscum sum omnibus diebus.
 Santu San Esten Caraguina, Amaro Enaguinen lu
 ruzo, eta beasala Carague once galotuzien, eta maideru Esten Caraguina?
 Corda luere deroda. Ecateen badimarene nre luanzia, petic amagotati
 lur. Etiam si dimidiam partem Regni mei petieris tibi dabo. Santuzan
 Maria santissima, leunna Caraguina, Aita Amorosoaen Juanza luan
 guiz ingunatua, luanedan uocela guzia, alde puentatua andricatuzie,
 uidaugabe leango uien Aita Amorosoaen, Quid vis Regni, eta maide
 lu Caraguina? Exinatuzo degu maideru, nre luanzia, eta, Aita
 Cranzu ladia. O nre Crastianac: cearia egogua Marianenac, bada
 Auguena eta Craguez puentatuae once degu antuzien: Badagui Ma
 ria santissimae, luanzia antuzan dandena luere aldebi, Justicia, eta Mi
 sericordia, eta Crastianu beatati misericordia beatae, Duo hec au
 di. Potestas tibi est et misericordia. Maria optimam partem dedit.
 Aitu luere amu pudenta once misericordia mui.

putaana; gredader, eta laguz veguiazaco; Antzuera mirenen
 dia, Aita Eternuaren justitia, palapataco, eta Marenianen
 izateco, staten misericordis. Antzuera argumeu misericordia
 bethe guri lena Arguiazaco bene laustranen vider, eta argati,
 izanuan egiaz chit ona, chit egogua chit no uechurcoa bechuat,
 eta guztiat. Horo mona propter regnum melior propter novita
tem: optima propter sanctitatem.

Yenci deue Maria santidimanan Cristia izan
 zala, dichu, eta zomere veta; invidene debeatua izanuala ce
 nstana, eta dogoala Aita Eternuaren Firmian. Si ipsa tamitatis
 icde, eta argati vete deue, compati jaguzimene corresponditen
 Janu goriai eman orocan gracia guzia. Nai deue Cristianac
 parte izan, Marianen dichu, eta laustranen, nai deue izan, laust
 la segunco, eta segunco. Nai Enanueno deue, pada, guziacoda
 segunco guzianen videri; eta balen degnaziaz peccatari ba
 zanti, oxa mun anguzicen deuen Ama Sobersa dei, lena gu
 toz Antzuera izateco peccatarien angustia, et regnum peccatorum,
 izan eguzien debaio, eta, misericordianen ama dan becha, beas
 palapataco du Aita Eternuaren justitia.

O Eneguina guzien Eneguina, gauze
 elaco eguzian ipso condere triunfo munditan leuno: eta trion
 fo guzia, dia merede eguziac: eta beti laude triunfo munditan
 conuo turan onitan, mundu mereda beteren. Luna onitona gataz
 onitua humillatario, igne humillatarioan onia, logradazazu Crist
 la segunco, Horo mona propter regnum. Ipsi isian viciatone
 izateco eta lue, apiacate deue Aita Eternuaren Justitia, lu izane
 na Eba edera, lena emanenuen gura Enanuenoac futa guzoa,
 lamina izan bazan lanadione, futa ona, dule, eta edegana izan
 da, lue dabeles futa lora, auda futa beas ona, paca vider
 lozatu beandiguzun Cristianen venitasuna, melior propter novi
tatem. Izi izaninan ~~...~~ ede vna, eman condere va pabia
 gueneco lengo guzonaren marchac, eta, ala, luyen conforten
 diez, emango sigunula gracia au. Eabada gura Abgado, itzuli
 itzazu gizona, vegui misericordis onie, deue degn Cristia
 segunco, optima propter sanctitatem, lue Maria An condere ho

Oia, eta supan Confiteren degn lognaticu degnulo; Crayuteen degn ⁵
 Castyeu queiaps eta queiaps moacui depula, quenen lognengabetaun
 nayati; baina alacne Naidegn bivatu luzama quene ama conan be
 cela. Eice Mateu tua. Lavabuezaru cone manin eden on; qu ampansat
 ceo aldante eta, eta neyanganzi onitan, Luzatu equigueru cone con ama
 Ne on; eta, biva equigueru lunc benedicia. Antu dexun argueas miren
 conbianen partea, isatu ezazu queguin, eta Ama soberana, Exi mo
 ble au, con que eta contentuz botoni Amguiter dan lunc quatecio
 anen bea ampansatu ezazu, bada dicitu eta loni oroz bitae content
 con dina lunc ampansan, ala confiteren on, eta humilitades leat
 can diana, eta quatuor alaynacen quena iensiar laudala from eden
 antan Atanen gnarian, lunc semearen compansian, eta cone lasso, E
 nista lantnanen Amorisar, nur deseu degnun descansatca, inteten
 degnuncan neyannerez valle onetut; gortateo lunc quereencia, ala
 izandevilla Amere

